

СБ (арт)
К-297

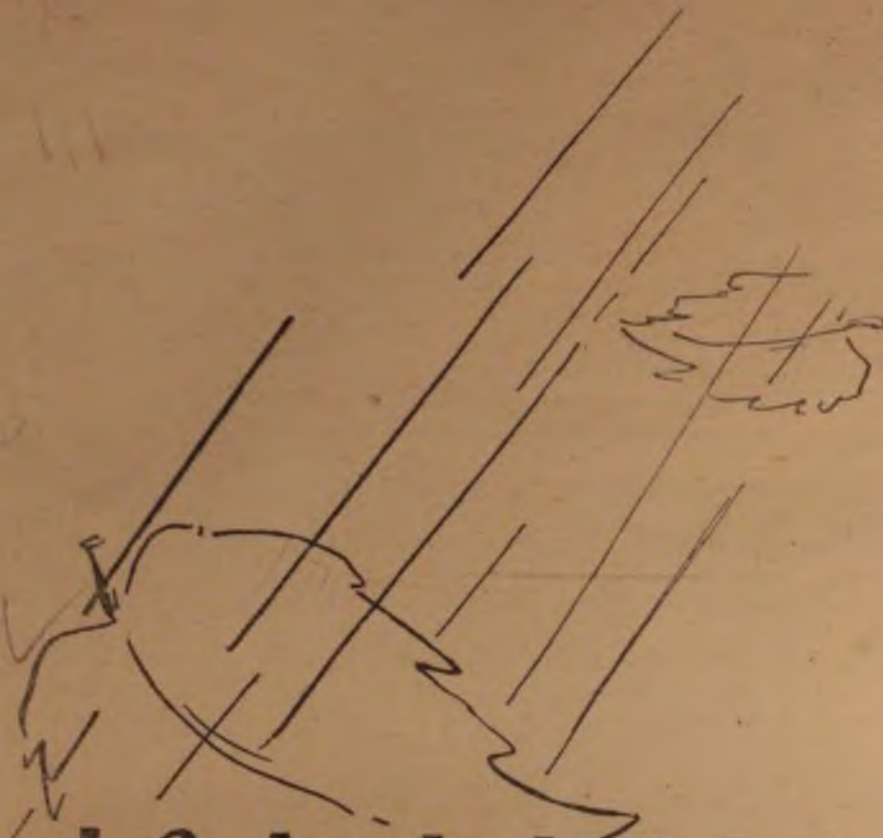
N2
1973

КАДЫН

2
1973

сб (Авт)
N. 297

КАДЫН

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ЛУУНТЫ

Экинчи чыгарганы

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

С6 (Алт)
К—297

К $\frac{0733-029}{М 138 /03/-73}$ 93—73

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1973 г.

БИСТИНГ ЮБИЛЕЙЛЕРИС

Георгий КОНДАКОВ

«МЕН ПОЭТ БОЛГОН БОЛЗОМ...»

В. Я. Шишковтың 100 жажына учурлай

Атту-чуулу советский писатель Вячеслав Яковлевич Шишков (1873—1945) Туулу Алтайга учурлаган көп очерктер, куучындар, повестьтер бичиген. Сөс чүмдеечи јакшынак устың творчествозындагы алтай тематиканы шиндеерин мен Шишков кандый кижии болгоны керегинде куучыннан баштаарга турум. Писательдин Туулу Алтайга келип јүргенин бойының көзиле көргөн көп улустың эске алынганы, јүзүн-базын литературный документтер, архивтердин материалдары оның јүрүминдеги ол өйди јартагылайт.

Менин колымда фотојурук. Фотојурукка Шишков Алтайда болор тушта соктырткан. Писатель экспедицияда турушкылаган ишмекчилердин ле техниктердин ортозында туру. Экспедиция дезе Бий суула (оның Кадынла биригерине јетире) керептер јүрүп болор-болбозын шиндеерге ийилген. Бу керек 1910 јылда болгон. Шишков ол тушта Алтайга экинчизин келген. Баштапкы катап 1909 јылда келип јүрген. Алтын-Көлдө болгон.

Је ојто фотојурукка бурылалы. Бу он јанынан үчинчизи — јол јазаачы инженер, келер өйдөги писатель. Ол уужалып калган эски пиджакту, чичке кайыш курла курчаган чамчалу, картус бөрүктү. Сагалду иит јүзи кандый да санаага алдырган. Оның мынайда турар күүни јок, оның учун ол ынаарлу туулар јаар токуналу көрүп туру деп билдирет.

Ол өйдө оныла туштажып турган улустың сагыжында писатель кандый кижии болуп арткан? И. Лясоцкийдин В. Шишковты эске алынганынан мындың сөстөр кычырадыс: «Оның коо, бийик сыны, кыска сагалга курчаткан јүзи, ичјандык ийдезин ле токуналын көргүскен бүдүжи кижини болгобос јанынан јилбиркедетен. Баштап тарыйын Вячеслав Яковлевич чала кату кижии деп көрүнетен, је улуска сүрекеј ајарулу болгоны оның катузын јымжадып туратан».

Ичјандык ийдезин, тыш катузын, улуска буурзагын ла ајарынкайын, орус албатының күүнзегин ле төп санаазын, көгүстүзин — бу мыны ончозын ол өйдө писательди јакшы билген улус темдектеп јат.

Шишковтың кылык-јангының бу темдектерин јартаарга да јенгил. Ол керегинде писатель бойы мынайда ајдат: «Менин эн артык јылдарым көндүре иште, јүзүн-базын ар-бүткеннин ортозында, албатыла јуук кол-

буда өткөн. Мен кандый ла жүрүмди көргөм, же салымым меге анчадала тегин улустын жүрүмин лаптап көрүп алар арга берген. Мен ол улусла коштой жаткам, жаңгыс аяктап курсак ичкем, озорло жаңгыс жапашта уйуктагам. Менин көзимниң алдынча жүстер тоолу улус өткөн, мендеш жогынан, болгон-тушкан кыска туштажуларда эмес, кезикте кижиниң күүн-санаазын, бичик чилеп, мендебей кычыргадык аялгаларда өткөн».

Бу сөстөр биске сүреен жаан учурлу. Албаты-калыктын ортозында өткүрген жүрүм келер өйдөги писательге жаңы улустын кылык-жаңыла, башка-башка улусла таныжар ла озорды сагыжына артыра тудуп алар арга берип турган. Албатыла билишкени ого кылык-жаңын өскүрерге болушкан, онызынын шылтузында ол бистин өйдин атту-чуулу писательдериниң тоозына кирген.

В. Шишков Алтайда болгондо, не ле немени билип аларга кичеенетен. Онын жылбүлери сүрекей элбек. Туулу Алтайдагы экспедицияда турушкан В. Петров ол керегинде мынайда бичийт: «Вячеслав Яковлевич крестьяндардын тураларына, алтайлардын айылдарына кирерге сүүп, улусла узак куучындажып туратан. Анайып куучындашканда Вячеслав Яковлевич нени де бичибес, же эгирде онын байканында свечи узак күйетен — ол кереес тетрадына бажын бөкөйтип алган отуратан».

Писатель алтай албатынын жадын-жүрүмине, оос творчествозына тын жылбиркеген. Алтай кайчылардын баатырлар керегинде чөрчөктөрүн угуп, албатынын чүмдеген произведениелериниң кеен-жаражын кайкап, ол тундер сайын айылдагы оттын жаында отуратан. Албатынын ортозынан чыккан көгүстү кижиле тушташканда, Шишков тын өкпөөрип туратан. Туулардагы туштажуларды ол кийнинде быйанзып эске алынар. 1910 жылда эл телениттердин байрамында болгон. Байрам керегинде писатель соңында мындык сөстөр бичиген: «Телениттердин байрамы жылбүлү, анда үч күүн, үч тун кожончылар ла кайчылар маргышкан».

В. Шишков Туулу Алтайга учурлаган научный литератураны жакшы билетен. Ол чаңкыр тууларлу ороон керегинде Сапожниковтын «Алтайла», Верещагинниң «Күнчыгыш Алтайла», Ишатовтын «1901 жылдын жаында Алтайда Алтын-Көлдү шиндегени» деп бичиктерин ле көп тоолу оноң до өскөлөрүн кычырган. Мынызы писатель художественный произведение бичииринен озо жаңыс ла жүрүмниң бойын үренген эмес, же Алтай керегинде ученылар ла писательдер оноң озо тюзөгөн ончо произведениелерди де шиндеген деп керелеп жат. Шак мынын учун онын произведениелеринде качан да болзо жаан общественный ла политический учурлу көп солун материал бар.

1910 жылда Алтын-Көлдүн ле Бий сууның кеен-жараш жараттарында өткүрген жай В. Шишковтын сагыжында узакка артып калган. 1913 жылда ого Туулу Алтайга база катап барып келер арга табыларда, ол онызы керегинде 1913 жылда 15 февральда Г. Н. Потанинге сүүнип жетирген: «...бы-жыл Тунгускага барбазым, Чуйдын трагын Јаш-Турадан Кош-Агашка жети-

ре шингдеерим... Алтайла, Монголияла жууктада таныжып алатан ырысту учуралды божодор күүним жок. Бот эмди экинчи неделенинг туркунына министерстводо иштеп, Чуйдын трагыла өткүретен иштерге смета тургузып жадым».

В. Шишков алтай журукчы Г. Гуркиннинг најызы болгон. Алтайга келип жүргенде, писатель Оносто журукчынын айлына улам ла тўжетен. Шишков Гуркиннинг талантын бийик баалап, Алтайын изў сўўген нөкөринин патриотический күүн-санаазын жакшы билип турган. Алтай журукчынын анайып тынг мактаган јерин писатель бойы да терен сўўген. Потанинге 1913 жылда 26 майда ийген письмозында онызын керелеген мындый сөстөр бар: «Жакшы! Чечектеп турган бу сад та, мында шоркыраган кара суу да, айландыра турган бийик туулар да — ончозы амыр, жакшы санаа сананарга жөмөжөт. А тып-тым алтай тўндер! Олор кандый жараш, кандый көдүрнигилү! Мен Алтайды сўреен сўўп жадым, менин сўўжим жылдын ла тынгыйт, меге Алтай кажы ла кўнде, кажы ла минутта берип турган сўўмји ле ырыс учун ого неле јандыратанымды билбей де турум. Мен поэт болгон болзом, оны кожондо чўмдеер эдим, онын јаражын, ийдезин учы-тўби јогынан мактап салар эдим».

Алтайды сўўп кайкаганы В. Шишковтын Туулу Алтайдан бичиген көп письмолорында угулат. Темдектезе, писатель 1914 жылда 7 июльда јарлу литературный ишчи В. С. Миролюбовко ийген письмозында мынайда јетирип туру: «Алтай сўрекей жараш. Мен оны удааннан бери сўўп жадым. Оны кожонго салар, мактаар кўўн бар, је ўнгўр кылдарды кайдан алайын, сөстинг јаражын кайдан табайын...»

Шишков Туулу Алтайды јангыс ла сўўген, оны тууразынан көрўп турган дезе, јастыра болор. Онын Алтайда 1910, 1913, 1914 жылдарда иштегенин шингдесе, ол биске тартыжаачы ла кижы сўўчи, улустын најылыгына учы-кеми жок бўткен, озочыл көрўм-шўўлтелү кижы болуп көрўнер.

В. Шишков ол жылдарда большевик-писатель В. Бахметьевле најылашкан. Туулу Алтай керегинде база произведениелер бичиген Бахметьев «Угрюм-река» деп романнын авторына жакшы салтарын јетирип турган. Онын айтканыла болзо, Шишков Сибирьде јажытту иштеген революционерлерле жуук колбуда болгон. «Шишков революционерлердин јажытту ижинде чике бойы турушпаган, је революционерлер тудузы жок культурный организациялар ажыра калык-јонло колбу тургузарга ченежип, онон болуш сураганда, ол неме укпаачы кижы болуп артпайтан. Писательдин буурзагы да иле-јарт болгон. Ого Сибирьде Обь ло Лена сууларда, Алтайдын тууларында учураган тўрени, карангуй јўрўм ле улустын кыйыншырадан улам ла санааркап јўретени амыр бербей турган».

1913 жылда Туулу Алтайга келеле, писатель јандардын кирлү, јаман керектерин акту бойынын көзиле көрўп, сўрекей тынг чугулданган. Шишков келер алдында өткөн кыш ла јас тууларда јуртаган улуска коркушту кату болгон. Чуй, Чолушман, Башкөс суулардын ичинде ле кезектей Кэ-

Атту-чуулу советский писатель Вячеслав Шишков.

дын ичиле сүреен көп мал кырылган. Ол өйди писатель «түбек-чак» деп адаган. Ол коркушту түбек керегинде писатель «Сибирская жизнь» деп газетте бичиген.

Ол аржанынан түшкен түбектен элден ле озо жоктулар чаксыраганын писатель јарт көргөн. Бай јаткандары малын «Расейге», Алтайское ле Улалу деп јурттар јаар айдай берген. «Аргымай Кульджинге андый азыраш 15 мунг салковойго турган. А јокту кижі кайдаар айдап барар, кем ого өлөн берер? Бойынын үүрлерин аргадап, бай оморды түндүк јаар 300 беристе јерге айдаарда, јокту бу өйдө бөрү чилеп улуган, туулардын бажына чыгып, өскө улустын үүрлери браатканын, онын малы торолоп өлүп јатканын көрүп, арга јогын билип, ыйлаган. Кулактар бир пуд өлөңди 1 салковой 60 акчага садып, јоктулардын түбегин тузаланып, байып турган».

Јокту алтайларга болуш јетирип болбогон башкару да керегинде писатель кезем, чуғулду айдып, «болужарга тың да күч эмес болгон, өлөңлө ончо айылдарды кеминен ажыра јеткилдее, мундар пуд элгенти тартып экелер аргалу болгон» деп бичиген. Шишков орус обществонын чике јүзи орто кородогон мындый сөстөр айда салган: «Је бис оморды канайып килегенис, ол түбек-чак тушта оморды килеген бедис? Печать, общество, јербойындагы јанґдар, бис нени эткенис? Печать нени де шымыранала, унчукпай барган, общество оозын да ачпаган, јанґ дезе түбектин кемі керегинде јетире билбеген де... Ол билген бололо... түбекти кыйдырып болбогон болзо, — ол јаан бурулу, је бис те ончобыс, кыйалта јогынан ончобыс бурулу, бисте актанар да арга јок».

Писательдин бу ат-нерелү јан-кылыгы, онын ол өйдөги печатъта айткан јалтанбас сөстөри В. Шишков албатынын түбегин тууразынан көрөөчи кижі болбогони кереґеп јат, ол јаман керекке удурлажа јангыс ла јурукчынын сөзиле эмес, је јүрүмде де тартышкан. Темдектеп айтса, јер үлеери јанынан јүзүн-базын једикпестерге комуаган көп алтайларла куучындажала, писатель Улалуга атанып, анда «Кабинеттин јарлу агенти не» башкарунын јер келтейинен Алтайдагы јастыра политиказын изү јартап, орус кулактар ла јамылулар Туулу Алтайдын төс албатызын кыстагылап турганы керегинде томский губернаторго јажырбай чике айдып јат. Бу ончозы онын ак-чегин, ол јалтанбас тартыжучы болгонын кереґейт.

В. Шишковтын нравственный ла гражданский көрүм-шүүлтези, онын байлык јүрүминде болгон кезик учуралдар, Алтайда өткөн көп керектер онын алтай улуска ла ар-бүткенге учурлаган публицистический ле художественный произведениелеринде көргүзилген.

1910 јылдагы экспедицияда болгон учуралдар «Ар-бүткеннин јаражын сүйтөндөргө» деп этюдтын (1910), «Бий сууда» деп очерктин (1914), «Ванька Хлюст» деп куучыннын (1914) ла өскө дө произведениелердин төзөлгөзине салылган. «Бий сууда» деп очеркинде писатель туулу јер-

дин јаражын, туулар ортозындагы фруктовый садты кайкайт, алтай албаты керегинде бичийт. Ол очеркте мындый диалог бар: «Олор јилбиркек албаты, олордо кажы ла суучак, кажы ла јуука атту; темдектезе, бөрүкле бүркеп ийгедий јудрукча ла таш, айрууш чылап, айрыланып калган болзо — онын чолозы «айры-таш», кайа тегери өрө көдүрилеле, бажы энгейип калган болзо — «карлагаш уйазы» деп адалган болор. Олор, карындаш, ончозын аярып јат, бойынын јерин сүйүп, не ле немеге, агару бичикте чилеп, ат адайт».

«Ванька Хлюст» деп куучын бойынын терен психологический чыныла, јүрүмди чын-чике көргүскениле јилбүлү. Бу куучында тегин кижинин јүрүмин үрөп турган строй кезем критикаладат.

В. Шишковко сүрекей көп материалды 1913—1914 јылдардагы экспедиция берген. Ол материал аайынча «Чуйдын трагыла» деп очерктер (1913), «Чуйда болгон керектер» деп бир канча куучындар (1914), «Коркушту кам» (1919), «Кыскылтым кўрттер» (1925) деп повестьтер ле өскө дө произведениелер бичилген.

«Сибирская жизнь» газетте јарлалган «Чуйдын трагыла» деп очерктерде Туулу Алтай керегинде көп солундар, көп этнографический ле фольклорный материал бар. В. Шишковко Ондой јурт јараган. Ондой, ол өйгө келиштире јаан јурт, Монголияга барар јолдын эптү јеринде турган. Писательдин бичигени мындый: «Ондой јараш јурт. Кўскиде мен кырга чыгала, јуртты ајыктап көргөм. Кўн ајас. Бут алдында сары јалбырактар. Агаштар бүри јок турган. Айландыра дезе туулар эмдиге ле јажарган. Устинен јурт кичинек көрүнөт, крестьян уулчагаш болзо, оны «чын эмес немедий» деер эди. Јуртла эки ором өткөн. Эки серкпе, эскизи ле јангызы, төнчиктеги јажыл агаштардын ортозында турат. Јуртты сындай Урсул кўркүрейт, јурттын ичиле Ондой суу агат, оноң дезе суактарла тоңмок суучактар, тоозы јок чаңкыр орык јолдор чылап, айрыланып барат. Јурттын ортозында анда-мында төргин агаштар тургулайт: чибилер ле тыттар јангыс јерге јүгүрүжип келип, нени де шымыраныжадылар. Көрөргө сүүнчилү. Эбиреде саргарып турган кырлар, ашты јуунадып койгон...»

Бу очерктерде В. Шишковты этнография да, алтай фольклор до, көп оноң до өскө керектер јилбиркедет. Је писатель төс ајарузын улуска јетирет. Ол јокту алтай кижинин уур салымы керегинде куучындайт, албатыны мекелеп, көп акча-јөөжө јөөп турган орус којойымдардын, јербойындагы байлардын ла јайзандардын куурмакчыл кылыктарын илезине чыгарат. Аргымай Кульджинле, оноң бир јайзанла куучындашкан соңында В. Шишков алтай улустын классовый јанынан бөлинишкени керегинде чын-чике бичиген.

Писатель тегин кижиге тың буурзап, алтайлар ла орустар ортодогы најылык керегинде јылу куучындаган. Ол келтейинен карган алтай кижикерегинде мындый үзүк јилбүлү: «Јүзи секпилдү, бойы сүреен карган,

төжи ачык, кип-кирлү, көп чырыштарлу. Ол сүрекей жокту кижжи эмтир. Уйлар бар болгон, кышкыда торолоп өлгөн. Бир де неме жок. Өскүс. Бир орус меге мынайда айдат: «Ол жакшы өбөгөн. Менин бойымда да бир де неме жок, же мен ого болужып жадым. Бирде таңкыга, бирде калашка берерим».

В. Шишковтын «Чуйда болгон керектер» деп бичиги революциядан озо до жарлу боло берген. Онын кажы ла строказынан акту жүректен кородогон кыска кылат. Писатель Чуйдын трагы керегинде мынайда бичийт: «Кожойымдар алтайлардан ла монголдордон эжип-мензинип алган мөнгүниле, алтыныла бастыра бу тракты жаап салар аргалу болор эди. Кийик аясту, ак санаалу көчкүндөрдүн сыкык көстөрүнө аккан жаш бастыра бу трактла, суу чылап, ага берер аргалу болор эди: ачап-сыйап жемекей орус тонокчы оморды онойдо тын тарындырган, кородоткон!»

Же В. Шишков туулу жердин келетен жаркынду ойине бүдүп турган: «Тур, Чуй суу, тур!.. Көр — күнчыгыш кызарып келди.. Түш клеедири, түн божогон. База ла бир эмеш ой өтсө — сенин толкуларын өскө кожондор баштаар, жаңы, омок-жардак ла сүүнчилү куучындар айдып турар. Озогызы ойто бурылбазын, клееткен күнди бөктөбөзүн».

Писательдин революциядан озо бичип баштаган «Коркушту кам» деп повезинде алтай камды күүн-кайрал жогунан кыйнагылап өлтүргөн орус кулактардын кара-жаман кылыгы илезине чыгарылат. Же повестын ийдези жаңыс ла онызында эмес. В. Шишков, бир жагынан, алтайлардын кудаы жаңыла колбулу жастыра көрүм-шүүлтелеринин реакционный учурын, бастыра жаманын көргүскөн, экинчи жагынан дөсө, христианствонун «крестинг ле кылыштын болужыла» жүрүмгө өткүргөн миссионерлердин озодон бери жарадып алган уятту керектерин бурулаган.

«Кыссылтым күрттер» деп повесть — Туулу Алтайдын улу-кеен ар-бүткени керегинде жараштан жараш кожон, Акжайык деп кайкамчылу ороон керегинде уур-күч куучын. Ол сан башка ороонды жалтанбас, эркиндү улус бедреп баргылайт. Омор бойынын амадузына жедерге болуп коркушту кыйын-шыра да көргилейт.

В. Шишковтын Туулу Алтайга учурлаган ончо произведениелерин жаан эмес статьяда шиндеп көрөр арга жок. Писатель сүүген темазына кийиндеги де жылдарда бурылып турган. Онызын «Сибирьден келген айылчы» (1942), «Азырап чыдаарыс» (1942) деп куучындары керелейт.

М. Пришвиннинг айтканы аайынча, В. Шишков «сүрекей жакшы албатылык писатель болгон». Сөс табаачы бу жакшынак устын творчествозында Туулу Алтайдын темазы жарамыкту көргүзилген.

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ JAAN HАЛЫЗЫ

А. Л. Коптеловтын 70 жашту болгонына

Туулу Алтайды ончо жанынан жакшы билер улус ортодо алтай улустын историязын ла культуразын Афанасий Лазаревич Коптелов кире-зи билер кижн бачым табылбагадый. А. Л. Коптелов Алтайда көп жорук-таган, мында журтаган улустын кылык-жанын ла фольклорын жакшы билип алган.

А. Л. Коптелов Туулу Алтайла таныжарын жирменчи жылдарда баштаган. Ол өйдөң ала төртөн жылдан ажыра писатель Алтайла, мындагы литераторлорло жуук колбулу. Былтыр ол областын 50 жылдыгынын байрамында күндүлү айылчы болды. Быыл Афанасий Лазаревич ат-нерелү писатель В. Я. Шишковтын чыкканынан ала 100 жылдыгынын байрамында турушкан.

Афанасий Лазаревич Коптелов литературага киргели бежен жыл болды. Ол бойынын литературный ижин 20-чи жылдарда жүзүн-башка газеттерде журткор болуп баштаган. Писательдин биографиязы ажарулу. А. Л. Коптелов 1903 жылда 6 ноябрьда Барнаулдан күнчыгыш жаар 120 километрде турган Шатуново (эмди Алтайский крайдын Залесовский району) деп деремнеде жаржак кижинин билезинде чыккан.

Писательдин бала ла иит тужы өткөн Залесово жаан жолдордын туу-разында улус ас жүрүжер алаа жерде турган. Журтта почта да, телеграф та жок, жангыс ла баштамы школ бар болгон. Же Коптеловтын ада-энези — жаржак улус — балдарын «гражданский» бичикке үредерге бербейтен. Афоняны серкпенин славян бичигине наязы үреткен. Удабай жааназынын болужыла Афанасий жаржактардын кудайга бажыратан туразында мүргүлдин бичиктерин кычыратан кижн боло берди. Бичиктерден ого жангыс ла кудай керегинде кычырага жараар болгон.

Афанасий школдын бозогозын баштапкы катап он төрт жаштуда ал-таган. Ол үренерге эмес, үредүчиден бичик сурап аларга барган. Үредүчи ого Чеховтын куучындарын берерде, Афанасий оны отура ла түжеле, кычырып божогончо айрылбаган. Бичик ого сүреен тын жараган учун, ол бойы да улустын жүрүми керегинде бичиктер бичиир күүни келди. Ол жаржактардын жүрүми, олардын сан башка каршулу кылык-жандары кере-гинде бичиир деп жазанды. Жаржактар «жүрүминде сүреен сондогон, быјар ла балыр жадынду улус. Кожон кожондоорго, бийелеерге жарабас. «Гражданский» бичиктер кычыртырбас, балдарды ойноттырбас. Балалай-ка ла чурана — көрмөстин, граммофон — элбис-желбистердин ойыны дежер. Сахар жарабас тамзык, чай ичсе — кудайдын алдына сүреен жаан

кинчек эткени дежер. Конфеттерди ле пряниктерди балыр жүрүмдү улустың колдорула эдилген дежер. Ада-энеден жөп жокко турадан чыгарга жарабас» — деп, А. Коптелов бойының жүрүмин эске алынып бичиген. Ол ок өйдө жаржактар, он алтынчы жүсүлдыктан келген озогы ээжи-жандарын ычкынбаган улус, алтай улусты төгүндеп, күчин жип, жакшы жерлерден сүрүп туратан. Кудай жаңы өскө улусты озор чек көрбөйтөн.

Андый айалганы иит Афанасий чек жаратпай, 16 жаштуда айлын, жаржактардың жүрүмин таштайла, бойының жолын бедреп барган.

Улу Октябрьдың кийнинде Афанасий Коптелов культурно-жартамал иште турушкан. Деремнедеги жашөскүрим ол өйдө драмкружоктор төзөп, Островскийдин, Чеховтың ла өскө дө авторлордың пьесаларын тургузып туратан. «Баштапкы спектакль учун адам какпышла бажымды арай жара сокпогон. Же мен өлбөй тирү артала, кажы ла воскресен күнде ойында туружып, «көрмөстөрди жаргадып туратам» — деп, Афанасий Лазаревич эске алынат.

Коптеловтың литературага кирген жолында мындый керек ажарулу. 1918 жылда, Сибирьде Колчак бийлеген өйдө, Залесоводогы кооперативке жаңы счетовод Петр Гаврилович Раскин, книганы тың сүүген, жалакай ла күүнзек кижжи, иштеп келди. Шак ла Раскин иит Афанасийди үредип, Сибирьдеги политический жүрүмле таныштырып, революционный жолго тургускан. Кийнинде ол кижжи Раскин эмес, Колчактың контрразведказынан жажынып жүрген большевик Павел Петрович Осипов болуп калды.

Литературага кирген жолын эске алынып, Афанасий Лазаревич соңында бичиген: «Бойымның жүрүмимде мен жакшы улуска көп учурагам. Олордың жөмөлтөзиле, болужыла мен литератор боло бергем. Олор ончозы большевиктердин улу ла жакшынак черүзинин улузы».

Чынынча айтса, А. Л. Коптелов кайда да жолду үренбей, алдынан бойы белетенип, литературага кирген. Оның үренип божоткон эн ле жаан школы — Барнаулда «кызыл үредүчилердин» кыска курсы. Профессиональный писатель болорго жетире Афанасий Лазаревич не ле иш иштеген: книгалар тартып садаачы ла землемер, избач ла ликбезтин үредүчизи, баштапкы коммуналардың бирүзин төзөөчи, коммунаның председатели болгон. Же кайда да Коптелов газетле колбузын үспеген, жаантайын журткор болуп, заметкалар ла критический статьялар бичип туратан. Анайып иштеп турала, Коптелов 1923 жылда Барнаулда чыгып турган «Красный Алтай» газеттин редакциязына ишке кирген. Онон Новосибирскте «Сельская правда» деп краевой газетте иштеген. Удабай «Алтайская деревня» журналда Коптеловтың «Амтажыткан» деп куучыны чыккан. Бир жылдың бажында оның баштапкы үредүчизи — большевик Павел Петрович Осипов партияның Бийский окружкомының качызы болуп турган деп угала, Коптелов ого письмо бичиген. Онон Коптелов Осиповтың кычырганыла Бийскте чыгып турган «Звезда Алтая» газетке келип иштеген.

А. Коптеловтын литературада баштапкы алтамдары Туулу Алтайла колбулу. Туулу Алтай керегинде Коптеловтын куучындары ла очерктери «Сибирские огни» журналда чыгып турган. Туулу Алтайда Коптеловтын көп наҗылары табылды. Олордын ортодо: алтай писатель Павел Кучияк, журукчы Николай Чевалков, скульптор Ярымка Мечеш.

Жирменчи жылдарда А. Л. Коптелов Туулу Алтайла көп журуктап, мал-чылардын, аңчылардын жүрүмиле танышкан, алтай улустын кожондорун, чөрчөктөрүн бичиген. Алтайда жүрүм кубулып, жаранып турган.

Ол кубулталарды ла жаңыртуларды соңында писатель Туулу Алтай керегинде произведениелеринде, анчадала элбеде «Улу көчүш» деп романда көргүзөр. «Улу көчүш» — алтай албаты феодализмнен жаңы жүрүмге — социализмге көчкөни керегинде роман, 16 катап кепке базылып чыккан, өскө ороондордын көп албатыларынын тилдерине көчүрилген.

А. Л. Коптеловтын творчествозы өзөрине жаан камаанын жетирген В. Я. Зазубрин, «Эки телекей» деп жарлу романнын авторы, 1927 жылда бичиген: «Коптеловтын произведениелери эмес, ол бойы солун кижги. Жаржак бичикчи кижги болуп революцияга киреле, онын журнализи ле писатели боло берген».

Жиит писательдин жүрүми ле творчествозы керегинде В. Я. Зазубрин онон ары темдектеген: «Деремне Коптеловтын житкезин тын жышкан. Ого деремне — буканын комудындый... Кудайзак, карачкы, тойу жүрүмдү жаржак деремнени Коптелов килебеди. Ле онын творчествозы карачкы эмес. Коптелов жаңыс ла жаман жүрүмди ол бойыла көргүзип турган эмес, ле ол анайда ок келер өйдин жакшызын көрүп билер кижги».

Чындап та, онын деремне керегинде баштапкы произведениелери — «Амтажыткан» (1924), «Шилемирдин үркенежи» (1925), «Кара алтын» (1926), «Морок» (1927), «Жаңы жаландар» (1929) андый. Бу куучындарда ла повестьтерде А. Коптелов 20-чи жылдарда Сибирьдеги деремнеде классовой тартыжуны, жаржактардын балыр ла карачкы жадыныла коштой мында ок жаңы жүрүм корболоп өзүп келгенин көргүскөн.

А. Топоровтын одузынчы жылдарда бичиген «Крестьяндар писательдер керегинде» деп бичигинде Коптеловтын куучындары керегинде, жартаза «Кара алтын» деп куучыны аайынча, жакшы айткан сөстөр бар. «Мында нени ле алзан — ончозы жакшы бичилген. Бодоп бичиген неме жок. Сүреен жарт. Сен жаржактарла куучындажып отурын деп сананарын. Бу книганы элден озо деремне жаар ийер керек».

Одузынчы жылдарда советский литературада очерктер көптөгөн. А. М. Горький баштаганыла художественный очерк бистин литературада мактулу жерде тура берди. Бу жанр Сибирьде тынгыырында «Сибирские огни» журнал жаан учурлу болгон. Журналдын редакциясында иштеп турган А. Л. Коптелов очерктер бичииринде база турушкан. 1927 жылда

Коптелов Туулу Алтайга учурлап, «Алтынду кырлар», 1929 жылда Турксиб керегинде «Туркестан жаар барган жол», 1930 жылда коллективизация аайынча «Фронттонг ийген рапорт» деп очерктер бичиген. 1931 жылда Москвада А. Коптеловтың очерктерининг «Социализмнинг шибеедери» деп жуунтызы чыккан. Элден озо Коптелов — шинжүлөп турган публицист, көргөн керекке бойы кирижип жат. Онын да учун бойынын жаан произведениелерин бичиирден озо писатель очерк бичип жат. Темдектезе, Турксибтинг строительствозы керегинде «Ару кан» романнан озо «Туркестан жаар барган жол» деп очерк чыккан. «Улу көчүш» романнан озо «Одыру жолдор», «Алтынду кырлар», «Улу байрам» деп очерктер, «Карлу кыр» повестьтен озо «Кадын бажына чыкканы» деп очерк, «Сад» деп романнан озо Сибирдин садтары ла сад өскүрөөчилери керегинде очерктер чыккан.

Писательдин анчадала Туулу Алтайдын тематикасын көргүскөн произведениелерин темдектеер керек. А. Л. Коптелов иит алтай литература өзөрине жаан учурлу иш эткени керегинде бис өрө айтканыс. Писатель анчадала алтай улустын жакшынак оос-поэтический творчествосын жуурында, алтай чөрчөктөрдү орус тилге көчүрүп чыгарарында тын иштеген. А. Коптелов — «Алтай-Буучай», «Малчы-Мерген», «Алтай чөрчөктөр» лө орус тилге чыккан өскө дө бичиктердин редакторы, алтай литература-нын антологиязынын тургузаачызы, Павел Кучияк, Николай Улагашев, иит алтай поэттер керегинде очерктердин авторы. Туулу Алтайдын улузы А. Л. Коптеловты жуук наязы деп тегин адап турган эмес.

Коптеловты Туулу Алтайдын културазын ла литературазын өскүрөрине жаан жөмөлтө эткени учун область төзөлгөннин 25 жылдыгында — 1947 жылда «Знак Почета» орденле кайралдаган.

Писательдин Туулу Алтайга учурлалган «Улу көчүш» роман ла «Карлу кыр» деп повесть керегинде айдалы. «Улу көчүш» деп роман — элбек планду произведение. Оны бичип баштаардан озо автор бичикте көргүзилетен материалды, керектерди бойы көрүп, жүрүмде шиндеген. Роман бичилип турарда онын кезик бажалыктары, кезик үзүктери очерктер болуп жарлалып турган. Книганы бичип, кепке базып чыгарардан озо Афанасий Лазаревич Туулу Алтайга көп катап келип жүрген. Анчадала Ондой ло Шебалин аймактын алтай улузы Совет жагнын баштапкы жылдарында көчүш жүрүмди токтодоло, деремнелер сайын чук журтай бергенин писатель шиндеген. «Улу көчүште» көргүзилген улус чын жүрүмде болгон, же романда ологро өскө ат берилген. «Улу көчүш» 30-чы жылдардагы советский литературада жаан жерде, коллективизациянын ойн көргүскөн М. Шолоховтын «Поднятая целина», Ф. Панферовтын «Бруски», Е. Пермитиннин «Горные орлы» ла өскө дө произведениелерле коштой туруп жат. Коллективизация тужын көргүскөн өскө произведениелерге көрө «Улу көчүш» ол темала коштой Россиянын жака жерлериндеги ас тоолу албатылар феодализмнен социалистический жолго турганын көргүзип

јат. «Улу көчүш» — алтай албаты жаңы общественный айалгада жаңы жүрүмге киргени керегинде произведение. Озогы, каан башкарган Россия-да кырылып жоголып барар жолдо болгон алтайлар орныгып өскөнин автор партийный шүүлтеле, художественный чике көргүскен. «Улу көчүш» деп роман А. Коптеловтын литературада болгон бежен жылында эн жаан, эн бийик амадулу ла једимдү произведениеи дезе, јастыра болбос.

А. Л. Коптелов бойының книгазының төс геройлары эдип ишкүчиле јаткан тегин улусты алган. Книгада иш, тапкыр шүүлте, жаңы керектер эдерге күүнзегени, социалистический бийик амаду макталган.

Чындап та, А. Л. Коптелов книганың геройларын, оlorдың кеберин ундылбас эдип журамалдап көргүскен. Книганың башталганынан ала учына јетире өмөлик иш көргүзилгени автор бойы тапканы эмес, жүрүмнің некелтези болуп билдирип турганы сүреен јакшы. Алдында билбейтен кажы ла жаңы ишти алтай улус бүдүрип, ол ажыра бойларының чыдалын билгилейт, айландыра болуп турган жүрүмнің, жүзүн-башка жаңы керектердин учурын, кижинин ырызын ондогылайт.

Иш ажыра улус бойының күчине иженип, бүдүп, бойы өскөлөнө кубулып јат. Романның төс геройы Токушев Борлай жаңы жүрүмде албаты-јонды баштай берди, оның ийде-күчи жаңыдан кожулды, көзи јарып, көксилбей бергендий болды. Борлай ла оның кожо өскөн нөкөрлөри јалакай, керсү улус, орустар дезе ак-чек, сагышту наҗылар ла болушчылар болуп чындык көргүзилген.

Романдагы орус улустаң анчадала тегин крестьянин Милекей Охлупневтин кебери чокум көргүзилди. Колхозто оның этпес ижи јок. Милекей тура тутат, машина јазайт, ат такалат, комут көктөйт. Бойының билерин алтай улуска көргүзип, оlorды үредет. Алтай колхозко Охлупнев бойының күүниле кирген. Кандый уур-күч керектерге учураарын ол билип турган. Баштап ол алтай колхозко болужарга, колхозчыларды аш өскүрерине, тура, мылча, малдың јылу кажаандарын, складтар тударына үредерге удурум өйгө барган. Је јалакай, буурзак улуска темигеле, Милекей оlorло кожо јуртап артып калды. Милекей алтай улустың кылык-јаңына үренип, тилин биле берди. Ого үзеери, колхозто иштеп жүре, Милекей бойы да тың өскөн.

Кыскарта айтса, писатель алтай ла орус улустың совет јанның баштапкы јылдарындагы наҗылыгын чике ле јарт көргүскен. Ол өйдө башталган агару наҗылык оның кийниндеги јылдарда там тыңыйла, советский социалистический обществоның ичкери өзүмин јеткилдеп турган төс ийделердин бирүзи боло берди.

А. Л. Коптелов советский писательдердин баштапкы съездинин делегады болгон. Съезде улу пролетарский писатель А. М. Горький литератураны өскүреринде фольклор јаан учурлу болгонын темдектеген. «Албатының оос творчествозын билип албаганча ишкүчиле јаткан албатының чындык историязын билип болбос... Ненин учун дезе фольклор

Ады јарлу советский писатель Афанасий Коптелов.

кыйалта јоктон историяны ээчиде барып јат» — деп айдала, Горький писательдерди бу байлык-јөөжөни јууп тузаланарына кычырган. Коптелов анчадала «Улу көчүште» алтай табышкактарды, укаа ла кеп сөстөрдү, ко-жондорды, кокур сөстөрдү, чөрчөктөрдү элбеде тузаланган. Анайда, албатынын ойгор шүүлтелү сөстөрүн тузаланарда произведение идеино-эстетический јанынан бийик кеминде, кычырарга јилбүлү болуп јат.

«Улу көчүш» јаан тузалу, художественный бийик кеминде бичилген бичик... Автор Алтайдын албатызы кулдукту карачкы өйдөң јаркынду социализмнин ойине «көчкөнин» сүреен чын көргүскөн. Мында бу исторический өйдө көргүзилген төс геройлор — Адар, Борлай, Байрым ла Ярмәнка Токушевтер — јүрүмди ичкери көндүктирип турган улус деп билдирет... Онын учун бу роман бистин художественный литературада бойынын учурын качан да јылытпас» — деп, Лидия Сейфуллина бичиген.

А. Л. Коптеловтын алтай тематиказына онын кийнинде бичилген 1946 јылда чыккан «Карлу кыр» деп повесть, 1947 јылда јарлалган «Чактар өткүрө өткөн јол» деп јаан очерк, алтай писательдердин творчествозы керегинде калганчы јылдарда бичилген статьялар кирип јат. «Карлу кыр» деп адалган јаан эмес повесть керегинде критиктер ненин де учун бойлорынын шүүлтезин айтпаган. Бу повесть Коптеловтын быјыл Новосибирскте кепке базылып чыккан «Кырлар ла улустар» деп юбилейный јуунтызына кирди. Повестьтин сюжединде јаан чүм јок. Сюжет бир группа альпинисттер одус јылдарда Кадын-Бажына чыгып јүргенине учурлалган. Автор Кадын-Бажына бойы база чыгып јүргени повестьтеги айдылган керектерди чике көргүзер арга берди. Онон озо Кадын-Бажына бир де кижии чыкпаган, алтай улус байлап, ого мүргүп туратан кыр болгон. Је јалтанарын билбес советский улус байлу кырды јенгип, сүмер бажына кызыл мааны кадаган. Оныла повесть божоп јат. Мында ајарулу ла кайкамчык јок болгодый.

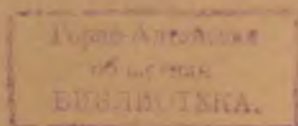
Је Коптелов ол чүм јок сюжетке јаан политический ле психологический учур берген. Мында јангы јүрүм, јангы шүүлте эски, озогызын јенгени, ар-бүткеннин казыр закондорын кижии колго тутканы, кижинин акту бойынын беги, чындыы, алтайлардын ла орустардын најылыгы, совет јангын јылдарынын туркунына алтайлар өскөни көргүзилген.

«Чактар өткүрө өткөн јол» деп јаан очерк — алтай теманы көргүзип бичип келгенинин итогы. А. Л. Коптелов бу произведении алтай литератураны баштаган П. В. Кучияктын творчествозына учурлады. Мынан бис јангыс ла Кучияктын јадын-јүрүмиле, иштеген ижиле таныжып турган эмезис. Коптелов очерк ажыра бисти алтай улустын революциядан озогы јүрүмиле таныштырып јат. Бу очеркте Афанасий Лазаревич Туулу Алтайды, онын историязын, улузын, культуразын сүүп, бийик баалап турганы анчадала јарт көрүнөт. Очерк сүреен јилбүлү ле солун бичилген. Коптеловтын Туулу Алтайга учурлаган ончо произведениелери бу

жерди, онын албатызын сүүп турганын керелеп јат. Бойынын көп статьяларынын бирүзинде писатель бичиген: «Бу кайкамчылу јерди мен тын сүүп јадым. Онын тегериге кадалган мөнгү кырларын, көгөлтирим туманга бүркеткен јаландарын сүүп јадым. Онын чакпынду сууларын, тымык көлдөрин, карагайларынын ла мөштөринин јараш јыдын, чибилеринин саанактарын, кебистий чечектерин сүүп јадым.

Анда озодон бери менин најыларым — јылкычылар ла койчылар, анчылар ла сад өскүрөөчилер, научный ишчилер ле поэттер, менин күүним јеткен јалакай улус јуртап јат».

Бойынын јетен јашту болгонын бистин јаан најыбыс творческий таланты эн ле чечектеген өйдө байрамдап туру. Бистин төрөлис ле башкару А. Л. Коптеловтын творческий ижин бийик баалаган. Писатель Лениннинг ордениле, Иштин Кызыл Маанызы, «Знак Почета» ордендерле, медальдарла кайралдаткан. Афанасий Лазаревич јаан общественный иш бүдүрип јат: ол РСФСР-дин писательдеринин Союзынын Правлениезинин члени, көп катап Новосибирский облсоветтин депутадына тудулган, «Сибирские огни» журналдын редколлегиязынын озодон бери члени.

МОТОЦИКЛ

К у у ч ы н

Мотоцикл Кургулдын узак санаазы болгон.

А эмди дезе... Эмди дезе ол мотоцикл бу јанында туру... Је бу ла туру. Көрөргө јакшызынай, јаражынай. Будугы кўнге јалтыраган... Јап-јаңы... Јок, јок, је не деп айдар?... Кургулдыйы ине, Кургулдыйы... Аргымак деп неме бу... Канат...

Кургул боочынын бажында отуры. Мендеер неме јок: ол аймак төөн јурчызын јетирип јўрген, эмди јанып браат, јурт дезе бу ла јанында јадыры, Кургул «маталына» мине ле соксо, ай-уй болбос — једе конор.

Кургул теп ле тегине амырап, соот эдип отуры. Кижинин санаазы јайымжыыр мындый јакшынак өйдө отурбай да база: кўн туузылып браат, айылга барза, эдер көп иш јок, а Кургул дезе туку марттан ла бери тўн-тўш кой төрөдиштег өрө кўн көрбөгөн кижии, бу јууктарда јаңы јаан тынган. Эмди јаскы иш те божогон, кураандар да телчиген, ар-бўткеннин сыранай ла јап-јажыл, јайылып калган тужы.

Бу боочы Кургул јаткан јурттын ла аймактын чек ле талортозы — улустын чачылга эдетен јери. Анда-мында куру шилдер јаткылаары. Керек дезе туку онызы Кургул бу ла јууктарда мотоцикл садып алала, оны «јунарда» бу јўрўминде сок јаңыс такып јаңдаган шили болгодый. Је эмди Кургулда андый неме јок: Кургул руль тудуп турган кижии, мынын ўстине ол руль бойынын мотоциклиниг. «Э-э, Јўскўр өгөөн кыштузуна көчпөгөн болзо, менин бого токтогонымды көрөлө, тегин јерге иженер эди» — деп, Кургулдын санаазына кирерде, каткызы келди. Ол Јўскўр өгөөн туку кырлак ажыра койдо јаткан. Байагы өгөөн койлоп јўргежин, бу боочыга, машиналу бол, атту бол, улус ла токтозо, адынын оозын боочы дөөн уулап ийер. Чотпок боро ат бу јаантайын отойтон јери јаар чек ле шунуп једер.

Кургул јаш өлөңнин ўстине јада тўжеле, эки-ўч ангданып алды. Онон ўйе-сөөктөри кыјырашканча керилип: «Чын да, мотоциклдўзи кандый јакшы» — деп шымыранып ийгенин билбей калды. А нези јакшы

деп, ол эмди сананбаган да болзо, је мотоциклдүзи јакшы деп, ол јарт билер — мотоцикл Кургулдын узак санаазы болгон.

Кургул мотоциклге болуп је не болбоды деер. Оны садып аларга акча керек — мынызы бир, оноң садып алар арга керек — мынызы эки. Бу экўнинг та кажызынын учуры јаан — јартаары тегиндү ле эмес. Кижн сананар болзо, акчалу ла болгожын, алып алар учурлу неме, је акчалу да бололо, алты јыл кире айырчагында «матал» јок баскан улус бар. А акчан јок болгожын, алып болбозын — мынызы јарт. Кургул акча јуушты да, садып алар эпти де — экилезин тен баштаган. Акча јууш деп неме узак та, чылазынду да болгон. Кургул чабан эмезе тракторист, комбайнер айса шофер болгон болзо, мыны удатпас эди. Кургул дезе чабанга барза, болушчы болор, тракторго јууктаза — прицепщик. Кайда да барза, јүк ле јамачы. Акчалу да, Кургул јакшы билер де иш — агаш чабыш. Је колхозко агаш чапкажын, сен колхозчы деп, колхоз ого, өскө јерден келип иштеген улуска чылап, көп төлөбөс, улуска тура чаап, база берейин дезе, јуртсовет, сен шабашник деп, кыза тудуп алар. Канайдар, Кургул бар деген ишке барар ла, иштежин тың иштеер, иште мен акчаны «чулукка шалырт сугар» ла деер. Алты баланы кампет, сакырды кајырада чайнатпай, соруп јиир эдип үреткен. Школго барарга јеткенен, магазиннен кийимдебей, кой-кураанның, тарбаган-түлкўнинг терезиле бүдүндеген. Эки саар уй туткан, је колхоз ло јуртсовет јурттагы улустын уйына јакшы бука чыгарбаган керегинде, ол уйлар сырангай ла качашкан: бир јыл бирүзи кызыр, бир јыл бирүзи. А мынайып качашпаган болзо, ол эки уй јылдын ла эки бозу төрөөр эди, а эки јылдан ол бозулар эки кунан, бирүзин балдарыга согумдап бер, бирүзин садып ий — акча ол. Мында дезе, ол уйлар кызыраган кийининде, садардан, кезик јылдарда јудрукча торбок то сойорго келишкен. А Кургул дезе ажангыр кижн. Иш эдетен улус ажангыр да болбой база, је Кургулдын ажаныжын улустыйына тўндеерге база болбос. Улус бир кижинин ижин эдип, бир кижинин курсагын јиир болзо, Кургул экўзинийин эдип, үчинчизинийин јиген дезе, чынга келижер. Бир јыл Кургул өлөң обоологон, тың ла обоологон, кар чек ле күп түшкенче обоологон. Өскө кижн болзо, бу кире иштең күүни учы јаар соой берер эди, је Кургулга јаныс ла бригаданың бүткўлинче кайнадып койгон малдын эди болзын... Ол ло күсте Кургулды, озочыл дежи, областтан бери јуундаттырткылаган. Кемге не, Кургулга кептей сугар курсак ла, јаны деген чилеп, онын туку кажы алтайдын талазынан экелген немези бир пуд кире бескелү чой казан болгон. Кургул оны сумалга сугала, јүктенип келген. Автобуслa клеедип, улус јара базып ийбезин деп, каруулдаган немези јаныс ла ол казан. Сананганы — ол казанга кайнаган курсак кандый амтанду болбос! Чындап та, мынызы чын болгон. Је Кургулдын эмеш кородогон шылтагы — ол казанды јолдонг туура јуртына он беристе јүктенеле, јетирип алган ла эртезинде магазинге тогузон тогус кире андый ла казандар келген.

Эң баштап мотоциклдү улус көп эмес те болгон болзо, же ас база болбогон. Бу жууктарда андый улус сыраңай ла кыймырай да берген дезе кем жок. Бач, Кургул ол улуска не аайлу күйүнбеген деер! Мотоциклдин күйлежи угулза ла, Кургулдын жүреги чын ла сыстап чыгар: же ол ло таркырап клееткен мотоцикл не Куркулдын эмес, же ол ло отуруп алган кижиле Кургул болзо кайдар. Ол кире акча Кургулда ненин учун жок? А тўш јеринде Кургулдын мантадыжында тоо до жок.

Мынайып турала, колхоз — кенейте де дезе, кем жок — ондолып, акча-жөөжө көптөп чыккан. Уйлар да жылдын ла төрөгилеп, бир чардын баазы мотоциклге арай ла болзо шыдарлашпай барган. Је мыныла кожо балдар чыдагылап, городто үредү, институт, техникум деген немелер тапкылагылап, акча там керектү боло берген. Бастырага жуук улус эки-төрт кыптан туралар туткулап баштап ийерде, берјендеги Кургул канайып артар, өткөнижип ле ийип калган — бого база акча керек. Је кандый да болзо, мотоциклдин баазы сберкасада јаантайын јаткан. А бу ненин учун дезе, экинчи шылтак — мотоциклди садып алар арга бүтпей турган. Мынызы акча жууштан күч те келишкен дезе, јастыра болбос. Чындап та, канайып алар: Кургул бойында он до салковой жок тужында аймакисполкомго кирип, оны мотоцикл садып алар очередьке тургуссын деп заявление бичиген. Је Кургулды мотоцикл ого түнгей ле келишпес дејеле, очередьке кийдиргилебеген. Онон жыл болуп, катап бичиирде, жүс он бежинчи кижиле эдип тургускылап койгон. Эмди жаңыс ла сакыыры арткан. Сакылта, чын ла, мойын чөйилер узак болгон. Мотоциклдерди эң ле баштап јурт хозяйствонын специалисттерине ле онон озочыл чабан-механизаторлорго бергилеген. Бого коштой райкомнын, аймакисполкомнын ишчилеринин жүс абызын нөкөр-сакарлары база киришкилей берип туратан ош-кош. Ол ло мотоцикл керегинде райкомнын ла аймакисполкомнын ишчилерин Кургул бу јер үстинде эң ле јаан јамылулар олор деп чотойтон.

Очередь жок садуга келгилеп турган мотоциклдерди алайын дезе, Кургул сөјги јаан кижиле, ол кирелү мотоцикл көдүрип болбогодый да, көдүрип болбос то эмес, а көрөргө эп жок неме болгодый. Ол тушта Кургул кулдуш минип алгандый көрүнөр. Мынын үстине өлөн чабын тужында үй кижини учкаштырып алзын — а оны иштин андый эң кидим өйинде канайып учкаштырбас — олор экүни көргөн улус та кандый каткы чыгарбагај, кандый шоодылган этпегей.

А мотоциклдү кижиге кандый јакшы. Керек-јарактарына чүрче ле учуртып барып келер. Эң ле баштап ол мотоцикл бойына өлөн чабар өйдө керек. Ол тушта кижиле улуска ат деп јалынбас, өскө улустын абра, машиназын сакыбас, олорло кетешпес, олорго эмеш те болзо, јамангөс болбос, бойынын «таркыруужына» мине соккон бойынча таң алдында чабынына једип барар. Бүрүнкий түн кирерге де јетире чабынза, бойынын табы. Эмезе колхозтын иштеринин ортозында эки-үч те час кире чөлөө боло берзе, ол до өй куру артпас — мантадып барган бойынча,

бир де бугул кирезинче јер болзо, ойып койор. Колхозтын ижине ары-бай-чылабай түрген једип барар, бригадала кожо кедери конбой, јанып келер. А мынан јаан астам — эртен-энгир колхозтон ажанбас, онын акча баалу курсагын јибес. Јуртта јаткан кижиде кандый керек-јарак јок: агаш-одын јыгары, сойотон кой экелиш, аймакташ, больницалаш, тон калды, кузукташ, кызылгатташ, айылдын јанына отургузатан агаш экелери, керек дезе мылчада сабанатан сибирги үзери... Мыныла коштой чай, күртүк тозотоны, тус кетейтени кайда?.. А ары-бери айылдаш... Бу бого ончозына атту, машиналу, мотоциклдү улус јалдазан, түрөп те айабазын. Бир сөслө айткажын, јуртта јаткан кижі мотоцикл јокко муукана берер. Ат тудайын дезе, ого өлөң эдер керек, кичеemel, кабыру керек. Јорукка атанар болзо, аттын ижи көп: оны ээртеер эмезе абралаар, чанактаар комудын-сөдөлкөн једикпес болзо, оморды бедреп, тилин чупчыла берер. А мында дезе мотоцикл — ол курсак та сурабас, чыгара јединген бойынча, эки-үч теep, таркырадып алала, «бург» ла эдип каларын.

Эмди јурт јерге кижі темир-терс тудунбаза, не де болбос. Мыйкыш өгөөннин айтканыла болзо, андый кижі күркүреде байыбас, күүледе сыгырбас. Азый болзо, үч-төрт лө күннин бажында атту одындаш, өлөң тартыш, эмди дезе мыны трактор, машина үч-төрт лө күнге јыга-сөгө тартып берер — бастыра јылга једер. А кирее деп неме бош ундылган, кемде-кемде бар болзо, керемнин үстинде ле татап јады не. Эмди келе-келе үй улус колло кийим јунбай барган да. Онон болгой, карамыс та јоголгон до, кижі кайкабас эмес — улус эки-үч айылдын ортозында суу алатан колонка согуп алгылаган. Бот мындый өйдө мотоцикл минбей.

Је ол ло мотоциклигердин јаман јаны база бар. Бар да эмес, а көп. Эң ле баштап — айбылаш. Улус бу дөөн барып келеек, ол дөөн учуртып ийеек дежи, амыр-токтомыр бергилебей барар. Је мынызы кезик кижиге «канга шылтай ичеге» — айбылаган кижі кол-куру болбос. А кезигине... Айбылаш не болзын, ол мотоцикл — чын ла түбек. Оны минген улустын талортозынын колы-буды сынык, мойындары тыртык, јантык. Мынан улам удабас кожон до табылып айабас: «Менин минген адымнын төрт таманы көлөсө, менин сүүген эжимнин төрт сандары гипстү». Је мында да јаан түбек јок, ол темир учун кара бажын да берген улус бар. Би өгөөн канча улуска јалына-јалына, канча јылга сахый-сакый, мотоциклди ал соккон. Алган кийининде оны «јунатан» јанду дежер. Јунуш тын ла болгон. Мынын кийининде ол өгөөн мотоциклине отурган ла, паратазынан јолго чыга конгон бойынча, он алты тонна кошту «Колхиданын» алды дөөн кире берген. Канча бала өскүс калган. «Тпүк, бүдүн јарым мунла бойынын өлүмин садып алган бу не шилти!» — деп, эмеени кородоп арткан.

«Эдер немен јок болзо, мотоцикл садып ал» деген сөс база чын. Ол онын ла ичи-буурын казып, солып, јазап, арчып, сыймап турганчан, күннин, јок, јок, күннин эмес, а јылдын да өткөнин билбей каларын.

Тышкары кыш эмес, а изү жай да болзо, мотоциклин туразынын ичине кийдиреле, жазаган да уулдар бар, ого ло таркырадып ийип тургулайтаны бар. А бир уул десе колхозтын канча мун баалу электростанциязы күйүп жадарда, күйлөп жаткан от-жалбыштын ортозы дөөн калып та ийген. Соляркалу бак эмесе сүркүштү бочко жарылар болор деп, улус ол уулды токтодордо до болбогон. «Тын уул туру, ат-нерелү керек эдерге турган туру» — дежи, улус жүректери согулып-согулбай, арткылап калган. Уул жаан удабай ыштын ортозынан чыга конгон. Улус оны тонло орой соклогылап, чамчазына камылган отты өчүрер дешкилеген. Же оноң көргөжин, ол уулдын чамчазына от карын камылбайтыр, жүк ле ыш толгон. А байагы уулдын койдонуп алып, чыгарып келген немези... мотоциклинин аккумуляторы. Ол оны ого зарядкага тургускан кижиге болтыр...

...«Чындап, үй кижиге байа маала сугарыжар болгон жокпом» — деп, Кургулдын санаазына кире конды. Ол тура жүгүрди. Көрзө, күн кыр бажына отуарга жүрү. Кургул бир ле теберде, мотоцикли таркырай берди. Кургул отурган бойынча боочыны төмөн болды. Ак жерге түшкөн ле кийининде, «бир-эки, үч» ле дегежин, телефоннын төңөжи элес эдип, мотоцикл араай ыркыранып, салкынды, жолды эки башка жара согуп брааты. Карыш кире өзүп келген, жап-жажыл кыра табылу иримделип, туулардын баштары ичкерлегилеп, тескерлегилеп, бой-бойлоры ажыра жанынышкалап, карашкылап, жол Кургулга удур а жүткүп ле жүткүп, түргөн маннан бастыра неме жиргилжиндене берди.

Удабай ла журттын койчы журап койгон арка-эжиге, поскойтоннын чедени өдө конуп, журт баштала берди. Уйлар жаңы келгилеген, оромдо улус чаксырашкан, бала-барка чуркурашкан — ажарынып өдөр керек. Кандый да сары ийт штaketник чеденнин ары жанынан чыга калып келеле, Кургулды тыдарлап, онын кийининен болды. Кургул оны керекке де албады. Туура кылчас этсе, Тыштанар-эштин жанында машина туру. Айдарда, Тыштанар жаңып келтир — башкүн оны город жаар черетке ийгилеп жаткылаган. Кургул ого ок-тары жакытка эди, та экелди, та жок. Ойнодо туку бооро Тыштанар Кургулдан мотоциклдин насозын алган. «Шак ол Тыштанар ол насосты жылыткалакта, айрып алар керек» — дейле, Кургул Тыштанар-эш төөн болды. Өткүүлине једип келзе, Тыштанар айылынын эжигинде кой өзөп жатты...

Он јети јаш... Кижиге бойын жүрүмге, күнге, бу телекейге алаң-ачык төгөп берген туш. Школ божогон, салдым бош. Бу кенейте ачыла берген жүрүмди ченеп көрөр керек: сен ол жүрүмге жараарың ба? Ол жүрүм сего жараар ба? Чыдажарың ба? Кирен канчийан? Керектүүн кажы кире? А јол ачык — алдында јумсал төрт тала. Сен кажы јолло барарың, кай-дөөн уулу?.. Баштаң ажа соккон санаалар, балтырларга бадышпас ийде. Мен жаандадым, кижиге болдым деген эн баштапкы омок санаа. Көөрөм... Баштапкы сүүш... Чөрчөк јериндегидий чанкырлык түш... Эрүүлге эзирик...

Күреш оромло жанып браат. Ол күүни жеткенче ле, «тойгончо» деер бе, кандый, волейбол ойноп алган Бүгүн уулдар көп жуулган, үч кире жакшынак командалар очередыте тургулаган. Күрештин бүгүн ойынзак күүни туткан. Ол сеткага чыгар ла болзо, «өштүлөрдүн» санаазы өчө берер... Күрештин көстөринин алдында эмдиге ле мяч карагдайт. Бот мечик сеткадан өрөлөп чыкты. Күреш оны ээчий калып ийди. Бар-жок кўчи ле талайып келди. Мечик ойто тўжўп, сетканын кырына једип јўрөрдүн кажы јанында — «јыр!» — мечик алаканга кату согулып, адып ийген октый јўре берди. «Тўнк!» «Өштүлөрдүн» командазында ол мечикти колго алар кижиде јок, ол мечик «аут» болор јангы да јок — очко! Ойын көргөн улус «бач!» — дејип, баштарын јайкагылайт, кезиктери кўйўнгилеп арткылайт. Бу Күрешти там көөрөдөт: ол оноң бийик калып, мечикти ўстинен төмөн «өштүлөр» дөөн чын ла кадай согот. Күреш бойын јарашта, чекчил де, күчтү де деп билер. Ол мындагы уулдардын ончозынаң бийик. Јай јангы да башталган болзо, ол кўнге күренжий кўйўп калган — мыны ап-апагаш торко майка јап-јарт көргўзет. Ол кўнге кўйбеген де болзо, кара-кўренг кижиде. Чын ла чөрчөктөгиде баатырды, коо кырлан тумчукту, кош аркадый кирбиктү уул. Јарындары јалбак, карамыстый ээлип калган. Көстөри кўйўп, чачтары, јангы ла ўсле сўркўштеген немедий, јаантайын јалтырап јўрер.

Күреш быјыл ла Барнаулдагы сельхозинститутка кирер деп сананып алган — эмди экзамендерге белетенип јат. Кезик уулдар эки јыл кире сакып көрөтөнис дешкилеген, а оны незин болгоор: ўредү кем јок болгон, а тракторды Күреш мында ла, школды божодып јада, ўренип алган. Јаскы иш тушта практикада јер де сўрген.

Бўрўнкий кирген — эмди эдер неме јок. Клубта кино, је оны Күреш темиккени аайынча балдардын сеансында тўште көрўп койгон. Кинонын кийининде танца болор. Ол та болор, та јок — электростанция иштебей турган, радиола ойнобос, а сок јангыс баян-чурана чўйип билетен уул, Јеериш, аймак төөн көчө берген. А уулдар бойлоры јуулыжып, канчазын күрешкилеер, канчазын көзөрлөөр? Чын да, нени эдер? Книганы канчазын кычырар — тўште кижинин кўўни сооп калган немени кижиде лампанын јарыгына канайып кўўнзеер?

Күреш Тыштанар-эштин јаныла өдўп јатса, мотоцикл туру. Сары өңдү јап-јангы мотоцикл. Кургулдыйы. А айылда от јаан кўйет. Кургулдын јаар-јаак, кыгыр-кўнўр ўни угулат:

— Јок, јок, бу эмдиге јиитөскўрим ойинен өткөн, өткөн. «Ай, уй» — деп айдар керек оны. Азыј тушта кижиде ондый бедиде? Је не јетпейт деер? Је чындап та... Бу ла кече контора браатсам, Акмешкечин уулы...

Күреш, акыр, Кургул нени айдар эмеш деп, тура тўшкен кижиде, мыны угуп, кўлўмзиренип ийди: «Эмди ле ол Кургулдын мотоциклин мантада берзе, Кургул канайда бергей не? Тегине ле, шоктоп ло. Та не аайлу јўгўрбегей, не аайлу каргабагај. Тирўге өлө берип ајабас... Э-э, а барып

келер јер, чын ла, бар. Ол аймакта куучындашкан бала... Јок, јок, оны эмди кайдан табарын. А табылза да, ол куучындажар ба? Тегине ле куучындашкан улус... Јок, јок, јараш бала, өкөөр көөркий... Ыраагынан да болзо, јүк көскө дө көрүнзе јакшы... Аймакта кино, ол бала, јарт ла, кинодо... А јок болзо... Айса бодоп ло... Көс лө көргөн јер јаар... Јок, јок, бу канайып турун? — кижинин јөөжөзи, арайдан садып алган немези. Туттуртсан... А не, коркып па? Тпүк, сени база эр дейт — деп, Күреш аланзып, санаазы ары-бери чайпалып турды. — А мотоциклдерди уулдар апаргылады ла. Бу ла Кезим Ийт-Баланын мотоциклин тўниле мантадала, эртен тура эжигине экелип салды. Онон не аайлу мактанган. Анчадала чимириктў немелерге чын ла герой боло берген. Тпүк, оны!.. Је, чындап та, «бурт» ла эдип калды... Кургулды көрзө кайдар? Канайдар эмеш. Јуундар ла болзо, эмдиги ииттер андый-мындый ла деп келер... Бу јүрүмде бир јастырза кайдар? Тегине ле, бодоп ло. Неме адып ийип база...» — Күрештин көстөрине бойынын карануйды јара согуп, мотоциклдў учуртып браатканы көрўнди. Удура кату салкын... Јўректе көөрөм... Тўрген, тўрген, тўрген... — «Бу јараш эмес пе?! Јок, јок, токто, токто, јарабас»...

Оромдо ээн. Улус уйларын саагылайла, сўт кайнаткылап, чайлагылап, балдарын уйуктаткылап тургулаган — ончолоры айылдарында. Тышкартында тынду улустаң јаңыс ла бери мантадып клееткен шофер болды. Машиназынын оды көрўнип, кўўлежи там ла тыгып клеет. «А бу машина клееткени карын јакшы — деп, Күреш билип ийди.—Эмди ле алалбазан—болбозын. Мотоциклинин табыжын угала, тургуза ла сўрўже берер. Эр бе сен, кўчўк пе?» Мынан ары Күреш нени де сананбай, нени эдип турганын ондобой до, јаңыс ла јууктап клееткен машинанын кўўлежин тындап, мотоциклдин жажиганиезине серенкенин агажын сугуп ийди. Машинанын табыжы тыгып ла келерде, мотоциклди араай тиркиредип алала, машина өдө лө берерде, јолго чыгып, одын јарыдып, газты кожуп ийди...

...Кургул канга-сөлгө, этке-јууга тойып, «у-уп» деп ўшкўрип, колын газетке арчып, тиштерин чукчып отуры.

— Је, айса ондый болзын, уул. Эртен көргөйс. Уй кижиге маала сугарыжар кижиге болгон эдим — отурып калтырым — деп, ол өрө турды.

Тышкары чыгала, айылдын төри дөөн базала, чеденге көнкөрө јөлөнип алды. Тыштанар городтон төрт шил жигуль сыра экелтир. Јурт јерге тен солун неме.

«Макалу ла казанга учурадым — деп, ол сананган чылап турды. — Бач, э-эй, бу эмдиги јүрүмди кижиге азыйдагызыла тўндеер бе?..»

Чын да, бу јүрүм деп неме кемге-кемге кўч те келишкен болзо, је Кургулга онон уур болгон. Өскўс-јабыс, төрөөн-туган јок өскөн кижиге

кандый шыра көрбөгөн болор деп. Мынын үстине торсугын жаңы ла көдүрүп жүрөрдө, жуу-чак туштаган болзын. Айылдар ортозында жүрүп, кемге одын жарып, суу тажып, азыранып чыдаган. Батаа-а, бу улус кижичи талкан, көчө согуп бер деп айбылайтан болзо деп жүрөтөн. Бир салым-саалу талканла ич тойгызарга болуп, бир чүңкө сөңүскөн чай шөлүредетен. А кажы бир айылда бир аяк боткого учураган болзо, бойы бойын санаазыла «тойындырып» ичетен. «Көр, не аайлу көп ботко бу, не аайлу арбын — деп мекеленип отурар. — Көр, аягың да не аайлу жаан. Сен бу кире жаан боткого тойбос кайткан. Байа бойынча не аайлу көп калбактадың. Эмди де көп калбактаарың, эмди де көп. Же, тойкалдың не, тойкалдың. Бач, ботконуң көбиней, көбиней, бач, бу менин тойгоңмай, тойгоңмай. Тойеер, дейдим, же тойеер деерде» ...Түңей ле канайып та тойдым деп төгүндөңдө де, бир ле көргөжин, аяктың түби киле берер, а Кургул десе курсактың амтанын жаңы ла билип келген, ичи курсак сурап, мушкулуп, толкуланып чыгар. Кургул алча аяктың кырына тиштериле кадала бербеске, арайдаң ла тудунып калар. «Нени жийин, нени жийин?»—деп, айландыра ач көрүп отурала, туруннан чөбүрө кодо-ро тартала, оны жара тиштеп, чыгын соро берер... Ол өйлөрдү сананза, Кургул тойу да болзо, ойто ло ажанар күүни келер.

А эмди десе Кургулда не жок. Тура десе, турадан жаан, кийгени кийимнен артык: буттан ала башка чыгара хром тере. «Дружба» дейтен киреези де бар, чар-кунаны да бар, койлоры да көп. Эмди мотоцикли де бар. Жап-жаңы, моторы обкатказын өдүп ийзе, люлька-коштонгызын колбоп алар.

«Бар ине, бар» — деп, Кургул шымыранып, өткүүлөң чыгып келзе, бу не?... мотоцикли жогыла! Бир канча бүдүнбөй турды. Ары-бери аяктанды. Жогыла, чын ла жогыла! Кургулдың көстөри багырайыжып, жүреги кенете типилдеп чыгала, тыныжы жаандай берди. «И-и, уурдагылап ийген туру ине! Кем не? Кем?!» — деп, ол бажына төбөлөдүп алгандый, Тыштанар-эш төөн кайра болды. Эжикти ача сокты.

— Мотоциклим жогыла!

— Канайып жогыла? Чын эмеш пе? — деп, Тыштанар содос этти.

— Чын дейдим, чын!

Олор экү чыгала, көргилезе, мотоцикл чын ла жогыла. Тыштанар айылынан фонарик экелди. Жарыдып көргилезе, мотоциклдин изи кургак тобракта жап-жарт агарып жатты. Ол ис жолго чыгала, төмөн уулантыр.

— Же бу, жарт ла, шокчыл уулдардан болбайсын — деп, Тыштанар ненин де учун эстеп унчукты. — Эртен таңла айлыгардың эжигинде турар.

— Жок, жок, жедерис бис оны, жедерис. Ыраак барбаган — деп, Кургул өкпөзиреп чыкты. — Сенин машинаңнан качып, кайда барар ол.

Тыштанар эмеш алаатып турала, жөпкө кире берди. Олор экү машинага киргилеп, жап-жаңы «ГАЗ» жолды өрүмдей жарыдып, жеп-жеңил ичкери

болды. Јурт чўрчеде ле тўғенип, жаңы ла жажарып келген кыра там жажыл, койу көрўнп, «бир, эки, ўч» ле дегежин, телефоннын тўгўштўри элестеле бергиледи.

Тапту удаган кийининде ологро удурa келип јаткан, сок жаңыс от көрўнди.

— Кўлўк бу эмес пе? — деп, Кургул кўстўри чупчыла бергедий, ичкери көрўп, тижин тиштенди.

Удабай ла ол келип јаткан от мотоцикл деп јартала берди.

Тыштанар фараларын јыпылдадып ийди.

Мотоцикл база.

— Машинaн тoктoт, тормозто! — дейле, Кургул кабинадан тўже калыды.

— Тур, тур! — деп, Кургул кыйгырып, колын жаңыды.

Је мотоцикл араайлабады да. Ол кювет јок јолдон чыга коноло, машинаны да, алгырган, сарбандаган Кургулды да јирме метр киреде айланала, јолго ойто кирип, чын ла шунга берди.

Кургул кабинага кире конды.

— Кем ол? Кем? Таныдың ба? — деп, ол тыныжы бадышпай сурады.

— Јок. А бистин ле јердин уулдарынан не.

— Берерим мен ого, берерим. Чимириктер! Кижининг мотоциклин уурдагылаар. Иштегилеп алзын ологр. Јаба једеек таңманы! Ўредер керек оны, ўредер. Тўрген!

«ГАЗ» айланала, мотоциклдин кийинининг болды.

Кўреш рульга чек ле жаба јадып алган браат. Онын кўстўри удурa учуп клееткен јолго кадалып калган. «Тўрген ле тўрген — деп, ол газты учына чыгара толгоп алган. — Качар, качар... Туттуртса — уят... Кургулдың токтогы... Ол айу уужай тудуп ийер... Сўўгис бир деп килебес те. Качар — ол ло. Поскойтонго једер. Паратаны јабар. Јанында дворго јажына берер. Тўрген, и-ий! Тўрген!»

...Кўреш кайра кылчас этсе, машинанын оды јууктап калтыр. «Јок, јок, паратага јетире узак... Канайдар... канайдар...»

Кўреш мотоциклдин одын ўчўрип ийди — јол јакшы, тўн айдын, ойндо кийининдеги машинанын оды јолды ўчўмик јарыдып јат.

Мотоцикл тўгў чыга коноло, тўмўн болды.

«Машина — уур неме, тўмўн јерге жаба једип алар — деп, Кўрештин санаазына кирип, ол там коркып, маңзаарый берди. — Канайдар, канайдар?... Јолдон чыгар. Кыр ўрў болор... Айса болзо, ологр кўргилебей калар. Токтогончо ло маңтадар. Онон — кайа ўрў... Јойу јеткилебес... Мында меес... Оро до, таш та јок. Эмди ле» — дейле, Кўреш рульды јолдон чыга тудуп ийди. Бу ла тушта алдында, карас эдип, јуука-ырынты көрўнди. Кўреш коркорго до јетпеди — мотоцикл «јырс» эдип, Кўреш ўрў чарчап чыкты.

— Эне-е! — деп, ол кейде багырып ийип калды.

Оноң бажы јерге аай-коой јок тың согулганын, өзөк-бууры үзүлип, ол бастыра бойы балчарылып, оодылып браатканын сезип калды...

.

Күрешти јуугылап койгондор.

Эне-адазы, эл-төрөөни, јаткан јон кородоп, санааркап арткан.

Мотоцикл дезе Кургул-эште гаражында турган. Көзи оодык, рули тыртык, көлөсөлөри балбарык, вилказы сынык. Керек дезе рамазы ээлген бе, кандый.

— Тпүк, темирде ондо бай бар ба? — Кургул көрүнген ле кижиге кородоп, комудап жүгүрген. — Кижі карам, кижі. Је кайткан деер!

Је эмди јыл өтті. Кургул ол мотоциклин ойто јазап алган. Орө-төмөн мантадып ла жүрү.

Чын да, темирде ондо бай бар ба...

Күгей ТӨЛӨСОВ

КОКУР АЙАСТУ ЈУРАМАЛДАР

ИЖЕНЧИ

Кандый ла кижинин алдында сок јагыс неме — ол иженчи. Кижі канайып жүрбейтен эди, нени сананбайтан эди, кезик өйлөрдө јеткерге де урнугып, алаңзышка да туттуруп јат... Је кандый да болзо, бистин кажы-быста ла бойынын иженчизи бар. Бистерди ол көп катап аргадап, бу жүрүмди жүрерге болушкан эмей, а јаантайын ла иженип жүрген иженчизи бир күн куру кей болуп калганын ондозо, кижі ол тужында дезе... Мен ол керегинде озолодо јартабайын. Је бот бу.

«Бу мынай кийинетен кижі кем болотон? А-а, айылчылар келген деген, байла, олордон болбой кайдар. Айла тен базыды да башка. Јок, өскө јердин улузы бистин јердийинен артык, ару-чек жүргүлөп јат. Је бистин немелерди адам айтсын... Канайдар база... Айла бу бистин јердин магазинине бир онду кийим де келбес. Чек кижі бойынан бойы уйалар. Мындый кап-кара сукно тонду, кар ошкош ап-апагаш пыймалу, сүрүк бөрүктү кемнин төрөгөни болотон?»

Норок мынайда сананып браадала, удурa клееткен кижі анча-мынча јууктажып жүрерде, көзин сыкыйтып ийеле: «Акыр, бу мындый базытту кижини мен кайда көргөн эдим? Базыды таныш ла ошкош. Бу мынызы тен бистин јердин немелеринен болбозын. Чала тууралап, белкенчегин бир јаны јаар этире чачып кемизи базатан эди?»

Норок мынайда ла татаалјып сананып брааткажын, көзине бу кой-

лоп турган абазы јап-јарт көрүнип келди. Абазы ыраагынан ла күлүмзиренип ийеле:

— Је, карындаш, сен, байла, уккан болорын...

— Та-ай, база ла шүлүзиндер эмеш пе, аба?

— Ийт-татай, оны кедери эт!.. Укпаан ба?

— А не болгон?

— Отпуска алгам, амырап браадым, карындаш.

— Кош-Агаш па айса Горный ба?

— Тьфу, мынаар бу Кош-Агаш, Горный барганын айылдеганы дейтен эмей. Эмеш ырада-ырада санан көрзөң, карындаш Туку Сочиге, Кара талайдың жаказына јетире.

— Мен слердин койоорго база ла шүлүзин табарды эмеш пе деп, чочый бергенимди... Је эмди качан көндүгип јадаар?

— Путёвка сакуп јадым, карындаш. Јаңыла ла телефонло рабочкомнын председателиле куучындаштым. Сакугар дейт. Канча жылына кой кабырып келген кижиге, эмди эмеш барып амырагар дейт. Олор јолдың каборто баазын төлөгилеп јат... Је бот, абанды эмди билдин бе? Эртен-сонгуннан, байла, једип келер болбой. Је нени јакыдатан эдин — эмди абага тооло. Не керек эди? Айла энирде айлынга бала-барканла сананып, јөптөжип ал. Тоолоп туруп, чаазынга спискала, номерле... Офицерский кайыш кур ба, офицерский хром сопок по, јартап айтса, бойың ла бил. Мен сеге озолодо айдып јадым, эмдештен сананып алзын деп.

— Меге кийим-сайым керек јок, аба. Сок јаңыс сурагым—капрон армакчы таап экелзеер. Чала кара ла капрон болзын. Ойто јемиттү эбирген тужаарда, је онызын незин јартаар, бойоор билереер не. Ол тен артыгында, артыгында болор.

Нороктын абазы мынайда јурт улустардың јакылтазын тадыра јууган. Бистин јердин улузы нени јакытпас деер: көзнөк шилдейтен алмаз, туку качангы да өйлөрдө садуга чыгып туратан, коркушту алгыр мүс тарактар, сүрекеј јараш чечектү шаајын аяктар, база бир кезиктери өрүм бе, шибей бе јакыткылаган эмитр. Је сок јаңыс неме—амырајтан путевказы эмдиге јетире келгелек. Нороктын абазы күнүн ле конторада, күнүн ле телефондо, је эш ле неме јок. «База ла эмеш сакугар»—деп, күнүн ле ижендирип койот. Је ол сакулта деген неме чөйилген ле чөйилген, узаган ла узаган.

Бир күн телефон мынайда айткан: «Је канайдар, былар, путевкагарла өскө кижиге јуре берди. Эзенде бис слерге анан да јакшы јерге путевка берерис, бир ле эмеш сакуп алаар». Је бот, ол сакулта деген учук чөйилип-чөйилип, бого келеле, үзүле берген эмитр.

* * *

Клубтын ичинде јык толо таңкынын ыжы. Ыштын ортозында: таабан, шүлүзин, тийин, түлкү, јаш уулактын терезинен эткен, айунын ба-

лазынын терезинен эткен, је неден этпеген бөрүктөр жок деер. А жүзүн-жүрүңгү арчуулдар кайда? Бир сөслө, клубтын ичиндеги жык толо ышла кожо жык толо улустар эмтир.

Бүгүн нөкөрлик жаргы болуп жат. Бу жаргыда Нороктын абазы кармак-ка база илинип калган эмтир.

Сурак Нороктын абазына:

— Слер алдында база кандый керек эткенеер?

— Кой кабыргам.

— Жо-ок, кату керек эткенеерди сурап жадым.

— Бу ла.

— А бир колхоз тужында ат бертеле... Онын кийинде обоолорды качественный эмес салып туратанаар керегинде сурап жадыс.

— Андый немелер алдында болгон ло, је эмди...

— А слерди аракы ичеле, конторага, клубка келзин деп кем айткан?

— Же мен ол бир путевказынын аайына чыгарга.

— Ол бир эмес, өгөөн. 15 сутканы сананар керек. Онын кийинде 30 салковой акчала штраф. Оны ончозын сананып көрзөөр, бир айдын жалы кей дөөн уча берерге жат. Эмди онын куйругынан тудуп болбозоор.

— А бу мен нени эдип ийдим, је жаан болзо...

— Жаан болзо эмес, а иштин дисциплиназын бусканаарды ондогор.

Клубта отургылаган улустар, жартап айтса, байагы неме жакыткылагандар: «Бу тагманы чындап та, апарып сугуп салбазын. Жан кату бол жат. Мынызы кижинин берген акказын жип салбазын. Акыр, оны бого ло айтпаанча» — дежи, анан-мынан туруп чыктылар.

— Акыр, менде база бир сөс бар эди — деп, бир үй кижини туруп чыгала: — Канча жылына кой жакшы кабырган учун мени амырадып ийип жат деп, туку мындаадан мактанып базып жүрбей кайтты. Мен сеге мүс тарак экелип берерим деп, 20 салковой акча алган, эмди карын оны кү-жүреерге турган болбозын. Бу отурган нөкөрлөр акчамды тургуза ла айрып берзин деп, судтан сурап турум. Бистин улуста уят бар эмес, бил-безим де дезе — табы. Тургуза ла меге айрып береер, нөкөрлөр.

База бир эр кижини туруп чыгала:

— Акыр, ол акча деерде, бу керек чала коомойтып жүрерде, туку судка жеткенде, ол кирелү неме эмес. Мен ол өгөөнгө нек-сак неме экелип бер деп, 50 салковой акча берген эдим, чын эмес бедир?

— Же, алгам.

— Тен күжүрөп ийдин.

— Же бу бис жазына кожо жаткан улус инебис.

— Же андый да болзо, сени туку апарарга жатканда, кем билер...

— Бу мен тоң ло нени эткем? Же жаан болзо, путевка учун жаактадым не... Кижини тен тоң ло, айла кожо жүрген, кожо иштеген улустар...

— Эмди закон кату. Мен бу башкүн ле көрдим. Жолды өрө чала каланы браатканын. Көрүнгөн ле кижини тургузып алып: «Мени кижиге

бодобоон. Карыыр жöбимде мени öчöгилеп. Эх, мен анан алдырбазым». Мыны кем укпаан деп? Эмеш уйатту эмес пе, öгöөн? Слер эмди жаш бала эмеzigер ине, айдарда...

— Чын, мен жаш бала эмезим. Je штрафтайтан болзогор, штрафтагар. Амырап баратан деерде, сүүнгем не, сүүнгем. Кижиги сүүнгенин канай жажыар? Кемнен жажыар? Бу эр жажына кожо иштеп келген слерлерден жажырайын ба?.. Je бир катап путевка-эш берип, амырадып ийип жатканын угала, акыр, бу кожо иштеген улустардын жакылтазын бүүдүрүп келейин деп санангам. База городту-эштү жерден нени-нени садып экелейин деп. Je менин санаамла болбоды... Иженгем не, иженгем! Эмеш уйатту да неме... Je эмди штрафтайтан болзоор, штрафтагар, мен жöп.

...Эмди анан ла бери Нороктын абазы кижиле-эшле де жакшылажып куучындашпас, алдындагызы чылап, койлорун ла кабырып, жарым үнле араай кожондоп жүрөт дежет. Бу калганчы айларда минип жүрөтөн адын улай ла эркеледер болгон деп, улус алан кайкажат. Байла, жажы жедип, карып жүргөн өрөкөн болор.

200 ПРОЦЕНТКЕ АЧЫНЫШ

Акыр, бу мындый обоолорды кайда көргөн эдим? Чат ла сагыжыма кирбейт... Та Кайрылыкта, та Камлакта айса Катандуда беди? Je бу кижинин аймап браатканы бу болбой кайдар? Каспада эмес болор керек. Жо-ок, жо-ок, Каспада кайдан болот. Керек десе кандый кылык-жандуларын да, куучындашканын да, керикшендерин де уккам. Чын, чын! Уккам, уккам! Көргөм, көргөм! Керек десе аттарын-жолдорун да адап берерим: «Совхозтыйы» ла «Бойындыйы». Көөркийлерди бир де кижиги обоолоп, жазаган болзо, же эки бойы кырлу жууда эмей. Чек алтай кылык-жандарын таштагылабас.

Лажангы өзүп калган жаан актын кийузында турган тайга кептү Бойындыйы дейтен обоо актын талортозында турган кап-кара Совхозтын дейтен обоого:

— Мен сени көрзөм, ыйым кел жат, көөркий.

— А мен сени көрзөм, уядым кел жат.

— Ийт-татай, айла былар кемзинип билер, кызарып. Бу мындый чырайлу, мындый кийим-кептү бололо, үстине кемзинер болзон, божогонун ла ол — деп, Бойындыйы дейтен обоо айдала, анан ары тынгып чыкты. — Кер-мар мен жастыра да сөс айдып ийзем, слерлердин кемигер меге удурас сөс айдараар, же кемигер? Мен бойымнын киремди билер инем. А сен? Je бойынды тен бир катап жаза-ап аяктазан, көөркий. Обоо деген адынды жылытып койгонунды бодозон. Сени көзи болгобос кижиги озо баштап ак жалаңда төө жадыры деп бодоор эди. А база өскөлөри жабынчызы жок мылча туру деп бодоор.

Мындый коронго чыдабай, Совхозтыйы дейтен обоо чала кызыл энгир жапшыра кангазынын ачу-корон ыжын буркурадып:

— Мен сени көрүп, чек уйалып жадым. Сен мындый жаан, жараш та болзон, же сен керегинде кем де билбес не, кем де укпаан не. А мен керегинде туку газеттерде бичилген, жаан жерлерде улустар куучындашкан, 200 процентке бүткеним керегинде уулдар сыйга акча да алгылаган. Жайдын жараш күндеринде жаңгарлап та алгылаган.

— Бот, удабастан корон соок келзе, сенин кожон-комудын база башталар. Эмдеештен эртен-энгир таңкылап турганда.

— Та таңкылайын, та таңкылабайын — сенин керегин жок. Жүрүмди ончо жанынан өдөр керек, а сен дезде...

— А мен дезде? Же не? Күйүн жадын не, күйүн жадын — деп айдала, Бойындыый дейтен обоо кулузындарыла кыйтылдада каткырып ийди.

Олор экү мынайда бой-бойлорын коомой айдыжала, бозом энгирге жетире кыгыс та этпей тым тургулап калдылар. Энгир койыла берерде, Совхозтыйы дейтен обоо база ла буркурада таңкылап, чичке-е үниле унчукты:

— Же база нени айдарын? Уят кайда, уят кайда? Сени канайып эткенин, обоологонын мени билбес деп пе? Жажытту, уурдаган аайлу эткилеген.

— Сен коп бедреерге үкүстебе.

— А үкүстебей, айтпай. Мени не, лапту, быжу сөс ычкынып билбес деп бодогон бедин?

— Эх, көөркийди ле сени, жаңыс кызыл тил. Эмди таңкылап үренип алган, а удабастан жаңы мода аларынды бодон. Эмди жайлулардан тор-бок-сарбактар, эчки-сачкылар түшкүлезе, кажы барарын? Барар, качар жерин жок. Көрмөс чилеп, үзейе берерин. Подполька кайчылап берер. Сенин андый жаңы мода алганынды канайып көрөтөн немези. Кижинин көзи кылбыгар болор.

— Сен чилеп, мен аңыланып-эштеп билбейтем. Көрзөн, айландыра чедендү неме болуп. Четтин жаш будагын үстине жабынып алып, мака-тып турганын.

— Бу сени 100 процентке салган деерде, бежен процентин кайда барган, көөркий? Жер дөөн не жажынып брааткан? Карын сен уйалып турган эмезинг бе? Кемнен кач турган? Жаан кар быжыл жааза, чындап та, сени өлөнгө келген уулдар таппайтан эмтир. Кер-мар тапкылаза, жалтамчылу неме болор болды ба, а? Кур өлөнгө турган малдын баспак ошкош сын-арказын улус маказырап, тач-тач этире тажыйтан эди, же кочкор айдын корон соогында сенин баспак ошкош сыртыга темир күрек пе, малта ба, лом бо тийер эмтир. Сен кандый бир жаш бала эмезе жокту-жою кижини болгон болзон, улус артык кийим де кийдирип, калаш, курут та сындырып берер эди. Же канайдар, канайдар! Салым, салым!

Бу сөстөрдү угала, Совхозтын дейтен обоо ичинде сананат: «Акыр ла

болзын! Кыш келер. Байагы 150—200 процентке нормаларын бүдүрөөчи уулдар бойлоры келер. Мен ол тужында олордон өчимди аларым Күүндерин соодорым. 40—50 градус соок болзо кайдат, кўрек, малта жок келгилейтен болзо кайдат. Бот ол тужында мени бу јеримненг кодоро тарткылап көргилезин. Мен олордын тере меелейлерин, корокой тондорын ак кардын ўстине чачтырар эдим. Јаңыс кат чамча 40—50 градус соокто этке јапшынып турар этире чырмайгылап көргилезин. Бир кезеги 150 процентке ачынар этире. Јок-јок, 150 процент арай ассымак ошкош. 200 процентке ачынар этире. Јаңыс ла келгилезин, өчимди аларым. 200 процентке тўгей ле ачындыарым...»

Мен бу Совхозтын ла Бойынын дейтен обоолордын куучындарын та кайда уккам, чек ле сагыжыма јарт кирбейт. Је андый да болзо, нөкөр уулдарга айдып койор сөзим бар. «Калак,уулдар, кер-мар кышкыда өлөң тартарга барзаар, кўрегеерди, малтагарды, ломоорды ундып койып, кородош болбозын. Ачыныш болбозын. Слерди 200 процентке ачындыарга јаткан обоолор ас эмес. Тен нөкөр уулдар учун. Калак, 200 процентке ачынала, 40 градустың ажын ичип, керекке урнугып калдаар. Јаш уулдар, ајыктанып јўреер.

Слердин јуук нөкөрөөр, кожо иштеген антыгарлу најыгар.

ЭРТЕН ТУРА КОНТОРАДА

Эртен тура чыгарга клееткен кўн кырдын арјанына јажынып алып, четтердин бўрлери өткўре өзөктө јаткан салбар јуртты кўлўмзиренген ајас ајыктай берди. «Ба-таа, база ла ол ло бойы эмтир. Бирўзинде бир ле конгодый одын арткан болзо, а бирўзинде дезе бир ле конгодый өлөң арткан. Бу кандый ачтан-јуттан алдырбас албаты? Јўрўм бычактын мииндий де кылайып турган болзо, а бу улустар оны неге де бодобой јат. Јок-јок, баатыр укту албаты дезе, бир де јастыра болбос. Айыл-јуртта-рында айалгалар мындый да болзо, акыр, бу улустар кўнўн ле ол контора деген јерге не јуулгылайт болбогой?» Эртен тура көргөндө, чек ле чымалылар уйазы дөөн јуулгылап турган неме ошкош — бастыразы ла контора дөөн. Кезиктери јўгўре баскан ајас сантып калган көстөрин јыжэ согуп, тижип, уужалып калган чырайларын сыймай тарткылап, канча кўнге кырынбаган ээк саалдары ак кыруга алдыртып ийген, конторага кире конгылайт. Кўн мыны кўнўн ле көрўп-көрўп, бўгўн бойында бектен бек сананды: «Акыр, ол јаан јерди бир де катап болзо, јўк көзнөгинен де болзо, шыгаалабас па? Бу мында кўн өксөгөнчө нени эткилеп турган улус? Јўрўмди кенете кубултатан кандый бир јаан шўўлте эткилеп тургулаган болбозын? Акыр, оны бўгўн кере тўжине ширтебеенче...» — деп, Кўн кўлўмзиренип ийеле, кырлардын арјанынан тўргендеп чыкты. Баштап

конторанын көзнөгинен шыгалайла, эш неме ондободы: жык ла эдип калган ыш, а онын ортозынан дезе улустын баштары, чырайлары элбен-дежет. Јүү-јүү эткен табыштан база да онду неме укпады. Эмди Күн чек ле көзнөктин алдына келеле, јазап туруп кыйынынан туруп алды.

«...А-а, бу отурган сүрүк тонду кижиге — управляющий, ол арифмометр толгон, бу тал-табышка мандайын түрүп отурган кижиге — бухгалтер. «Ол Айры-Четтеги јаашту күнде салган Коскоолдогы обооны канайып билбей турун» Бу куучындап турган кижиге — фуражир, өлөң үлеечи, учетчик кижиге. Учетчик ле управляющийдин ортозында база бир сүрүк бөрүктү, ручкалу кижиге — бу бригадир эмитер. Конторага тыгылып калган өскө бор-ботколор — бу жүрүмди өрө-төмөн собуруп јаткан күрөң-күрөң чырайларлу — ишчилер эмитер.

Управляющийи бригадирге:

— Күн өксөгөн. Бу улустарды түргендедер керек.

— Мында јаш бала јок ине. Нени эдерин олоор бойлоры да билер ине. Мен олоорды тудуп турган неме чилеп. Айла меге иштегилеп турган ба? Бойлорынын ла кара карындарына болуп турбай...

Тунуп калган ыштын ортозынан та скотник пе, койчы ба:

— Өлөң беригер! Ол башкүнгиге экелген немегер кей-кебизин божоп калды.

Управляющий:

— Јайгыда өлөңдиге тепсеер керек болгон не, уулдар, тепсеер керек болгон. Обооны бойоор салдаар не, бойоор, а эмди не? Норма деп неме бар не, норма. Бараар ижеерге, бараар.

Тууразында отурган бир келинге бурылып:

— А сен не керектү жүрген?

— Бу бир жыдымар неме ийдим адып салган. Мыны кемге айдатан? Јакшы, керсү ийт болгон. Айылдын јанына өскө неме жууктапайтан. Мен оны судка берерим.

— Је онызын сельсовет билер туру. А чынында айтканжын, ийттерди ончозын кыраар керек.

Управляющий база бирүзине бурылып:

— А сен не жүрген?

— Сарлыктар туку кырда, тайгада. Ат такалап беригер дезе, кузнецтери болгылабас, бригадирден бичик керек дежер. Эмди үчинчи күн келип јадым... Тен кандый-кандый чаазын чоокырлап берзеер.

— Онызын бригадирле эрмектеш, мен оноң до өскө иштин бажына чыкпай јадым. Сан башка улус! Не ле болзо, бу кижиге дөөн.

Бу өйдө галифе шалмарлу бригадир бажын да өрө көдүрбей:

— Төгүне ле «ат такаларга жүрүм». А сарлыктары дезе өлөңдиге үзе јип брааткан. Озо баштап јидирген өлөңдиге бодойло, мойнына салар, а онын кийинде адыңды такалаар ба, јок по, көрөр. Кузнецтерде оноң до өскө иштер толтыра.

Ыштын ортозынан база бир тунгак үн угулды:

— Мында ол тонгон сөлөсти ачып турала, колым та кайткан болбоой: тижип жат. Шебалин барзын деп, медичка бичик берген, та канай једетен немези.

Бригадир:

— Бу уулдардын ол ло: иштебей јадып — оорыдым. А айлынга одынды канайып јарып турган? Менде хитрый немелер тартатан техника да, ат та јок.

— Је, акыр, слердин оорыбай, тенгериле учканаарды көрөрим. Ооруну сурап алып турган кижии јок — деп, грузчик уул кекенип туруп чыга берди.

Ыштын ортозынан база бир јобош үн угулды:

— Ат беригер, стоянкаларга газет-журнал јетирер керек. Бир айдан барбаза, мени культуранын улусы бажым сыймабас ине.

— Је оны тегине ле айтпа да. Андаарга турганын база куучын. Газет ле кычыртала, бирүни эдип ијетен турун. Иш јок немелердин куучыны јангыс ла чаазын.

Күн мындый сөсти угала, көзнөкти токулдадып, арай ла сурабады:

— А слер ручканы не тудунып алганаар?

Эмди күн талтүшке једип келерде, конторанын ичинде бир де кижии јок, эп-ээн болды. Күн бастыра немени көрүп, көзнөктөн чөкөмөлдү барарга ла јаткажын, конторанын ичинде та кемдер де шымырангылап турды. Јазап ла көрүп тургажын, кирлү полдо јаткан окуркалар јарым үнле сөс блашкылайт: јаныла ла күйдүреле, бажын былча бастыртып салган јоон беломор окурка кимиректенет:

— Јок, бу управляющийди кижии кайкабас эмес. Айла башкараачы кижии дейт. Эзирик трактористтин сындырып салган туку јаландагы тракторы учун канайып каранга ачынып јат эмеш. Мени күйдүрип ле алала, мергедеп ијген. Ол Шебалиннен үрен тартып турган машиназы керчеендерде үрелип калганын уккан болзо, та не болотон кижии болбоой?

Бастыра бойы чилекей окурка:

— Бу бир Көөлө деген көрмөс кече тын јудунып алган. А бүгүн дезе конторага керектү јүрген кижии болуп, каранга ла магазиннин ачыларын сакыган. Эки көзи көзнөк өткүре магазиннин эжигинде болгон. Учында ла магазиннин бүгүн выходнойы деп угала, та канайда берди болбоой. Чилекейин јудунып, тижин кыјырадып, мени талортомнон омыра тиштейле, бастыра бойыма какырала, тын ла ачынып чыккан эди. Аргалу болзом, айдар эдим: «Бажын оорып турган болзо, таай кижии бедреп, сыймадып ал, Көөлө. Је канайдар...»

Ап-ару бир окурка:

— Библиотекарь кижиде не болзын, соок библиотеказынан качып, макалду тагкылап алала, эмди айылында Кокышевтин кокурын кычырып, ичи тыдылып јат.

Окурка-эш аайы жок, бир толгоп койгон чаазын:

— Бу бир Кызыл-Кујурдагы койчызы эмди төртинчи күн өлөң тартып берзин деп айдынып болбой салала, мени карманынын ичине не аайлу толгогон деер. Айла онын колдорынын тыркыраңкайын, терленкейин. Теринин ачузын, коронын.

Отпөк болуп полго меч ле жапшынып калган бир окурка:

— Байа конторага улус жуулып келерде, мени бухгалтер мергедеп ийген: «База ла жастыра чотош болор, база ла баланс болбос. База ла: өлөң лө өлөң, трактор ло трактор». Онын кийинде: «Акчам не ас? Кижинин күчин жип турган. Жалоба бичийтем, судка беретем». Бойы карманданып жат. Јүс жок, уят жок... Эх, не ле дежер. Бого жаңыс темир кижииштеердег башка. Канайдар, канайдар...

Күн ажып браадала, бир кезек ойгө каскак тууларга кебелип калгандый, эмеш тура тўжўп, јуртты ајыктап-ајыктап, баштап күлүмзиренди, онын кийининде карсылдада каткырып-каткырып, каткыбыла ажа берди.

ПОЭЗИЯ

ЛАТИНСКИЙ АМЕРИКАНЫҢ АҚ САНААЗЫ

Ыраак Латинский Америка. Уч жылдың туркушына Чилиде Албатының Бирлигининг башкарузы социалистический жаңыртулар өткүргенин бис газеттерден сүрекей сонур-кап кычырып тураганмыс. Жуу-жепсел жогынан амыр-энчү жолло социализм тээбери улу учурлу чепемел болгон. Же быжыл 11 сентябрьда реакционный генералдар революцияга удур аңтару баштап, ороондо террор ачкан. Озо ло баштап олар бастыра телекейде бийик тоомжылу, бастыра жүрүминде төрөл жеринин ырызы учун тартышкан президент Сальвадор Альендени өлтүргөндөр. Бир эмеш бидин бажында Чилиден база коркушту жаан коронду солун келди: жүрегинен оору болгон улу поэт ле госуударственин ишчи коммунист Пабло Неруда жада калган деп. Оору поэт төрөлти түбекке түшкенин көрүп, ороонун эң озочыл улустары, тегин ишмекчилер ле крестьяндар ондорло, жүстөрле аттыртып турарда — бу түби жок коронго чыдажып болбогон. Оштүлөр оору поэтин айлын типтип, бичиктерин өртөп, оны айылдан чыкпас эди арестовать эткилеп койгон болгон.

Эмдиги-бидин улу поэди Пабло Неруда блордо, оны калганчы жолго өйдөсө албатыга жайым бербеген, онын сөбгүн жуул койордо, хунтанын солдаттарыла реакционный элементтер онын туразын уруп, бичиктерин өртөп салгандар. Же Чилинин ишмекчилерин ле крестьяндарын, Альенденин ле Пабло Неруданын албатызын кара генералдар женип болбос. Чилинин революционерлери эмди партизанский отрядтар тээп, жуу-жепселдү удурлажу өткүредилер.

Пабло Неруда үлгөрдү уйгаштыру сөстөр (рифмалар) жогынан бичиген. Же улу поэтин төрөлин ле албатызын терең сүүтени, от-жалбышту патриот ло коммунист болгону онын кажы ла строканын кызу тыныжынан жарт ла чокум сезилет. Поэтин айтканыла, «не де ундылбай жат, господадар ла дамалар». Жалтанбас чилийский албагы женте-единзе, муңдар тоолу акту улустын калын төккөн генералдар кату бурузын алынар. Пабло Неруданын революциялык поэзиясын не де женип болбос. Латинский Америкада улу поэти албатынын ак санаазы деп адагылайт.

Паслей Самик

КАРГАЙДЫМ!

Төрөлим, чертенип турум:
Сен түнгей ле күлдег көдүрилип өзөринг,
Соолбос тонмок суулардын чечегиндий болорың.
Сениң суузыңга каткан эриндерингнен
Агару аштын куулгазын чечектери
жайыла берер.

Малта тудунып,
коронду чагаандары коркойып,
Сеге келгендерди,
Төрөлим, каргайдым!

Олтууречилерге ле тонокчыларга
Орооннын эжигин ачкандарды каргайдым!
Кайда, бери жарыткыш беригер,
Көригер:
Кан жерге өдүп, шинбей барган,
Сөөктөр от-жалбышка челдедип, агарган.
Бу ончозы —
Эмдиги Испаниянын кеп-жабынчызы!'
Төрөлине калаш берердин оодына
Көстин жайы ла шыра экелгендерди
Көстү көс жокторды,
Сокорлорды каргайдым!

УЙКУ ДОКТО

Караңгуй түнде бойымнан сурайдым:
Чили канайдар,
Локту төрөлим канайдар?
Бу кеен керепти мен кандый тынг сүүгөм,
Бу таштарды ла бу кыртышты,
Качан да онбос розадын жараттарды —
Ол жараттарды талайдын көбүгү бүркеген, —

¹ Поэт бу ўлгеларди 30 йылдарда Испанияда болгон гражданский жуу тужында бичиген. «Олгүреешчилер ле тонокчылар» — өскө ороондордон франкисттерге болужарга келген фашисттер.

Шак онын учун мен јеримле
бир күүндү эмтирим,
Мен онын ончо балдарын —
агаш-тажын, тындузын, улузын — билерим.
Жылдардан жылдарга, ыйлап ла чечектеп,
Онын историязы мени өткүрө келген.
Је бүгүн мен билип турум —
Аланзыштардын өлүмдү жылы јангы ла өдөрдө,
Тирү канысты агыскан јастыра ыраарда,
Ойто ло жүрүмдеги эн јакшыны,
Ак керекти јууп баштаарыста,
Ойто ло коркыду кекенип табылат,
Стененин ары јанынан
Калжуурган кара санаа бажын көдүрет.

МЕН УНДЫБАГАМ

Мен керелеп турум.
Мен анда болгом, болгом.
Мен кыйналгам. Кере сөзимди
Ойто бүдүмјилеп турум.
Ончо до улус ундып салза,
Мен оны ундыбазым.
Ончо до улус көрбөй турган болзо,
Мен оны көр турарым.
Бу бичикте тўнгей ле бичилип калар
Ол аккан кан!
А ол сўўш тўнгей ле озогы бойы јалбышталар
Бу бичикте,
ундылбаган!
Не де ундылбай јат,
господалар ла дамалар!
Менин оозым кандалган. Оныла
Уни ўзўлгендер токтоду јок кожондоор!

БИЧИКТЕР

Бичикти изў сўўш ле узак јорукташтар бүдүрип јат.
Анда ыраак ороондор ло
улустын окшошконы јок болзо,

Анда колдорында аш тудунган
 улус учурабаза,
 Анда кажы ла тамчыда
 ўй улустың кеен кебери кўскўленбезе,
 Анда улустың торологоны ла кўўнзегени,
 Улустың кородогоны, јоруктаганы јок болзо,
 Ол тушта бичик
 Кижини уйкудан ойгозор шан да,
 Кижини јуу-согушта корып алар куйак та
 Болуп албас.
 Јебрен библияның ээжилериндий,
 Бу бичикте тил де, кўс тў јок болор.
 А мен дезе от-калапту кўўн-санаалардың
 коштоныжып кўдўрилгенин сўўгем.
 Ўлгерлеримди изў сўўштең ле канның
 терен тўбинен тапкылагам.
 Таштый кату јерде роза отургузала,
 оны ўскўрип, чеберлегем,
 Ол розаның ырызы учун
 чалындарым ўрттўрлў јуулашкан.
 Шак оның учун мен седен кожондоп,
 ичкери алтагам.

БЕЛОРУССИЯДАҢ КЕЛГЕН АЙЫЛЧЫЛАР

Бијыл јайыда Алтайский крайда ла Туулу Алтайда Белорусский ССР-динг ли-
 тературазының ла искусствозының фестивали ўткўн. Белоруссияның јарлу
 артисттери, писательдери ле поэттери Алтайдың ишкўчиле јаткандарын бойының бийик
 искусствозыла, јаан литературазыла таныштыргандар. Край ичинде культурный јадын-
 јўрўмде бу жаан байрам болгон деп, бастыра газеттер темдектегендер. Фестивальда ту-
 рушкан айылчылардың бир бўлўти Туулу Алтайга келип јўрген. Ол тоодо Белоруссия-
 ның јарлу поэди Бронислав Спринчан база болгон. Оның чыккан-ўскўн јери Полесье-
 де. Революциядаң озо Полесье Белсруссияда энг ле јокту, тўрегиден чыкпайтан про-
 винция болгон. Бўгўн Полесье республика ичинде баштапкы јерлердин бирўзинде.
 Ада-Тўрўл учун Улу јуу тужында Полесьениң партизандары немецко-фашистский
 олјочыларла кўўн-кайрал јок тартыжып, сўўген Тўрўлин корыгандар.

Бу номерде бис алтай кычыраачыларды белорус поэттин бир ўлгериле таныштырып
 турубыс.

ПОЛЕСЬЕ

Жагытту жолдорлу
Полесье жеримде
Дуб агаш ла
янтарь толо.
Европадан келген
олжочы немелер
Канду колдорын
сунатан ого.
Je дуб агажыс
качан да олорго
Оргөөлөр, венский
отургуш болбогон.
Полесье жеримнин
кажы ла агажы
Оштүнинг сөөгинде
крест болотон.
Je житкек састу
бу кару жерим
Жагыс ла дубла
макталбаган эмей.
Бастыра ороонго
Полесье жерим
Баатыр жоныла
макталат дебей.
Качан да мындагы
сас жерлерде
Каналдар казылып,
аш жайканат.
Припять деген
суула эмди
Кара талайга
керептер атанат.
Балтийский талайга
баатыр белорус
База сени
жетирип койды.
Күйгек жаландар
Припять суузынан

Күүни жеткенче
ичинип, тойды.
Жаранган Полесье
жеримде бүгүн
Жаңы городтор
төзөлип, агарат.
Припятьтан ала
Пущага жетире
Жаңы үйенип
кожонгы жаңырайт.
Чөрчөк, кожонгы
түгенбес жериме
Чөгөдөй түжүп,
алкап, мүргүйдим.
— «Полесье жеримди
көрбөгөн болзон,
Беларусьтын бойын
көрбөгөн» — дейдим.

Александра САРУЕВА

УҮРЕ-ЖЕЛЕЛЕРИМДИ ЖАСЛА УТКЫП

Үүре-желелерим, бу жаста кожонгым,
Ногоон чүмле жалбырап, алтайыма жарланат.
Жаш булуттар тенгериде күркүрөп,
Жалакай жаңмырга жерим жаранат.

Айландыра ар-бүткеним сүүнөт,
Кожончы куштарым үн алыжат.
Айга жеткен тууларым көгөрөт,
Кадын толкулары жарадынан ажынат.

Жастын жарчызы — күүк кожонгын жаңкылдадат,
Алтайына алкыжын ол айткандый,
Албаты-жонды жаска кычыргандый,
Кайран кожончы бүрлерде сарнадат.

Улу иштердеги үүре-желелерим
Улусты жараш жастый оморкодот,
Эрлү ишке балдарын баштайт,
О агару жүректү күүлелерим.

Албатыга төрөлинде ырыс бергендер,
Ай-танадый үүре-желелерим,
Коо-кожомла слерди мактагамда,
Кеен ижигерден көдүриниге келедим.

О слер, келер жердин жаркын-маяктары,
О слер, амыр-энчүнинг бек куйактары,
Ойгор Ленин маанызын бек тудачылар,
Улу коммунизмди эрчимдү бүдүрөөчилер,
Бу улу жаста слерге күндүлү кожомым,
Бу ойгор өйдө слерге ар-бүткенле жанарым.

1973 ж., июнь

Чот ЕНЧИНОВ

МЕН ӨЛБӨЗИМ

(Jүрүм качан да түгенбезине учурлалган үлгер)

Мен өлбөзим,
Мен жүрерим,
Менин тыным —
Жиркиреген каткыда,
Жыгыраган кожомдо,
Элдин салымында,
Жердин тыныжында.
Мен өлбөзим,
Мен жүрерим,
Менин тыным —
Жайылып чыккан чечекте,
Жажына жажыл агашта,
Суулардын шыгыртында,

Туулардын чагкырында.
Мен өлбөзим,
Мен жүрерим,
Менин тыным —
Жылдыстардын жалтыртында,
Жалкындардын жалбыртында,
Айдын мызылында,
Күннинг жаркынында.
Мен өлбөзим,
Мен жүрерим,
Мен качан да өлбөзим!

Бронтой БЕДЮРОВ

Эң артык санаалар
Эртен тура келер.
Эл, албаты салымы

Элбеде көрүнер.
Көзине жаркын түжер,
Көксинге — алтын,

Кулагын жарый түжер —
Куулгазын куучын!
Бу мындый тушта
Бойынды ондо.
Бор-ботконы таштап,

Лүрүмге ойгон!
Эрикчел ле карыкчал
Эш-кереги жок.
Айланып келген жарыктан
Ару неме жок.

АЙАНАГА

Меге айдышкан, сени эмди
Өчөмик көстү жүрү деп.
Көксиме кирген сүринди
Өчүп калган эмтир деп.

Меге айдышкан, сени эмди
Кижиге барып калган деп,
Көстөрине көргөжин,
Карыкчалду келин деп.

Меге айдышкан, сени эмди
Мени кандый жүрген деп,

Угуп, артык нени де
Сурабаган эди деп.

Сеге айдышсын, мени эмди
Кайра келип болбос деп,
Je жүрегимнинг түбинде
Ундылбаган эдинг деп.

Сеге айдышсын... Жок! Эмди
Эске алыныш орой деп,
Je жүрегимнинг түбинде
Сени деп, көөркий, сени деп...

* * *

Карагайлу жаратта,
кызу сары кумакта
күнге күйүп отурдым,
көк толкуны тудала,
күскү чилеп көрүндим.

Суу түбининг баларын
шулмус толку экелип,
таманыма тийгизип,
эки катап экчеде,
— сыйым эди, ал — деди.

Беш сабарым өткүре
ууш кумак төгүлип,
Такубоку¹ үлгерин
эске алдым эригип.

¹ Такубоку — япон поэт.

ЭКИ ЭКЧЕЛИК

(Јети жыл өткөли уялта бичидим)

Он јети жажыма јетире
Онду эткен керегим кайда?
Он јети ле жажым кирерде,
Он ойып сурайтан учурым
кайда?

Јирме төрт жажыма јетире
Јемирип койгон кайалар кайда?
Јүрүмим эки айланып келерде,
Јүткүбей жүретен учурым кайда?

Борис САМЫКОВ

АЛАГҮН ЈААШТАР САЛААЛАРЫ

Минген ат та јобогон,
Акту бойы јиит те арыган.
Је јолдың учы билдирбейт.
Алтайдың ўстинде
Јайгы тўн
Амыр ла тымык.
Јаңыс ла
Кадын ичининг јалаңдары
Тоозы јок
Апсандарыла ойгу,
Кайда да
Ыраак-ыраак алдымда
Кандый бир от
Кару јалакай
Јалбыжын көдүрип,
Көрүнген болзо,
А ол оттын јанында
Нөкөрим,
Најым
Отурган болзо.

* * *

Кызыл энир.
Билер-билдирбес
Таңдак өчти.
Кей јытанды,
Өтөксип,

Ышсып,
Бүгүн баштапкы ла катап.
Бот мынайып ла тууларда
Јастар башталат.

* * *

Эртен тура
Күн чыккалак.
Чакызын
Чайкадып, чайкадып,
Эр кемине
Табышкан, та јок
Эки уул
Эмдик тайды
Күлүп алган
Эртегилеп јат.
Эх! Мен де не,
Энеден экем болуп чыккам ба,
Күнүн ле сайын
Јолдордың тоозынын
Јойу тепсеерге.

* * *

Боочыда чечектин
Көбизин, көбизин!
Ойто ло озогызына бодоп,
Кырды төмөн

Јүгүрүкле, жүгүрүкле
Түже берейин дезем,
А кемге мендеер?
Адам иште —
Эгирде келер,
Жагыскандыра отуруп,

Айыл сакыырга
Энем де база
Сүүбейтен эди.
А боочыда чечектин
Көбизин, көбизин.

Лыман БЕЛЕКОВ

КУСКИ ПАРКТА

Күскүленип, күрөң күс
Турган «Чечектү бульварда».
Жагыскан бас жүргөм,
Жүрүм ле ой санаамда.
Санааркаган айасту
Сары бүрлөр жайканат.
Көрүш эмес улустар
Көс алдымча өткилейт.
Кечеги жааштардан
Кезим жолдор жалтырайт.
Табыланган каргандар
Такта сайын отурат.

Сүүшкендер де унчукпай
Токуналу баскылайт.
Тымып ыраган ол жайды
Туйка санангылайт.
Жагыс ла балдарга
Кайдан анда токунал:
Түүнти сууда тенгери
Балдарга чек кайкал.
Санааркаган айасту
Сары бүрлөр жайканат.
Жирмезинчи күрөң күс
Устимде айланат.

Москва, 1973 ж.

БИР ТҮННИНГ ЧӨРЧӨГИ

Ой орой... орой,
Уйку жок менде.
Чөрчөгүн кайлайт
Таадам бу түнде.
Аргымак ат маңы
Кылдарла барат.
Күүнимди, санаамды
Ыраакта апарат.
Кайда да анда
Кайран жаражай.
Канча кат сомокто —
Карыгат, кудаймай.

Өргөөнүн тыштында
Өркөшкөн он баатыр
Кыстың колы учун
Маргышкан болуптыр.
Же ол жаражай
Мени сакыган
Өргөөгө жетире
Бир эмеш ле арткан.
Аргымак адымнын
Маңы чыйрак!
Он до баатыр —
Олорды кайдак!..

Бир түнде сүрекей
Толун ай жарыырда,
«Сүүгеним» деп, араай
ол кыска айдынгам.
Кижининг жаражын
Салымнын бийигин —
Бу тегин ле улу
Сөстөң сес калгам.
...Ачудан, ырыстан
Шуулаган телекей
Чакпынду жаңарыла
Бүгүн эн кару.

Лаш тужымла кожо
Арткан жараттар
Санаамда, күүнимде
Меге эн кару.
Бийикке де жетсем,
Жабыска да түшсем,
Алдында мөңкүлөр
Агарып тургулаар!
Ыраакка да барзам,
Жуукта да калзам,
Сургулжындык жолым
бала тужым жаар...

Москва, 1973 ж.

Момый ЧЕКУРАШЕВ

Мөңкүлөр алдында ыраак турлуда
Мөндүрлөр мөштөргө урулып өдөөргөн.
Меес эдектей солонгы чалыйла,
Мөлтүрөп, балдарга кайкамчык билдирген.
Меести өрө кичинек уулчактар
Мендеп, өлөңгө тайкылып, жүгүргөн.
Мөштөргө сайылган солонгы учынан
Тудуп аларга олоп жүткүгөн.
Каршулу кара булут табарып,
Кайкал болгон солонгы үзүлгөн.
Кара көстөр алаңзу тартынып,
Бой-бойына удур көрүшкөн...
Кайран, кайран кичинек көөркийлер!
Качан бирде слер билерееер:
Кайкалдын кайкалы солонгы эмес,
Кайран слердин жаркынду жүрүмееер.

Кечүде суу чайпалып калган,
Кечүде туйгактар изи арткан.
Карангуйда жиит каткырган,

Кайдар да капшайлап ол мантаткан.
Кайран сүүжининг кожоңын жайылткан,
Кайындар бүрлери кожоңго чайкалган...

Байрам СУРКАШЕВ

КАНЧЫН АЛТАЙ

Ак сүмерлери аркылып калган,
Ак тумандар артылып калган
Элен-чакка эзен Алтай,
Арныккан бойыма ару Алтай.
Көгөргөн өзөктө турналар кыйгызы,
Көпшип аккан суулардын табыжы,
Чааптар телчиген чалынду бүктер,
Ыраакта, ыраакта ышту көлдөр.
Кеберинди кереес эдип көргөм,
Аржан сууларынды ичип өскөм.
Аңдар баскан айандар ару,
О Алтайым, сен меге кару.

ОЗОЧЫЛ УЛУС КЕРЕГИНДЕ

Улужай САДЫКОВ

КЫСКУНАРДЫН ЧОЛМОНЫ

О черк

Бастырасоюзный социалистический мөрөйдө жаан жөнүлөргө жеткени учун, 1972—1973 жылдардын кыжында малдан алатан продукталарды иштеп алар ла оморды государствого табыштырар молжуларды бүдүреринде ат-нерелү иш бүдүргени учун совхозтордын ла колхозтордын озочылдарына Социалистический Иштин Геройы деп ат-нере адап, Лениннин ордениле, Серп ле Маска деп алтын медальла кайралдаар. Ол тоодо Горно-Алтайский автономный областтан Кош-Агаш аймакта «Кызыл Мааны» колхозтын койчызын Тебекова Кыдатты.

СССР-дин Верховный Совединин Президиумынын бу Указын айдарга ла озочыл ады область ичинде элбеде жарлу койчынын иш-тожыла таныжарга бис Белтир журттан эниргери атандыс. Баратан јер тын ыраак эмес те болзо, је јолы кату дежерде, эмеш мендеерге келишти. Эрмеккуучынды кижии энирде де угуп ийбей, је бисти мендедип турган неме герой койчыны киного соготоны болгон. Онын учун ого јарыкта једер керек. Ого үзеери, јолой Ойбок деп өзөктө Кыдаттын энезине јолугатан керегис база бар. Кызы башкарунын мындыј јаан кайралын алып јатканында Эзенбей Оруспаевнанын камааны јаан. Койчынын ижине, онын байлык ченемелине Кыдатты энези үреткен. Ол колхоз тözöлип турардан ала койчы болуп, иште јакшынак једимдери учун Иштин Кызыл Маанызы ла «Знак Почета» ордендерле, башкарунын төрт медалиле кайралдаткан.

Кара Ойык, Кыскунар, Уч Кожогор — Кыдаттын эмди койлоп турган јерлеринде, алдында энези койлогон. Эзенбей Оруспаевна эмди пенсияда, оогош кызы Попыйтла кожо Ойбок деп јерде кыштап-јайлап јат. Мында јаан двор, койлорды искусственно үрендейтен пункт туруп јат. Октябрь айда бого бир канча үүр кой келер. Эзенбей Оруспаевнанын јайыла эдип турган ижи —мындагы одорды кичееп, өлөн эдип турган јерлерди сугарары. «Пенсияга чыкканым удап калган. Је андый да болзо, иш этпей отуруп албай јадым. Јажына ла иштеген кижии иш јок чек оту-

Социалистический Иштин Геройы Кыдат Тебекова.

рып албайтан эмтир» — деп, карган колхозчы үч жыл мынан озо јолугарымда куучындаган эди. Быјыл јүрер болзо, ол ло иште — кызынын ордына покос кичееп, өлөн эдип турган јер сугарганча эмтир.

Эзенбей Оруспаевнаны автомашинага отургузып, бис күн ашкалакта једер деп, Кыскунар јаар мендедис. Јолой барадала, колхозтын парткомынын качызы Валентин Агафонович Чеконов айтты: «Јаан улустын айтканыла болзо, Кыскунардын чокум ады Кыс-Буунар. Туку озо ол өзөктө бир бай кижі јуртаган дежет. Онын сок јаңыс уулы јокту кижинин кызын сүүген. Уул чыдап, кызычакты аладым деерде, ада-энези јаратпай, албан-күчле бай кижинин балазын экелип бергендер. Сүүгенин јылыйткан кыс карыгып, ол өзөктин ичине бууга салынып божогон. Онон улам бу өзөк Кыс-Буунар деп адалган. Је улус оны тилдин аайына келишкениле өскөртө — Кыскунар деп адап јат».

Эмди бу өзөктин јаңыс ла ады кубулган эмес, ондогы јүрүм де өскөлөнгөн. Кыскунар — «Кызыл Мааны» колхозтын көп тоолу малчыларынын күс, кыш өйлөрдө туратан јери. Мында мал үрендейтен пункттар, јылу кажагандар туруп јат.

Кыскунарга бис күн кыр бажына отура берген кийинде јеттис. Кыдат өбөгөни Куранбайла экү јайлубыстан кече-башкүн ле келгенис, айлы-јуртыбыстын ичи де аайлап-башталбаган эди деп куучындадылар. Олордын јайлаган јерин — Үч Кожогор деп тайганы кар алып койгон. Бу келген јер — күс удурум јадып, мал үрендейтен јер. Мында олор калын кар түжүп, мал одорлоп албай барганча јадар.

Бистин төмөнгі аймактардын малчыларынын јыл эбире бүдүретен ижи эки бөлүк јерге — кыштуга ла јайлуга бөлинип јат. Кош-Агаш аймактын малчыларынын иштеген јери, ас ла болзо, төрт бөлүккө бөлинет. Онын учун бу аймактын малчыларында күзү, јазу деп јаңы сөстөр дө бар. Күзү дегени — күс удурум туратан јер. Јазу дегени — јаскы турлу. Кар јаан түжүп, одорлор коомойтыганда, кышту јаңыс јерде болбой, айылды-јуртты атка, төөгө коштоп, одор ээчип, улам сайын көчөргө дө келижет. Бу аймактын јеринде анчадала өткөн кыш сүрекей коомой болгон. Јайгыда күйгөк болуп, өлөн өспөгөн, кышкыда дезе јаан кар жаап, одорлорды кар алган. «Өткөн кышта бис турлубысты таштап, одор бедреп, палаткага кыштаганыс» — деп, Кыдат эске алынып куучындаган. Төртөн градустан ажыра соокто от салбаган палаткага конотоны — јенгил керек эмес. Кижі палаткага јайгы јааштарга да курангытый беретен. Је кышкыда ого јадатанын сананарга да күч...

Тышкары иш божоп, аскан казан кайнаган кийинде эрмек-куучын иш керегинде болгон.

— Бистин ижистин эн ле күч, каруулу өйи — јаскыда кой төрөдөри — деп, Кыдат күннин чогы ла күски салкын шинип калган күрөң-кызыл чырайын соодып куучындады. — Койды бис эмди бир канча јылга улай эрте јаста — март айда төрөдип јадыс. Бу өйдө бисте соок, эмеш

ле аярынбаган кийнинде кураан тоҗо берер. Јасты билбес эмезеер, јашкандап, јаай да берзе — күүни, малдың азыралы ас болзо — сүрекей күч. Камык малды кажаанга сугуп алза, неле азыраар. Оның учун кабырарга келижип јат. Јалаңда төрөгөн койлордың кураандарын јойу кучактанып, атка өңгөрип јетирип јадыс. Бистин јерде абралу, чанакту жүрер арга јок.

— Кой төрөөр тушта кижип чылап, канча күннин туркумына онду уйку уйуктабай туруп, учында чек ле тентирилип, жыгыларга туратан эмей — деп, Кыдаттын энези куучынга киришти. — Кураандарды јангыс ла соокко тоңырбай кичеер эмес, оларды эмизер, энезинде сүт јок болзо, умчылаар, оорыганын эмдеер керек. Оның ижи тен ума јок көп неме, је кичеенбезе, күч деп јалкуурза — эш неме болбос.

— Эки-јангыс эмес, көп немени умчылап азырайтаны күч. Оның учун кой эчмек јокко төрөбөзін, кураанын тойдыра эмизер сүттү болзын деп, јай, күс өйлөрдө сүрекей тойындырар керек — деп, Куранбай папиро-зынын одын өчүрө тудуп айтты.

Тебекова Кыдат ла Кош-Агаш аймактын өскө дө малчылары көбүк кар кайылып, көк өлөң өскөн кийинде койлорын ыраак тайгалардагы јайгы одорлорго апардылар. Эрте төрөткөн койлордың кураандары бу өйгө јетире јакшы торныгып, кандый ла ыраак јайлуларга јетире энелеринен артпай једе бередилер. Тайгада койлорды олар эрте одорлодып, күн изиген кийинде агын суулардың јанында серүүнге экеледилер. Мында койлор тебеелеп, кујурзыгандары тус јип јат. Тус бериш јанынан олардо тутак јок. Тайгада, өзөк ичиндий, јаан изү јок, оның учун эмеш ле серүүн киргенде, катап ла кабырадылар. Тебееледип темиктирген мал отоорын да ундып койотон, оның учун оларды узак тургуспай, айдап кабырар керек.

Јай да, кыш та өйлөрдө, айдың-күннин айлгазыла колбой, мал кабыратан јерлер аңылу башка. Каан аяс ла јут күндерде башка јерге кабырып јат. Мыла коштой, одорды текши тепсетпей, башкызынын јажагы өзүп турар эдип, бөлип кабырары база јаан учурлу. Одорын кичееп, илдем салбай кабырган мал јакшы тойынып јат.

Август айдың учына јетире кой сүрекей тойынат. Сентябрь ай башталарда, олардың кураандарын ылгайдылар. Бу тұжында олардың тирү бескези 30—32 килограммга једип турат. Мындай јаан кураандарды этке де табыштырарга кем јок.

Јайгыда јакшы тойынган койлорды октябрь айда үрендегенде, ончолоры бала алынып, кызыр арткандары сүрекей ас болот.

Јай, күс өйлөрдө јакшы тойындырган койлор кышты да јакшы өдүп, төрөөр өйине јетире тын арыбай јат. Одорды кар алып, јаан јоткон, шуургандарга алдырбаганда, кезик койлор семис ле бойы жүрет. Андый койлордон икире де көп болот, кураандары да су-кадык чыгып јат.

Јылдан јакшы чыккан койлордың түги де јакшы болуп, эчкилердин

десе таакызы да көп болот. «Уйдын сүди тилинде» — деп албатыда көп сөс бар. Койдын туги, эчкилердин таакызы база азыралдан камаанду. Ого жаңыс ла жастың катуларына эмес, эбире жылдын туркунына ажару, кичеemel эдер керек.

— Кабыруда турган малды жаңыс ла көдүртий берген кийнинде азыралга тургузатаны жастыра—деп, Кыдат бойының ижинин ченемелин жартайт. — Күчи уйдап турган койлорды ноябрь айдан ала бөлип, азыраар керек. Оноң башка оморды кыштың корон соокторында, жастың жут-жулакыйында тургуза азыралга да тургусса, неме болбос. Оныла коштой бистин жерде кыштуның жанындагы одорлорды кар алган кийнинде, ончо малды өскө одорлорго көчүрип, бөлип азыраар да арга жоголып жат. Бу тужында арык-торык немелердин божогону ла ол. Өткөн кышта бис арык-торыктарды жылу кажаганга бөлип азыраардан болгой, одор бед-реп, айлы-журтысты таштайла, ак кардын үстине кыштаганыс. Малды азыраар өлөңнөн болгой, одор до жок болгон.

Малдын база бир жаан кичеemelде болотон немези — жадыны. Бу керекке Кош-Агаш аймактың койчылары ажындыра белетенедилер. Кышкыда кажаанның өтөгин ай ла сайын арчып, оны чеденнин тыштына чогуу салат. Лайыла бу өтөк кургап, келер жылда кажаанның ичине лайатан жакшынак өтөк болот. Жадыны кургак мал токуналу амырап, түште кабыруга чыданкай болуп жат.

Тебекова Кыдаттың ижинде өскө койчылар билбеген-укпаган жаан жажыт жок. Ол билерин улуска жажырбай айдып, ачык-жарык куучындап жүрет. Оның көп жылдарга улай мөрөйлөжип, агы-чегин айдыжып келген койчысы Саблаков Исак. Ол до «Кызыл Мааны» колхозтың озочыл иштү койчыларының бирүзи.

Тебекова Кыдаттың быыл мындый жаан кайрал алганы — сакыбаган учурал эмес. Ол иште баштапкы жаан жегүни өткөн бешжылдыкта алган. Ол тушта Кыдат жоон малды 99 процентке корулап, кажы ла 100 эне койдон 99 курааннан алып, кой бажына орто тооло 2800 граммнан түк кайчылап алган. Кош-Агаш аймактың айалгазында мындый жакшынак жедимге жеткен койчы жок. Ол учун башкару Тебекова Кыдатты орооныстың эн бийик кайралыла — Лениннин ордениле кайралдаган.

Быылгы кышта оның колында 807 кой, эчки кыштаган. Ончо малын бир де чыгым чыгарбай кыштадып, 100 койдон 100 кураан алып, план аайынча омордон 2500 граммнан түк кайчылап алар ордына 3250 граммнан алган. Кажы ла эчкиден тарап алган ноокызы 640 граммнан болгон. Бу база жаан жедим.

* * *

Күски күн кыскалтым чогула Кыскунардын элбек өзөгин калганчы катап чалыдала, бозыр таштарлу кырлактан ажа берди. Өзөкти төмөн соккон жибарла, теректердин буркураган үрендери чилеп, карлар келет.

Кедери кырлардың баштары ак жуурканла жабылып калган. Олор күнүн ле сайын өңөлөп, өзөк ичи жаар түжүп жат.

Аскан казан түгенип, айдатан эрмек божой берерде, Кыдат чеденде койлоры жаар басты. Койчынын база бир иштеер күни божогон. Эртең такып ла олорды айдап, одорго чыгарар керек. Ле ончо иш күн ажып, бүрүңкий киргениле божоды деп айдарга болбос. Олорды түнде каруулдайтаны, неден-неден үркүп, бастыгышпазын деп кичеейти кайда. Койчынын ижинде бир де амыр жок. Ого жаңыс ла амырын билбес, бастыра бойын беринип иштеген улус чыдажып жат. Тебекова Кыдат уурдан, күчтөң жалтанбас, кандый ла буудактарга удур базып темиккен. Онын иштеп алган алтын чолмоны иштенкей колдорунын тери, кичеенкей, турумкай болгонунын керези.

Кыскунардын ичине бүрүңкий кире берерде, тегериде жылдыстар курч көстөриле мызылдажа берди. Олорло имдежип тургандый, бу өзөктүн ичинде жаткан малчылардын турлуларынын көзнөктөрүнөң жаа-кыңдалган оттор база мызылдажат. Эмди тургуза Кыскунар ичинде алтын чолмон тагынган койчы жаңыс ла Тебекова Кыдат. Киж кайдан билер, айса болзо, бу башталган керекте баштапкы чолмон болуп, оны ээчий база да чолмондор болор. Ненин учун дезе Кыскунар ичинде ичине кичеенкей, уурдан, күчтөң жалтанбас турумкай иштү малчылар көп.

Күгөй ТӨЛӨСОВ

БАСТЫРАТЕЛЕКЕЙЛИК ФЕСТИВАЛЬДА ТУРУЖААЧЫ

Журамал

«Жакшы болзын, төрөл школ, кару үредүчилер, кожо үренген үүрелелер!» — деп, онынчы классты божодып жаткан кажы ла жиит, калганчы күзүңгинин шыгыртын карамдаган кептү, көксинде көп жылдардын туркунына алып жүрет. Онын кийининде кандый ла иштер бүдүрип, кандый ла жерлер өдүп келгенисте, ле калганчы болгон экзамен, жакшылажып айрылышкан нөкөрлөр алдындагы ла бойы жаш ла жараш болуп билдирет.

Школдо болуп турган экзамен — ол баштапкы экзамен, а тегис ошкош учы-кыйузы жок билдирбес жүрүмнүн экзамендерин бис кара бажыбыс кажайганча табыштырадыс. Эмезе бис оны өскө сөслө — салым деп адайдыс. «Салымды оны канайдар — көзөрдүн көзин» — деп, кезик улус айдыжат, ле жазап сананып келгенде, салымын киж санаазыла баштап апарар аргазы бар.

...Анатолий Мундусов. Чыккан-өскөн жери Шебалин аймакта Каспа журтта. Ол тоолу ла жылдар мынан кайра онынчы классты божоткон. Ол

Шебалинде аң өскүрер совхозтын Каспадагы
фермазынын ишмекчизи Анатолий Мундусов.

тужында Анатолийдин сагыжы жайым куштый болгон: кандый иш жакшы, күүнүн жеткенче талдап ал деген чилеп, онын көзине жүрүм жүзүн-жүүр будугыла журалып, оны ыраак жерлерге жүзүн иштер кычырган. Же Анатолий кайдөөн дө барбай, төрөл журтына артып калган. Кижиге бодогондо, жиит кижиге үренер керек, же онын туйуксынганы сок жаңыс болгон—ол он классты божоткондо болзо, же жүрүмгө онын аңылу көрүмү жок болгон. Эмди эки-үч жыл иштеп ийерде, ол нени эдетен кижиге болгону, жүрүмдө онын аңылу жолу көрүнүп келген.

Кезик кижиге жажына да иштеп, ого-бого до согулып жүргенде, же албаты ортодо тоомжызы жок болотонун бистин, байла, кажыбыс ла билер. Кижиге жаңыс ла бойынын ак-чек ижиле, жалакай ла килемкей кылык-жаңыла албаты ортодо тоомжылу болор. Толя эмди жүк ле жирме жаштан ашкан, же ол жаңыс ла Каспанын ишмекчилери ортодо тоомжылу кижиге эмес, онойдо ок областьтын да ичинде профессиязы аайынча «эң артык» деген лауреаттардын тоозында. ВЛКСМ-нин обкомынын члени.

Айдарда, мынан көргөндө, Толя иште де, жүрүмдө де келишкен экзамендерди коомой табыштырып туру деп айдарга чек келишпес. Ол быжыл Коскоол деген өзөктө койлорун кыштаткан. Комсомол кыстар Майманова Катяла, Чендекова Ритала кожо бу да кату жаста күүренгилеп иштегенинин шылтузында кураан торныктырар планын бүдүрелө Каспа ферманын койчыларынын ортодо баштапкы жер алгандар.

Толя эмди Горно-Алтайскта зооветтехникумнын баштапкы курсынын студенти. Ол быжыл Горно-Алтайский автономный областтан жашөскүримнин Бастырателекейлик фестивалинде Берлинде турушкан.

...Толя бу ла жууктарда город жаар үренип келип жадала, мынайда куучындаган эди:

— Үренип те брааткан болзом, же эмдештен ле сананадым: ого барзам, озо баштап бодоныш болор ло болбой. Бодозоор, бу жүрүмдиге, бу ишти, кожо иштеген улусты чүрчө ле канайып ундып ийетен эди. Же андый да болзо, менле кожо он классты үренип божоткон балдардын кезиктери институттардын экинчи, үчинчи курстарында үренгилеп жат. Эмди санансам, менин кой кабырып турган ижиме синус-косинус үренгеним арай тузазын ас жетирер деп бодойдым. Малга жаңыс ла кичеемел ле килемжиге керек. А синус-косинустар менин мынан арыгы үредүүмдө болушын жетирер.

Толянын бийик үредүлү заведение божодорго жетире ле онын кийинде иштейтен өйлөрдөги экзамендери эмди де көп-көп катап болоры жарт. Же ол кайда да үрензе, нени де иштезе, онын кылык-жаңы бу ла бойынча төп лө жалакай артып калар деп иженерис жолду.

КИЧИНЕК НАЈЫЛАРЫСКА

Иван ШИНЖИН

ТАКААЛАР ЛА МЕНИН БАШТАПКЫ ЫЛГЕРИМ

Луунун кийининде жылдардагы жүрүмнөн. Куучун .

Бистин такааларыс сүрекей көп. Олордын ботпужы да жаан. Жаш кураандардын үкпеги ошкош. Же андый да болзо, онын эжиги кичинек. Мендий ле кичинек балдар киргедий. Жаан улус кирип болбос. Ымыртка ла керек болзо, ботпуш жаар бисти ийгилеер. Бистер ботпуштын ичине жылгажактап киреле, ончо ымырткаларды бөрүкке жууп алып, ойто тескерлеп чыгадыс.

Жаан удабады, бистин такааларыстын ымырткалары жоголор болды. Та каргаалар, та тейлегендер жип туратан. Кажызын бурулаар? Ого коштой такаалардын жан-кылыгы база кубулган. Айылдын жанында чалкандар, ыду баргаалар узундап өссө лө, олор анда тууп салала, калактап чыгып жадар.

Жирмеден ажыра такаалардын кажызын көрүп каларын.

Каа-жаазы ботпушка туур. Арткандары туубайтан ошкош. Бир кезиги тууза да, калактап ийерин чек ундып салатан болор.

Же андый да болзо, бис чалкандардын, баргаалардын ортозынан ымырткаларды таап турадыс. Бир кезигин көрзөн, одус, төртөн болуп калган турар. Кажы бир жерде онон до көп. Ончозын чамчанын эдегине, бөрүкке салала, жангыс ла ымыртка артырып саларын. Оны не анайда эдип турган дезе, ымыртка жок болзо, такаа ол уйазын таштап ийеле, өс-кө жерге барып туур.

— Кудаай, балдарымды! Кандый көп ымыртка таап экелген! Акыр, эмди ле магазинге апарып табыштырар. Байа ла садучы сурап турган эди — деп, энем сүүнөр.

Такаалар ботпушка не туубай жат? Мен оны база билерим. Анда туугады жер ас. Тапчы. Туурга бой-бойлорын сакырга мойын чөйилер. Туштаган ла жерге туурга база жарабас. Кирлү, эп жок. Ого коштой калактап турза, ыраак жок чибилерден каргаалар учуп келер. Бир кезиги такааны керектебей, ботпушка кийдире жорголоп, ары-бери базып турар. Олордо уят бар эмес. Такаалар тууйла, өрө лө турза, калып келип, ымыртканы ала койып, тиштенеле, ботпуштан чыгара уча берер. Тууп

отурала, олордон ло чочып божобос. Лок, тышкары артык. Узун баргаалар ортозы жайым. Каргаалар, тейлегендер узун баргааларды керектебей жадылар.

Жайгыда такааларга канча да кире жайым болзо, је огородко кирери база бир чак. Анчадала картошко болчоктолып келзе. Олор тобракты эшкиндеп, картошканын көп уйаларын үрөп салат.

Бир сүүйтени — ол грядкалар. Грядкаларда жемзегилеп, жаңы өзүп келген морковты, капустаны олор чокып, байла, жип туратан. Энемнин өскүрип салган таңкыларын та не чокыйтан. Таңкынын жалбырактары сал-барап калган турар.

— Такаалар слердин мойныгарда. Ол канча кире огурчындарды жип салза, мойныгарды толгоп саларым — деп, энем мени кезедим айдатан.

Чын, калганчы жылдарда энем огурчынды көп салар боло берген. Былтыр, бистер айылда жок болорыста, бастыра огурчындарды такаалар жулдап салган. Өлөң ижине барганыс. Такаалар дезе бала-барказыла кожо жаңыс ла күнге байрамдап салган. Кичинек огурчындарга тийбейтен болзо кайдар. Жимекейлерге ончозы бир түңгей.

Бир-эки ле частын бажында мен такааларды жууп, тоолоп туратам. Менин кычыруума ончозы келгилеер. Же учы-учында бир кезиги келгилебей барган. Не дезе, азырап турган эмес. Курсак жиирге келзе, не де жок. Кижинин алдына кыймыражып, собурылыжып турала, таркай бере-тендер.

Бир күн сууга эжинер, күнге күйер деп, жаратта чек узап калтырым. Келзем, айылдын ла ботпуштын жаңы ээн болтыр. Огородко чыгала, көр-зөм, күлүктөр — огурчынду грядкаларда. Кезиктери тойоло, грядканын тобрагына казынып, күнзөп жаткылары. Кезиги чокынып, огурчындарды жулдап ла жат. Кызыл пөтүк тойордо, жалаазы келтегейинен боло берген деп билдирди. «Ко-ко-ко» деп маказырайт. «Акыр ла, маканды бере-рим» — деп, ичимде сананала, олорды жуурга кыйгырдым:

— Жип-жип-жип! Жип-жип-жиип!

Такаалар мен жаар шунуп, үскедеп, кезиктери учкан аясту келдилер. Же бир кезиги тойгонынан ба, айса база төгүн кыйгы болор бо деп, баштарын өрө көдүрет, бут кырына турала, ойто отургылай берет. Ол күн олорды мен ботпушка кийдиреле, энирге жетире чыгарбадым. «Тап-ту андый керек» — деп, ичимде сананып турдым.

Кызыл энир кирерде, улус иштен жанды. Энем уйды саайла, огород сугарарга сананды. Ол озо баштап грядкаларды көрүп, такаалардын ижин сезип, меге айтты:

— Сен түште нени көрүп турган?! Айт!

Мен энемди төгүндеерге санангам. Же канайда төгүндеер.

— Бир эмеш сууга эжингем. Келзем, олор ончозы мында жүргүлө-ген — дедим.

— Бар, ботпуштын эжигин ач! Мен олорды тойо азырайтам — деп,

энем айтты. Мен сүүне бердим. Мени арбабас. Такааларга, чын, једи-
жер. Ботпуштын эжигин ачып ийдим. Ачына такаалар бой-бойын басты-
гыжып, караңуйды керектебей чыккылап келди.

— Јип-јип-јиип! Јип-јип-јиип! — деп, энем кыйгырды.

Ончо такаалар огород јаар болдылар. Энем грядкалардын ортозын-
да турды. Ончо такаалар энемнинг алдына јуула түшти.

— Јип-јип-јиип! Јип-јип-јиип! Буудай јиирге јуулыгар! — деп, энем
такааларга айдала, нени де бербей, узун чырбагалла оморды чыбыктап,
огородтон чыгара сүрди. — Мен слерге буудай берер болорым. Той-
ороор. Кажы такаа баштап јат, сен меге оны айдып бер. Мен онын
мойнын кезерим — деп, энем айтты.

Энем жагыс катап такаанын мойынын кезе чапкан эмес. Онын учун
такааларга килеп айттым:

— Ончозы бир түңей кирип јат.

— Айдарда, сен өнөтийин кийдирип турган турбайын! — деп, энем
мени бир тарыйын чыбыкла согуп түжүрди.

Ол күн мен узак уйуктап болбой јаттым. Мен энемнинг такаалар-
ды канайда кезеткенин эске алып, акыр, эртен мен бойым канайда кылы-
натанымды санандым. Озо ло баштап мен оморды мынайда кыйгыра-
рым:

— Јип-јип-јиип! Буудай јиирге јуулыгар!

Јуула берзе, мен оморды энем чилеп, чыбыктап, айылды айландыра
сүрерим. Чалкан ла баргаалардын ортозына кептей сүрерим...

...Күн өксөп келди. Мен бозуларды айдайла, такааларла уружарга
санандым. Је ишке барааткан энем айтты:

— Ол буудайла такааларды јазап тойо азырап сал, оғородко кирбе-
зин. Огурчынга, таңкыга тийбезин.

Такаалардын эжигин ачтым. Ончолоры чыккылап келди. Кенетийин
менин көксиме бир канча сан башка сүүнчилү санаалар кирди. Бооро
школдо үренеристе, үредүчи биске үлгерлер бичидетен. Мен чек бичип
болбойтом. Эмди дезе үлгер бичиир күүним келди. Онын сөстөри бой-
лоры келди. Мен чаазынга бичибей, тыңыда айдып турдым:

Јип, јип,
Такаалар,

Буудай јиирге
Јуулыгар.

Санаамда, база не де јетпей турган ошкош. Учы-учында үлгер мын-
дый боло берди:

Јип јип-јиип,
такаалар,
Буудай јиирге
Јуулыгар.

Огородко
Кирбегер,
Меге буудак
этпегер.

Ненин де учун калганчы сөстөр жарабай турды. Олор меге кандый буудак эдип турган? Кижн эмес. Ойто ло санана бердим. Эмди мен чаазын алып, жаньдан бичидим.

Јиип, јиип,
Такаалар,
Буудай јиирге
Јуулыгар.

Олордоко
Јирбегер,
Огурчынга
Тийбегер.

Бу ўлгерди мен керек дезе тудуш ла кожондоп турдым. Онон чаазынга бичип алдым.

Кўскиде школго келеримде, мен ол ўлгерди ўредўчиге көргўстим. Ўредўчи кычырала, оны тўрген көгўске ўренип алган. Калганчы урокто ол менин ўлгеримди ончо балдарга кычырып берди. Балдар мени ўлгерчи дежип, бойлоры база бичигилейт. Ўлгерлерин ўредўчиге көргўспей, меге бергилейт.

Чынынча айтса, мен олордын ўлгерлерин јакшы билип болбойтом. Ончозы такаалар керегинде. Менин ўлгериме тўнгей. Је мен олорды ўлгердин учын јаазын деп ненин учун айдып тургам? Не дезе, ўлгердин эн ле учын мен бойым канча катап жазагам. Ол ло тушта ўлгер јакшы боло берген эмей.

Јаан удабады, школдын стенгазединде менин ўлгеримди чыгарып салдылар. Онын бажалыгын та кем тургускан? Байла, ўредўчи. Ўлгердин бажалыгы мындый болды: «Такаалар ла менин баштапкы ўлгерим».

Јергелей МАСКИНА

ЧЕЧЕКТЕР СЎЎГЕН КЫЗЫЧАК

Куучын

Јайгы кўн эки сойоктын ортозында арттан чыгып келеле, деремнени јылузыла ууй алып койды. Кўннинг чогы озо баштап көзнөктин шилине баштактанып ойноп турала, онон тату уйуктап јаткан кызычактын јўзине секирип, оны ойгозып ийди. Кызычак кенетийин јарыктан көзи кылбыгып, туранын серўўнине курагытып, јуурканынын алды дөөн там теренжиде киреле, ойто уйуктай берди. Быјыраш ак кураган дезе көзнөктин алдында тобракка калып чыгып, туранын ичи дөөн эки-ўч маарады. Бу киреде кызычак оны јаантайын азырап туратан учун, ажанар ойим једе берди деп, ээзин ойгозып турганы ол. Айана кураганынын ўнин угуп ла ийеле, тура јўгўрди. Чала-была кийинеле, турадан чыккажын, деремне

ойгонып, күн өксөп калтыр. Бу ла јанында аралда кушкаштар жүзүн-жүүр үнле кожондошкон, суунын түни-түжи тымыбайтан таныш табыжы угулып турды. Кызычак мындый јараш күнге сүүнип, нени де кожондоп ийеле, эки колын өрө көдүрип керилеле, эжиктен түжүре секирип, чалыны кургај берген өлөңди јыланаш буттарыла јенгил тепсел, айланып-айланып ойной берди.

Бир де булут јок. Чап-чанкыр тенгеринин көк өңи јаан аяктын кырындый тегерийте турган кириш-чыгыш кырлардын өзөгинде кейге јайылып, айландыраны көгөлтирим эдип будуп койгон. Кайдаар ла көрзөң, көс јеткенче јайым ла јараш. Бу јайым ла јарашты, бу баланын теп ле тегин ойынын, онын омок каткызын, күнге күрере күйген жүгүрүк буттарынын бийезин көрүп, жүрүм кандый јакшы, жүрүм кандый баалу, кандый кару деп сананып, баланын јарашка сүүнип, јааа туткан кичинек колдорыла бастыра телекейди кучактай алар күүнинг келер. Ойно-ойно, кызычак, ойно, балам. Ару жүрегине корон тамыстырбай, бу ээлгир колдордын толкузын, јаан кара көстөрдин суркуражын, бу јаш жүрүмнинг кыска ойынын бастыра жүрегиннен корыгадыйың.

Ајана кураганын умчылап алала, јунунарга суу дөөн жүгүрди. Тойу Кураажы кийининен барайын ба, барбайын ба деп јалкууруп, базар-баспас баратты. Јаратта Ајананын кичееп турган чечектери бар. Олор туку качан көптөп калар эди. Јаңыс бир уй деп неме эмес болзо.

Келиндер уйларын энирде саап ла алза, өчөгөн чилеп, Ајананын чечектери дөөн айдаар. Кече кызычак неме баспас эдип таштарла чеден-деп салган эди.

— Курааш, Курааш, капшай кел. Эки чечек кожуп калган. Көрзөң, көрзөң, келзег, база бирүзи өзүп келеткен эмтир. Эртең јааш јааган болзо кайдат, јутта уйлар бейин келбес эди, чечектер там көптөөр. Эй-эй, көрзөң, кандый јакшы! — деп, сүүнип, ол суунын соогын да сеппей јунуна берди.

— Ајана! База ла тениј берген туру не. Айылга токтобос шилемир — деген кату үн кызычактын чырайында бала сүүнчизин кенетийин јоголтып ийди. Јунунган тажынаң күүн-күч јок чыгала, Ајана Кураажына:

— Је јанаак, Курааш — деди. Чедендү чечектери дөөн база катап кунукчылду көрөлө, ичинде — «Эртең ойто келерим» — дейле, көндүре базып ийди.

Энези аракы азып сандыраган эмтир.

— Сен жүлгек пе, санаалу ба? Турган ла болзо, јок. Ол изү суула балкашту кийиминди бойың јун. Эмди алты јашту бала бастыра ишти эдип үренер керек. Эртең-сонгун јаанангла кожо айылчылар келер. Кичи тегин де божобой јат, сен дезе болужар ордына бу јерди өдө береер. Эткен ле немези јаңыс кыр, агаш-таш, өлөң. Тен јерлик немедий. Јун, ыйламзырабай! — деп, энези күнүңүзи ле чилеп арбанып чыкты.

Кызычак энезинин көзинен ырада узун-узун өлөңнинг ортозына

кийимдү табагын тургузып, чичке-чичке сабарларыла онызын сыга берди. Кураажы дезе жанында токуналу кепшенип жатты.

— Бот сенин ле учун балкаш болгон — деп, Айана ачынып, кураган дөөн соок көрди. — Сенин ле учун мен колоского түшкөм. Эм не унчукпай жадырын? Мен эмес болзом, сууга түжеле, өлүп калар эдинг. Макалду, жакшы кулагын оорып туру ба? Бот өскө койды ээчип барбас боло-рын.

— Айана!

Кенейте кыйгыдан кызычактын ийиндери атпас этти.

— Не, эне?

— Бу сууны апар төк — деп, энези шуурумнын изү суузын берди. Айана көдүрүп болуп-болбой барадарда, энези — «Ыраак апарбай бу ла өлөң дөөн төк» — деди.

— Эне, мында жагы от-чечектер өзүп келген.

— Төк, төк, от-чечексией. Жердин өлөңи кайда барар бу.

— Чечектер күйүп калар, эне.

— Унчукпай эт.

Унчукпа деерде, Айана унчукпай, сабатты сүүрелей-сүүрелей экеле-ле, тас жер дөөн көңкөрип ийди. Изү суу буутып, анан-мынан көбүктөлип турала, кара жерди там ла карартып, шинге берди.

— Канайып калдың, сабатты капшай экел!

Эзине бой-бойына табарыжып турган тирүү чечектерди көрүп, энези жаар көрүп, кызычак нени де терең санана берди.

Айанада нөкөрлөр жок эмес. Ле каргандардын айдыжыла болзо, бу бала баладан башка бүткен. Жакшы ла кожо ойноп жүрөле, кенейте сүүнип эмезе кунугып, балдарды таштайла, кожондоп-кожондоп, жалаң дөөн жүгүрө беретен учун, кызычактардын кезиги чаптыксынып, бойлорына кошпойтон; кезигиле жаражып ойноор аргалу да болзо, оордун аярын-базын, неме керексиейин уурзынып, күүни тартпайтан. Жагыскандыра ла ойноп, бойыла бойы куучындажып, кожондор до чүмдеп отурза табы. Кырлардын бажына кар жааза, таскылда кар кайылып, ыраактан карарып көрүнип келзе, эмезе күүски бүр суула үзүгү жок агып жатса, ар-бүткеннин кубулталарын Айана эн ле озо көргөндий, кичинек жүреги бир кунугып, бир ойноп жүрөтөн. Бир катап эртең тура баштапкы жаашты көрөлө, сүү-нип: «Эне, жааш, жааш» — деерде, энези: «Жаайтан жаңду неме жаап ла тургай» — деген кийининде кызычак чек унчукпай барган.

Айылчыларла кожо шакпырап, энези неме ле болзо Айана дейтен учун, кызычак чедендү чечектерине барбаганы удай берди. Эркеге үрөн-беген бала баштапкы катап жааназын көрүп, онын эркеледигинен уялып, сур-кара чачын сыймаган колдорун чаптыксынып, кыярантып турды. Амыры жок аяк уруп турган энезин көрбөгөн болор деп, ого кылчас эделе, чедендү чечектерине мендеп, жааназынын колын кенейте ийде салала, эжик төөн болды.

— Айана! Көрзөн, мынын кылыгын. Отур кыймыктанбай, менен тен бүгүн. Отур, будын сый согорым — деп, энези кийининен туруп чыкты.

Айана унчукпай төрдөги орынга уйуктаарга жада берди.

— Бу сен балага канай кыйгырып турун, араай да айтса болотон — деп, жаанак кызын үретти.

— Суузандабазын ол көп — дейле, энези Айана дөөн ачынып көрди.

Көстөринин соогынан балазы жалтанып, бала ытту чамчазынын алдында кичинек жүреги каранынан оорып жүргенин, бу ла казыр көрүжиле балазын бойынан да, улустаң да ырадып турганын энези билбеген. Санаазында коркыдып, үредип ле турум деп бодойтон. Айана качан да ылыбаган көстөрди жаңыс катап көргөн эмес, коркыбас та эди, же жаштаң ала жүрегине салып койгон чочыду кажы ла көрүш сайын сананбас та жанынан ойто ойгонып келетен. Орыннан отурган улусты айкап жадала: «Бу улуска кандый жакшы. Кайда ла барайын десе, барып жадар, энези оморды айткылабас. Жаан болзо, кандый жакшы — деп сананды. — Былар мында аракыдап отуларда, уйлары менин чечектеримди жип жаткан болбайсын. Жок, жаан улус кандый жаман, көстөри неге де жетпес, кижинин чедендеп койгон чечеги дөөн уйларын айдаар. Ол бир толукта чечек эмди жайылып калган болор. Тоой, эмди ле анда болгон болзом, энемнен бир де коркыбай сала берген болзом. Жок, мен жаан көгөөн болуп кубулала, кемге де көрүнбей, көзнөктөн чыгала, уча берген болзом. Былардын уйларын бирүзин тиштеп, бирүзин тиштеп, сүрүп койор эдим. Жок, мен тудаган ийт болуп кубулган болзом... Жок, мен кушкаш болгон болзом... Жок, мен...

— Айана, уйуктап калдың ба, балам? — деп, жааназы сурады. Жакшы санааларын үзе сокконына ачынып, кызычак уйуктап калган кижини болуп унчукпай: «Таң капшай ат, таң капшай ат, таң капшай ат...» — деп бойында куучынданып жатты.

Эртен тура Айана Кураажыла жарышканча жаратка жүгүрип келзе, таш чеденди кем де жалаң башка чачып, чечектерин жерге өнөтийин көмөкөмө базып койтыр. Улуска ичинде ачынып-ачынып: «Түңгей ле жараш чечектерди улус таппас жерге өскүрерим. Түңгей ле» — деп сананып, күүн-күч жогынан бала четтү арка дөөн барды.

Эң жакшы жайгы күндөрдүн бирүзи турган. Мында чечектин кандыйы жок дейзин. Айанага качан да учурабаганы да бар. Бу арканын эдегин түжүрө кыра бар учун, жылдын ла жаскыда чедендеп салатан. Онын учун мал да изин, кижини де изин мынан күске жетире көрбөзүн. Сананбаган жанынан Айананын алдында чечектердин кызыл-өрт толукту талайы чайбалып жатты. Кажы ла немеде, кижиде ок чылап, эң жакшы ойи бар. Байла, онын учун тайганын кыска жайында кара тобрактын алдынан жүзүн-жүүр өзүм көдүрилип, жараш кеберин улуска бир кезек ойгө жайып берет. Күн ашкалакта, соок түшкелекте дегендий, көбөлөктөр шулмус-

танып, кейде бой-бойыла согушкылап, өлөңгө отура түшкүлеер; адарулар дезде бир чечектен бир чечекке конуп, олордын баштарын ээп, арай ла жерге сүстүрбей турар. Кызычактын көстөри кайкаганына там тегерийип, кижиден коркыбай, оның колына, чачына отуруп, ойноп турган көбөлөкти: «Кан јобош, кан јобош, кан јобош» — деп, сүрүжип, чеденнин бери јанында ачу жүрүмди ундып, бу көбөлөктөрдүн, адарулардын, чечектердин јайым жүрүмине кожула берди. «Ак чечектү алтайым, көк чечектү алтайым, ак чечектү алтайым, көк чечектү алтайым» — деп, чечектердин көбине сүүнип, жүгүрип барадарда, жүзүн-јүүр өңнүн ортозынан көрүнип-көрүнбей турган күрөң буттарынын јаражын. Бойы да чечектий, кыска кийимдү, сырсақ кызычакты ар-бүткен бу айландыра јаткан кеенле јажына кожо јайагандый.

Айана бойына јараган чечектерлү эки төңөштин ортозында јерди талдап алала, айландыра будактарла чедендей берди. Ак јердегизин күскери чаап койотон учун, ого чалгы јетпес јер керек болгон. «Слерди эмди кем де таппас, кем де үспес. Јааш узак јабаз, суу јок деп ыйлабагар, је бе? Мен слерди сугарарым. Ойнодо күскиде слер јаан болзоор, үрөң бышса, мен баштыкка јуујла, энем таппас јерге сугуп койорым. Оноң чыдазам, кандый ла чечектер өскүрерим. Бастыра улус ол тушта мененг чечек сураар, бастыра улустың айылында мениң чечектерим турар. Бир кижі бир кижиге айылдап келеле: «Мындыј јараш чечектерди кайдан алдаар?» — деп сураза, «Айанадан алгам деер» — деп, кызычак чечектериле куучындажып, амадузы эртен-бүгүн ле бүде бергедий сүүнип, јымжак јерге будактарды кадап турды.

Ижин божодып, аштаган да, арыган да бойы Кураажын ээчидип, чеденненг бир канча ырай береле, база катап кызыл өрт јаланды ајыктап көрөлө, кунукчылду јанып ийди.

Бу күнненг ала Айана чечектерин там јараштыра түженип, энезин дө керектебей, бойының ла санааларыла омок жүрди. Күнүн ле эңирде аркадан кожондогончо жүгүрип келедер. Энези ачыңдырза, көстөри јашталып-јашталып келеле, амыр чечектерин сананып ийзе, жүрегинде ачу ундылып, көстөри ойто ло суркуража беретен.

Канча күнге улай каан күндөр турган. Јаантайын ла сугаратан ойинде чечектерин бир күн сугарып јадарда, агаштын ортозынан балыктап жүргөн бир үөр уулчактар чыгып келди. Кызычак талорто суулу көнөгин тудунып, јаманды да, јакшыны да сеспей, балдарды тегине ле ајыктап турды.

— Ээ, көрзөөр, уулдар, чечектерин айла чедендеп алган — деп, бир уулчак јарсылдада каткырала, казыктын бирүзин ушта тартты.

— Көрзөөр, бу ак чечектиң јаражын—дейле, экинчизи чечекти үзерге колын сунарда, Айана балазын корыган мүркүттий калып барала, јаан колды ийде салып, буттарын талтайта турала, кемди де чечектү чеденине јууктапай, эки колын јайа тудуп, коптолоп, алдында турган шокчылдар-

ды көрөр күүни жогын бала бастыра бойыла айдып турды. Кандый да жаан табышты сакуп тургандый айландыра коркымчылу тымый түшти.

— Тийбегер, ойногой, же барактар — дейле, уулчактардын бирүзи онон ары не болорын керектебей, нөкөрлөрүнөң озо базып ийди.

— Чечектериме тийбегер, чечектериме тийбегер, озор меге керектү, күскиде... — деп, сөзүн де жетире айтпай, оныла киске ле чычкан чылап андыгып турган балдардан өзүмдерин корып, көөркий ары-бери жүгүрип турды.

— Не карамдап турган эди, өнөтийин үзүп ийейин бе — дейле, уулчактардын бирүзи бир канча чечектердин баштарын беш сабарыла алдынан өрө суза тудуп, тыдырада жула тартала, сан өрө чачарда, чечектин баштары агара, саргара, кызара кызычакты айландыра, кар чылап, араай-араай түжүп турды. Айана ак, сары, кызыл өлү баштарды алаканына бирден-бирден жууп: «Энем, кару энем, жанымда болгон болзон» — деп, энезин сананала, көзи жаштала берди. Арткан-калган чечектерин улустан качырып, колына батканча ла үзүп алала, айылына экелеле, шилдерге отургузып, көзнөктөргө жергелей-жергелей тургузып койды. Жаңы ла кижитийбес жерди таптым деп сүйүнип, энирде бир көзнөктөн бир көзнөккө секирип, чечектерин ыткарып, окшоп койоло, кичинек орынына жаткан ла бойынча уйуктап калды.

Күн арай ла талтүшке жеткелекте, кандый да табыштан ойгоно чарчап, Айана капшай ла көзнөк төөн көрди. Көзнөктөр десе анкайыжып калган, ээн тургулады. Чыгара жүгүрип келсе, сүрөө төгөтөн жерде туку качан тыйрыя-тыйрыя чалдыгып калган чечектер жаткылады. Керек те жок базып жүргөн энези дөөн Айана баштапкы катап жаман көрди.

— Бу бир кучак өлөңди не экелген? — деп, энези бир де кичинек килебей, арбанып баштады.

— Күскиде... күскиде... үренип жууп, чечек өскүрер кижити болорым... — деп, жаап айдып болбой, ыйламышай берди.

— Же, сенин ле чечегин жогынан улус чучураган туру — дейле, энези кайда да көрбөй база берген. Жааназы карын Айананы мекелеп алала, куйудып, кожо чечектеп барды. Кураажы десе Айананы корып тургандый, ого жаанакты жууктапмай, эки жандай мантап, будына оролып, бойынын кирезинче база буудак болуп турды. Жолдын талортозын өткөнчө кызычак бир де сөс айтпады. Балдар күүн-санаазын жажырып билер эмес, онын үстине көп балдар азыраган кижити жааназы Айананын чырайынан онын жүрүмин кычырып баратты. Кенетийин жааназына бурылып, кызычак соок сурады:

— Слер база жаман кижити бе?

Жааназы айдар сөзүн де таппай барды. Бала десе бу карганнын акту сөзүн кату каруу сакыгандый сакуп турды.

— Бойун бил, балам. Көрсөң, кандый кижити эмтир — деп, жалакай айтты.

— Јакшы кижі болзоор, кожондогор.

Јаан улус кожондогониң Айана коркушту сўйтен. Кайда-кайда кожон ло угулза, оны укпаганча бир де энделтпейтен. Кижі укпас-көр-бөс јерге бойы јаан улуска тўгейлежип, чўмдеген аясту эдип, кожондоп отурар. Оның учун јакшы кожондогон кижі јакшы, јарабай калганы Айанага јаман болотон. Јааназы кызыктактың санаазын билгендий, јараш ла таныш кожон айдарда, оның каткызы келди.

— Не, каткымчылу ба, кызым? — деп, баланың сўўнгенине сўўнип сурады.

— Јаана, слер ол туку карлу тайгада болгоноор бо?

— Болгом, балам, болгом. Јаш тужында кайда јортпогон дейзин. Бот анда не, јўзўн-јўўр чечек. Сырай ла соокторго јетире кургабазы бар.

— Анда улус јок по?

— Кайдаң келет.

— Бир де, тен бир де кижі јок по?

— Каа-јаа койчы-малчы бар эмей.

— Јаана, слер ол тайга дөөн эмди барараар ба?

— Јакшы јўрзе, барбай а-а.

— Мен бир неме айдайын, је дегер.

— Је.

Јок деп айдарга јааназы тидинбеген.

— Мен слерге коркушту јакшы чечектер берерим, слер оны ол тайгага өскўрип койгор, је бе? Мен јаандазам, бойым барала, ўренин јууп аларым. Энеме бир де айтпагар. Оноң өскө јаман кижі болороор — дейле, ус сабарыла кезедип салды.

— Уктым, уктым, балам. Је эмди јанаак.

Јааназы јединип аларда, энезиниң колдорының ла јааназының колдорының башказын, энезиниң ле јааназының чек эки башка улус болгонын јўрегиле сезип, «Јаанам ошкош карган улус кандый јакшы» — деп сананып, каргандарлу балдарга ичинде кўйўнип турды.

Эгирлер сайын энези ле јааназы арай-арай керишпей, Айана керегинде нени де узак куучындашкылап туратан. Кызыкак угуп-угуп јадала, мени аайлабай, уйуктап калатан. Бойының да балазы болзо, оның эмди алдынаң барып јаткан јўрўмине кирижерге болбой, јангыс ла јаш балага сананып, јўреги оорып, ойгооло, ээчип ыйлабазын деп, уйкуда немени окшоп койоло, карганак јана берди.

Јааназы атанганча Айана бойының кўўниле јўрген, сала да берерде јаан керектебей, энезин јааназына бодоп, ичинде јарты јок неге де каран иженип, ол ло эски јакшы ўйин санаазында салбай, кўндерди токуналу өткўрип јўрди. Је баштапкы кўкўрт чилеп, энезиниң кылыгы бу амырды ўзе сокты. Айана кенетийин узак уйкудаң ойгонып келгендий, энезин чочыдулу ајыктап турды.

— Тураның ичин јўзўн-јўўр өлөңлө јыдытпа.

— Эне, эне, чачпагар, оны јаанам экелген — деп турганча, чечектер шилиле кожо сүреге барып түшти. Айана дезе кирлү чечектерди жерден алган ла бойынча, суу дөөн жүгүрди.

— Ме, суу, менин чечектеримди ыраак-ыраак апар. Ол туку карлу тайга дөөн апар. Энем качан да жетпес жерге апар. Аккар, аккар, чечектерим, аккар, бир де амырабай аккар...

Суунун үстиле үүриле кайкалап бараткан чечектердин кийининен ол узак көрүп турды. Ол күн Айана айылына орой жанган. Эңирде уйкузы келбей, «Менде эмди чечек те жок, жаанам да жок» — деп сананып жадала, «Курааш, Курааш» деп табыш угуларда, тыңдалай берди. Энези кем-ле де кожо нени де шүүжип отурды.

— Эртен-сонгун једип келзе, туку тайгада койго качан чыгатын? Тегин де јаман неме, ол Айананын Кураажын сойып ла берерим — деп, энезинин үни јап-јарт угулып келди. Кызычактын эди-каны кенетийин изий түшти. «Јок, јок, јок» — деп кыйгырайын деерде, оозынан бир де үн чыкпады. Чеденде ак быыраш кураганы көзине көрүнип келерде, чыдажып болбой, уурданып чыгала, кажаган дөөн жүгүрди. Курааш дезе бу куучынды үзе угала, жаңыс ла Айананы сакыгандый, капшай ла удур болды. Мал да болзо, кичинекти кичинек деп сезип, кызычакка там ла јапшынып, калганчы катап јолугужып јаткандый, јапсый берди. Карангуйда кураганнын көстөри јашталып туру деп билдирген. Айса болзо, чын ыйлаган, кем билер оны.

Айана Кураажын мекелеп, «Коркыба, Кураажым, коркыба. Мен сени канайтса да өлтүртпезим... тен канайтса да... Коркыба, бир де коркыба... энемнинг эмес, меге таайым берди не... энемнинг эмес... Мен ол тушта сок ло жаңыскан жүретем бе... — дейле, мандайыла кураганнын бажына түртүп, жүрегинде јуулган бастыра коронды чыгара, ачу-ачу ыйлай берди.

— Айана! — деп, кыйгы чыкты. Кызычак јана бололо, ойто Кураажына бурылып, шымыранды:

— Курааш, јаанам дөөн качөөрөк, је бе Мен айла келерим, сен мени сагы.

Бойы көзин јудругыла јыжа тартып, «Ыйлаба, је бе, бир де ыйлаба» — деп жакарып салды.

Тенери килег аяс та болзо, јылу јайгы түн турган. Удабай теп-тегерик ай чыгып келеле, јердин үстин ийне де бедреп тапкадый эдип јарыдып ийди. Энези козырыктай берерде, Айана араай турала, эжикте энезинин орынынын алдыла эгмектеп чыгала, чеден дөөн болды. Улус мал јединзе, бууга өлгөн буулап алатанын ол көп катап көрүп жүрген. Онын учун өлгөндү чеденде арткан-калган кургак өлгөннөн күчи јеткенче буулап алала, каалганы ачып, Кураажын чыгарып алала, деремненин келтейиле карарган јаан јолго кире берди. Кураажы дезе кийининен бажы содос-содос эдип баратты.

Деремнеден анча-мынча ырайла, кызычак айылы дөөн кайа көрди.

Коркып, ойто бурыларга ол сананбаган. Сүттий айдын түн де болушкан эмес. Кандый да карангуйда, кандый да түнде арткан жагыс Кураажын корулап, бала ару күүнин качырып, бу таныш эмес јолло Айана түнгей ле барар эди.

Карарган төрөл туразын узак ајыктап турала, санаазында энези балазынын кийининен база көрүп турган деп билдирерде, энезине кару-кару айтты:

— Јакшы болзын, энем. Айана јок деп ыйлабагар. Чыдайла, эн јараш чечектерди слерге экелерим. Сагыгар, энем. Јакшы болзын, энем.

Эки көлөткө узундап-кыскарып, деремнеден там ла ырап баратты. Түнде башталган јолында, айса болзо, ырыс учурап, кўрерген јенгил буттарын ойтоло сўүнчилў бийелеер. Јакшы болзын, Айана! Јакшы болзын, чечектер сўўген кызычак!

ДРАМАТУРГИЯ

Лазарь КОКЫШЕВ

ЛИИТ ЛҮРЕКТЕР

Эки ойынду пьеса

Ойноор улус

Дадай Иванович — совхозтын директоры. Ак бурка бдук-тү, туйук кительдү.

Айна — онын кызы.

Сергей — бригадир уул.

Марья — комсомольский организациянын качызы, 18 жашту кыс.

Бултай — чабан уул.

Официантка кыс.

Атамыш — түрмеден чыккан 28 жашту уул. Тилип эмеш ундып салган учун кажы ла эрмегин «барат», «келет», «болот» деген глаголдорло божодот.

Мухтар }
Артур } — Москвадан стройкага келген студенттер.

«Интеллигент» } — иш этпестер (тунеядецтер), жаан городтор-
«Банкир» } донг ссылкага келген уулдар.

Быжлаков — участковый милиционер.

Арчим — Марьяны сүүген уул, 18 жашту.

Студенттер.

1 - кы ОЙЫН

Чайныйдын ичи. Стенедө чымылдар үрөп салган «Утро в сосновом лесу» деп картина көрүнөт. Картинанын алдында тозынга борорып калган фикус. Толукта колжунгуш, стенедө кирлү коларткыш. Коштой күсүünün жаан сыныгын илип койгон. Кажы ла кижик көрүнөргө оны бойынын табыла эбиртип көрүнөт.

Ажанарга келген улус чечинбей ле столго отургылайт. Официантка кыс сүрекей кыйтас. Кажы ла кижиле керчежил, жакыткан курсакты узак экелбей турат. Баштап-кы столдо Атамыш ла Сергей, экинчи столдо «Банкир» ле «Интеллигент» отургылары.

Ой алты час энир. Желмер чачту «Интеллигент» ле «Банкирдин» столына официант кыс жууктап келеле, блокнудына олордын жакытканын бичийт.

Официант кыс (*отургушка кайра жадып алган «Интеллигентке»*). Сүттү лапша, каарган камбала — артык неме жок. Нени жакыдараар? «Интеллигент». Силь ву пле?

Официантка (*тыг кайкап*). Неме, неме? Андый курсак бисте жок, бисте жүк ле сүттү лапша, каарган камбала бар... оноң компот.

«Интеллигент» (*көкүп*). Бонжур, мадмуазель!

«Банкир». О кэй!

Официантка кыс Атамыш ла Сергейге жууктап келди.

Официантка. Сүттү лапша ла каарган камбаладан Эскө не де жок. Нени жакыдараар?

Атамыш (*кепказын туура кийип алган отуры; буттарын чалый салып, папиростын ыжын потолок брө буркурадып ийеле, официанткала сертешип*). И-эх, Серега! Мен мындый жараш кысты Омсктоң до көрбөйт, Томсктоң до көрбөйт!

Официантка (*кыртыштанып*). Нени жакыдараар?

Атамыш. А не бар?

Официантка. Сүттү лапша ла каарган камбала бар деп, канча катап айдатан!

Атамыш. И-эх, мен мындый көп курсакты Омсктын да түрмезинде жибейт, Томсктың да түрмезинде жибейт. Экел ле!

Официантка (*Сергейге*). А слерге не керек?

Сергей (*менюни аяктап*). Мен байа түште база ла камбала жип, сүттү лапша ичкем. Ол тушта олордын баазы эки катап јентил болгон, а эмди не баалана берген?

Официантка (*оморкогонду*). Ол тушта чайный болгон, а эмди, алты частың кийининде, бис — кафе-ресторан.

Сергей (*кайкап*). А-а... Је, айдарда, жарым порция сүттү лапша ла жарым порция каарган камбала болзын... Оноң жарым стакан компот.

Атамыш (*официантка кыс ары базарда ла, сабарыла кейге тарс эттирип, ойто кычырат*). Эй, мымра!

Официантка (*јетире укпай, чугулду*). База не керек?

Атамыш. Одус градустан бийигин экел, көөркий...

Официантка. Канчийан керек? (*Блокнодын катап ачат.*)

Атамыш. Бийскийдин продукциязы болзо, бирүзин экел.

Официантка кыс барды.

Атамыш (*Сергейге бурылып*). Эх, Серега! Бис экү јангыс јердин уулдары болот... Мен төрт јыл түрмеде отурат. Түрмеде отурып, төрөлиме кунугат, а эмди сени көрүп, акту жүректен сүйнөт!

Сергей. Атамыш, бу кыстың ады Мыбра эмес, Аня.

Атамыш (*билеркеп, оның жардына таптан*). Жунын жуларга изү сууга суккан такааны мыбра деп айдат. Жарт па? Эх, мен чилеп, туура жерлерде жүрген болзон, сен көпти билет. А сен эмди кайда барат?

Сергей. Мең строительный техникумды божодоло, городто тура-лар туткам. Оноң комсомолдың Төс Комитеди жиит улусты журт жерлерге кычырарда, мен бойымның күүнимле бойымның жериме иштеерге браа-дым. А сен кандый жүрдин, Атамыш? Городто үренип турарымда, сени оок хулиганство учун эки жылга отургузып салган деп уккам. Оноң бери ой не аайлу өткөн!

Атамыш (*ийдеркеп*). Меге эки жыл берет, а мен качат, меге база бир жыл берет, а мен база качат, меге база жыл кожот... Түрмеден чыга-ла, Тюмень деп городто болот, топливо бедреп, Томскийдин сазында иш-тейт, арткан ойлорди Ачинск городто өткүрет.

Официантка графинде аракы, курсак тургусты.

Атамыш (*эски стаканга уруп*). Ич, братуха!

Сергей (*мойноп*). Мен ичпезим, Атамыш. Меге удабас атанар ке-рек. Совхозтон машина келер. Бистинг совхозко дворлор тударга кайдан да студенттер келген дежет. Машина оморды апарарга келер. Карын, Дадай Иванныч бойы једе конбозын. Сен оны эмдиге ундыбаган болбой-ын, Атамыш?

Атамыш. Жок, братуха. Мени судка ол берет. И-эх, братуха, мен оны сүйбейт!

Сергей. Эмди сен январын ба айса өскө жерде иштееринг бе? Бис-тинг журтты эмди таныбас та болорын... Жаңы школ, клуб, жаңы туралар. Ончозын ла студенттер тударга болушкан.

Эжиктең Дадай Иванныч, Айна, Марыйа кирдилер. Кыстар күскүден көрүңгилейт. Дадай Иванныч колын јунат, коларткышка көрөлө, колыла јантыйт.

Айна (*Сергейди көргөн бойынча сүйүнгенин јажырып болбой*). Сергей! Сен качан келдин?

Сергей (*ого удурат тура јүгүрүп*). Бу јуукта ла... А сен бери качан келдин?

Айна. Жаңы ла, адамла кожо... Студенттерди апарарга келгенис. Марыйа да бисле кожо...

Сергей. Мениң письмомды алдын ба, Айна?

Айна (*тың кемзинип*). Алгам, је каруузын... (*Оморго Дадай Ива-ныч ла Марыйа јууктап келдилер.*)

Дадай Иванныч. А-а, бу бистин Сергей туру не! Кайдоң браа-дын, уул? (*Каарын.*) Городской уулдар эмди биске көрбөс тө болбой. Чын ба, Марыйа?

М а р ы й а (*соок үниле*). Чын, нөкөр директор. Эзен бе, Сергей. А бу сенин нөкөрин бе?

А т а м ы ш. Пр-ривет, мадам.

Да да й И в а н ы ч (*Атамышты танып*). Э-э, бу Атамыш туру не! Бот кулиганды сени! Качан јандын, уул? Эзен бе?

А т а м ы ш (*буттарын чалый салып*). При-ривет, дядя! (*Бу бйдѳ радиоло ойнойт. Јемтек чачту эки тунеядең саң башка бије бијелеги-лейт.*)

Да да й И в а н ы ч. Эх, Атамыш, Атамыш! Тѳрт јыл тѳрмеге де отурзан, тѳбѳнѳ сагыш кирбейтир, уул. А сен, Сергей, кайдѳн браадын?

С е р г е й. Дадай Иваныч, мен слерге чикезин айдарым: бистин јурт-тан јииттер городко качкылап турарда, мен база кача бергем... Ол мен-нин буруум болзын. Јурт јеристе керек дезе онду клуб та јок болгон. Бистин јердең городко барган кыстар ончозы фабрикаларда, уулдар дезе јүзѳн ле ишке киргилеген. Иш бедреп, јадар јер бедреп, не аайлу шыра кѳргѳн деер! Мен карын общежитиеде јадып, техникумда ѳренгем. Тех-никумды божодоло, эмди јериме иштеерге келдим.

М а р ы й а. Комсомолдын кычыртузыла ба, нѳкѳр Сергей?

С е р г е й (*Айнага туйка кѳрѳп*). Јѳректин кычыртузыла, нѳкѳр Ма-рыя! Комсомол ло јѳректин кычыртузыла!

Да да й И в а н ы ч (*сѳѳнип, колдорын кабыра тудат*). Бот, бот! Чын айттын, уул! Сен азыйда да андый уул болгон, билерим.

С е р г е й. А слер база ла јуундап келдеер бе, Дадай Иваныч?

Да да й И в а н ы ч. Кайдаң! Делегация келген не, уул! Делегация келген! Бистен ченемел аларга туру деп угуларда, капшай ла бери ман-таттым. Эмди банкеттин акчазын тѳлѳргѳ келдим. Ажанарга да бош јок. Је слер мында чѳрче отураар, мен барып банкеттин акчазын тѳлѳйин.

Шляпазын да албай, чыгара јѳгѳрди.

А т а м ы ш (*отургушта јаткан гитаразын јайладып, кыстарга*). Оту-раар, мырлар! Мен слерге бир кожон кожондоп берет. (*Гитаразыли ойнойт.*)

Воскресен кѳнде энейим
Тѳрмеге јойу келет.
Бойынын кару уулына
Азык-тѳлѳк ѳжелет.
«Берип ийгер бу курсакты —
Оноң башка айдыжат:
Тѳрмеде ума јок улус
Торолѳйт деп айдыжат».

«И н т е л л и г е н т». Браво, тѳрменин кѳжѳли, bravo!

«Б а н к и р». О кѳй, абориген!

С е р г е й. Атамыш, сен чек ѳскѳ кижн бол калган, уул. База аракы

ичпе. Сен тегин де түрмеден чыккан, а ого үзеери аракы ичер болзон— та ла та, уул...

А т а м ы ш (өрө турала, иш этпестерди экилезин кабыра тудала, эжик јаар сүйрөтөп, тепкилен). Фрайерлер, дармоедтер, мен слерге түрменин күжүлин кӱргүзерим, гавриктер!

Тал-табыш. Быжлаков ончолорын айдап жүрө берди.

Сергей. Э-эх, анайып жүрбеен болзо, Атамыш кандый кижн бол-бос эди! Эмди согушканы учун ол база ла буруладар. *(Айнадач сурайт.)* А ол эки желбер немелер не улус?

А й н а. Бирүзи Москвадан, бирүзи Харьковтон ошкош эди. Бистин јерге иш этпес улусты ссылкага ийгилеп јат. Олорды участковый Быжлаков јол јазадып јат.

М а р ы й а *(кату кижн болорго албаданып).* Нӱкӱр Сергей, слер, байла, ВЛКСМ-нин Тӱс Комитединин орооннын бастыра јниттерине јарлаган письмозын јакшы кычырып, ондогон болбойоор?... Онызы јакшы.

А й н а *(йүрезинин сӱстӱрин јаратпай тургандый).* Марыйа, сен байа ательеде платъене бараачы болбайтын... *(Колында чазына кӱрүп.)* А эмди алты час одус минут. Ателье јетиде јабылар.

М а р ы й а *(кенетийин эске алынып).* Чындап та дезен! Эмди ле ја-былгалакта, капшай јүгүредим, калак! Студенттер келзе, мени мында сакуп алаар!

Капшай ла эжик јаар јүтүрөт.

А й н а *(туйка кулүмзиренип).* Нӱкӱр Марыйа оройтып калар бол-ды ба? Оройтып калза, олордын туштажузын кӱргӱн кижн! *(Каткырат.)*

Сергей. Ол кемле туштажарга турган, Айна?

А й н а. А бир студентле... Ады Мухтар. Ол былтыр нӱкӱриле кожо бисте иштеген.

Сергей. А-а... *(Ачынып.)* А сен менин письмомо каруузын не бер-бедин? Бош јок болгон болбой...

А й н а. Чындап, байа сенин сурагына каруузын айдарга турарым-да, биске чаптык эткилеген. Сергей, мен сенин письмомо каруузын би-чийле, трюмонун алдына салала, ундып койгом. Адамды сен бойын јакшы билерин ине? Городко тайыла берген немеле база письмо алыжар болзон, менин кӱзиме кӱрүнбе деген...

Сергей *(кожондойт).*

Қар сүмерлер алдында
Қаракол деген бӱбк бар.
Қанатту суунын јанында
Қайран бскӱн колхоз бар.

Ак жылдысту түндөрдүн
Тымыгын анда кайкагам.
Алын суунун табыжын
Билерге анда тымдагам.
Анда көгүстө баштап ла
Ару санаалар илинген.
Оны чыгара айдарга
Керектү сөстөр жетпеген.

Айна. Сен городто артистке үрөнгөн болбойун, Сергей...

Сергей. Жок, Айна, мен артистке үрөнбөгөм. Мен тура тударга үрөнгөм. Тура тударга база артист болор керек, Айна! *(Оноң нени де кару эске алынып тургандый.)* Төрт, беш, алты кат тураларды тудуп келеле, эбире көрөр болзон чы! Же оны кандый деер, Айна? Мен оны айдып та болбозым. Бастыра ла город алаканында немедий жадар. Кайда да, туку анда, машиналар, оромдор, ойынчыктардый улус... А сен ончозынан ла бийик турарын, Айна! Же оны сего кижн канай айдар?.. А түнде... Оттор, оттор, оттор. Сен туткан кажы ла квартира сего одыла ырысту имдеп турар... Эх, сен оны билген болзон! Андый ойлөр тушта мен жаантайын ла сени санангам...

Колтыгында папкалуу Дадай Иванович кийдире жүгүрди.

Дадай Иванович. Уф-ф! Конторада кем де жок. А банкетке акчаны эмди ле төлөөр керек. Бюрократтар! Олорго байа сакып алаар деп телефон сокком, а бирүзү де артпаган. А эртен келерге бош жок.

Айна. Ада, бу мыны бухгалтер эмезе ёскё кижн этпес пе? Ончо ло немени жагыс бойоор канай эдетенеер?

Дадай Иванович. Государствонун акчазын болгон ло кижиге берер жаным жок. Жарт па, балам?

Айна. Банкет ле дезе, бажаар канайып айлана берет, ада? Жастан ла бери банкет... Күёнеерге канайып тийбейт, ада?

Дадай Иванович *(билеркеп)*. Э-э!.. Сен андый немени билбезин, балам. Банкет ол — политика, экономический көргүзү, өзүмнүн культуразы. Банкет — ол дипломатия, этикет, эстетика!

Сергей. Аракыдашта андый көп немелер барын жаны ук жадым. Да-а.

Дадай Иванович *(там билеркеп)*. Же, темдек эдип тегин ле банкетти көрөлдөр. Тегин банкетке не керек? Тегин банкетке бир кой, он килограмм көчс, төрт көнөк картошко, жарым көнөк капуста, үч тогузон экинин беш кайырчак аракызы керек. А орто банкетке не керек? Орто банкетке эки кой, жирме килограмм арба, картошко, макарон, огурчын, тузаган балык, үч тогузон экинин аракызынан — беш кайырчак, он шил коньяк керек. Билдеер бе? Же анда канпет-санпетти мен айтпай да жадым. А эмди жаан банкетке не керек? *(Там ла көрбн.)* Из-эх, жаан банкетти

адам оны айтсын! Жаан банкет — ол (*ырысту кўлүмзиренет*) жаан банкет, балдарым, ол... жаан банкет! Карта-казы, јөргсм-саргам, эт-сат, капуста-сапыста, картошко-мартошко, балык-салык, аракы-саракы, коньяк-саньяк... (*Кожондойт.*)

Том-Тураның тактазын
Торс эттирген таманым,
Тогус чобочой аракы
Кылт эттирген тамагым.
Јаш-Тураның тактазын,
Јарс эттирген таманым,
Јангыс чобочой аракы
Кылт эттирген тамагым.

Марыйа јангы платьелү көрүнди. Қаркышту ырысту.

Марыйа. Је, нёкөрлөр, мениң платьем кандый эмтир?

Ончозы оны эбире шиндегилейт.

Дадай Иванович (*платьезин сабарыла тудуп*). Бир метри төрт салковой јирме акчадан...

Айна. Сүреен платье эмтир! Ада, мен база мындый платье јакыдадым!

Сергей. Чындапта, јакшы...

Айна. Ада, акча бер, мен мындый ла платье јакыдадым!

Дадай Иванович. Кхм, кхм... Менде акча јок. Бар да болзо, казенный акча бар. Банкеттинг акаказы.

Айна (*ачынат*). Банкет дезе—акча бар, а бир платьениң акаказына кыскан јадаар. Банкетке акча јетпей калганда, слер бойоордын да акааарды кожуп јадаар. Мен оны билбес деп пе?

Дадай Иванович. Акыр, акыр... Официант чотоп көрзин... Арткалза, аайын табарыс. (*Официантка кысты кычырат.*) Аня, Аня! (*Аня жүгүргенче келди.*) Та-ак, Аня... Отур, жаан банкеттинг акаказын чото (*Аня чодын алып, сакыйт.*)

Дадай Иванович. Эки койдын эди белен. Оны чотобо. Артканаш-курсак азийгы ла аайынча. Билдинг бе?

Официантка. Төртөн порция салат, төртөн порция беф-строганов. Төртөн порция...

Дадай Иванович (*токтодып*). Је, је... бойың билеринг. Бот јангыс ла кайкап турган немем мындый: делегацияла кожо је ле деген јамылу келзе — нени алар?

Сергей (*шоодылганду*). Карагуланың јүреги керек болор...

Дадай Иванович. Эйт, күрүм! Андый немени айтпа.

Эжиктең колында транзисторлу Арчым көрүнди. Ол ууун јелбер чачту, албек галстукту, сабарында јүстүктү.

Марыйа (оны көргөн бойынча эпюксынып). Арчым! Нөкөр директор, нөкөр Сережа, Айна, бу менин таныжым — Арчым.

Арчым (ончолорыла таныжып, колын бербей, жангыс ла бажын эчилтет). Антиобщественный элемент, Арчым.

Дадай Иванович (кайкачы болуп). Бу Арчым ба, Марыйа? Башыл совхозто культура жок деп жарбынала, город тѳн жүреербейти? Эм культурага јединдин бе, уул? Городто нени эттин?

Арчым. Зооветеринарный техникум божотком! (Оморкойт.)

Дадай Иванович. А бу колында не?

Арчым. Тран-зистор! (Оморкойт.)

Дадай Иванович (өчөп). Тра-тра... тратата!

Арчым бијенин музыкасын ойнодып, бијелейт.

Дадай Иванович. А бу мойнында не калбандайт, уул?

Арчым. Ме-дальон! (Оморкойт.)

Дадай Иванович. Ме... ме... (Айдып болбойт.)

Арчым. Эх, крест болгон болзо чы! Је медальон до болзо, кем жок... А менин медальонымда кемнин сүри бар, билереер бе, Дадай Иванович? (Марыйага көрөт.)

Марыйа (чочып). Дадай Иваныч, көрбөөр, көрбөөр!

Арчым (маказырап). Вообще-то мен јайым сүүш учун, нөкөрлөр. Јаштан ала јайымды сүүгем. Је төрөл јерим кандый да јайымнаг артык. Ветфельдшер эдип мени алараар ба, совхозтын јаандары? Дипломды јангыс ла бештерле божотком. (Марыйага көрүп, оморкойт.)

Марыйа. Керек јангыс ла дипломдо эмес, нөкөр Арчым...

Дадай Иванович. Биске зоотехник керек эмей аа... Је кучаларда культура жок, уул...

Арчым. Култураны мен бойым јайарым, Дадай Иваныч...

Дадай Иваныч (кайкап). Оны канай јайатан, уул?

Арчым. Элден ле озо совхозто быткомбинат ачар керек. Мындыј штандар көктөср керек! (Штанына көргүзөт.) Онон сарлыктардын куйругын кезеле, кыстарга шиньон јазадар керек. (Чемоданынаг шиньон чыгарала, Марыйанын бажына кептейт, онызы шиньонды туура мергедейт.) Библиотека, клуб бар. Артканын бойым башкаарым!

Дадай Иваныч. Је үредүни јакшы божоткон болзон, сагыш алынып, јеринге ойто иштеерге келген болзон — јакшы, јакшы.

Арчым (чынааркап). Вообще-то, уулдар, мен Дарвинле јөп. Јаман кучадан — јаман кой, јакшы кучадан јакшы кой болор. На-аследственност! (Оморкойт.)

Дадай Иваныч (там кайкайт). Кудо-ой! Сен тен мал-адец болтырын, уул (Јардына таптайт.) Эртен ле биске иштеп бар. Аклат-саклат јанынан санааркаба да!

Арчы м. Вообщето уулдар, акча—чаазын, кижн — алтын! Же мен
төрөл жериме акчага болуп брааткан эмезим... (Марыйага көрөт.)
Марыйа (онын сөстөрине каруу эдиң кожондойт).

Менин чанкыр амадуум
Та кайда болбогой, та кайда.
Менин чанкыр амадуум
Ыраакта, ыраакта.

Менин чанкыр амадуум
Көрбөгөн ыраак талада.
Менин чанкыр амадуум
Көзүм салган бир уулда.

Эжиктен Мухтар ла Артур кирдилер. Ончолоры оюрго удура. Ончозынан
Марыйа жүрексирейт. Колында чечегин элден ле озо Мухтарга туттурды.

Мухтар (жүрексиреп). А, Марыйа-джан!

Марыйа. А, Мухтар! Нөкөр Артур!

Дадай Иванныч. Бот Москванын студенттери жеткилеп келген.
Жакшы ба, Мухтар, жакшы ба, Артур! (Колдорун алып эзендежет, Айна
база эзендежет.) Же эмди тушташкан учун! (Шампанский урат.) Же эмди
уйлардын дворлоры белен, чын ба, уулдар? Чындап, двордон озо пастух-
тарга эки мылча тудар керек, уулдар. Пастухтар мылча жок шыралап жат

Артур. Материалдар ла белен болзо, бистен тутак жок, Дадай
Иванныч. Былтыргы чылап, бир неделеден балкаш-кирпич жок отурзаас,
иш жылбас.

Дадай Иванныч. Э-э, уулдар! Слер совхозтын өзүмин коомой
билетен эмтиреер, уулдар. Совхоз быжыл тен байыган, уулдар. (Макта-
нып.) Жаңыс ла эчкинин таакызын канча-канча мун салковойго табыш-
тырганыс. Эттин, сүттин, түктүн планын...

Айна (адазынын жечинен тартып). Ада, база ла мактан браадаар
ба? Токтозоор, уятту.

Дадай Иванныч. Же андый да болзо, менин совхозым учында
эмес ле.

Марыйа. Мухтар, Артур мен бистин совхозтын жашөскүриминин
адынан слерге быйан айдып жадым. Слер былтыр да жакшы иштегенер.
Эмди слерле бистин жердин бастыра ииттери, Алтайдын студенттери
иштеер. (Студенттердин кожочын баштайт. Ончозы ого жөмөжөт.)

Бийик туулардан бери келгенис,
Жаңыл одорлу турлуда өскөнис.
Аржан суулардын арузы көксисте,
Арузы көксисте, жылдыстар көзисте.

ПРИПЕВ:

Эмди бис, эмди бис
Студенттер — иит жүректөр.
Ракет деп канатту ойибис
Озолот, ичкери учактар.

Дадай И в а н ы ч. Је андый да болзо, менин совхозым учында эмес ле. Чын ба, уулдар?

А й н а (*адазынын јенинен чугулду тартып*). Ада, је токтозоор.

А р т у р. Марыйа, Латвиянын ииттери мен бери атанып јадарымда, Алтайдын ииттерине эзен айттырган.

М а р ы й а. Оны бис јуунда угарыс, нөкөр Артур.

Дадай И в а н ы ч. Сен, Марыйа, јуун ла дезе — санаа јок. Јуундажарга та не сүүйдинг болбогой...

М а р ы й а. А слер банкет ле дезе, бажаар айлана берет ошкош.

Дадай И в а н ы ч (*сабарын эрө көдүрүп*). Э-э... Банкет ол — политика, Марыйа, этикет, эстетика!

О ф и ц и а н т к а. Дадай И в а н ы ч, чындап, банкетте канча киж и бо-
лор? Мен улустын тоозын эмди ле бичип алайын... Онон башка киж и
ундып койор. Байа төртөн киж и деп айтканаар, оло р ончозы айылчы-
лар ба?

Дадай И в а н ы ч. Айылчылар јирме кижиден өтпсс. Арткан јир-
ме киж и јербойынын ачаналары болор. (*Эмеш шүүнип турала, онон
чочып.*) Чындап, Марыйа, бис списокко Тохтой Мохтоевичти коштыс
па? (*Списокты көрөт.*) Кошпооныс. Ол јарабас! Тохтой Мохтоевич кем,
билереер бе? А?

О н ч о л о р ы. Билерис... Билбей аа...

Дадай И в а н ы ч (*Аняга*). А Јыртај И в а н ы ч т ы билереер бе?

О н ч о л о р ы. Билбей аа...

Дадай И в а н ы ч. Бичи. А онын заместители Макај Макарычты
билереер бе?

О н ч о л о р ы. Макај Макарычты билбей аа...

Дадай И в а н ы ч. Сандырап турала, запчасть сурап келзеес,
заместитель берер эмес пе? Бот андый, уулдар. Макај Макарычты би-
чи. А онын заместителинин заместителин, нөкөр Кошкорбаевти, биле-
реер бе?

О н ч о л о р ы. Нөкөр Кошкорбаевти билбезис, Дадай И в а н ы ч.

Дадай И в а н ы ч. О, Кошкорбаев коркушту киж и! Комбикорм
деп неме Кошкорбаевтин колында. Аня, Кошкорбаевти кош сал. Тэ-эк,
балдарым, онызын канга шылтай ичеге деп айдатан. Билереер бе?

А р ч ы м. Комбикорм болзо, мен за... (*Колын көдүрөт.*)

Дадай И в а н ы ч. Је, эмди ончозы јарт. (*Марыйага.*) Сен бу
улусты совхозко јетирип, јадатан јер таап бер. (*Турала, чаазын бичип.*)
Бу чаазынды кладовщикке бер. Улуска курсак кемјип берзин. Эмди

строительный бригада бар. Жаңыс ла иштеер керек, уулдар! Чындап, бригадирге кемди тударыс? База ла Мухтар кунакты ба? *(Каткырат.)*

Мухтар *(мойноп)*. Жок, Дадай Иванович, ёскё кижн тудугар. Слерде строительный техникум да божоткон улус бар...

Дадай Иванович. А кем ол андый?

Айна. Сергейди ундып койдоор бо, ада?

Дадай Иванович. Э, чындап та дезен! Же, Сергей, сен ончо ишти анда жазап башкар, уул.

Арчым. Вообще-то, бистинг бир кезек жаандар колында алтынды неге ле толып ийер.

Дадай Иванович. Же, нёкёрлёр, ёйди-тегин ёткёрбей, бачым атанар керек. Иш кёп, ёй ас. Барактар, мен слерди аткарып ийейин. Райкомдо до керектерим бар. Капшай, капшай. *(Ончозы эжик жаар баргалады. Марыйа ла Мухтар артып калдылар.)*

Марыйа. Мендебеер, Мухтар. Шофер базадан келгенче тўнгей ле бир час ёй ёдёр... *(Бойынын артып калганын канайып та болзо актаарга.)* Менинг компот ичер кўўним бар...

Мухтар *(Аняга компот жакыдат)*. Аня, эки компот...

Аня компотторды экелеле, жүре берди. Мухтар ла Марыйа бой-бойларынан тын кемзингилеп, жуучынын баштап болгылабайт. Жаңыс ла компот ичкилейт.

Мухтар. Аня, база эки компот экел...

Аня эки стакан компот экелеле, ойто барат.

Былтыр бистин бригаданы ўйдешкенеер санаамнанг торт чыкпайт, Марыйа...

Марыйа. Менинг база... нёкёр Мухтар...

Мухтар. Тымык энир... Уйуктап калган жебрен-жебрен туулар...

Бу ёйдё катап ла транзисторлу Арчым келди. Ол экўни кёрёлё, коштой столго кайра жадып ийди.

Арчым. Аня! Меге база торт стакан компот экел!

Арчымнын бачым барбазын билеле, Марыйа ла Мухтар барарга шыйдынгылайт.

Арчым. Аня! Уч стаканды ойто апар!

Мухтар *(Арчымга, актанып турган чылап)*. Бис атанардан озо бир стаканнанг компот ичип аларга санандыс. Јолой изў болор, кижн суузаар...

Арчым *(керектинг аайын билип, чечеркейт)*. Вообще-то, уулдар! Кандый да пьесада геройлор действие тушта сўўжер учурлу. Же бу пьесада эки ле действие. Онынг учун, действовать эдеер, уулдар! Аня, јўс грамм аракы бер!

Кёжөгё.

ЭКИНЧИ ОИЫН

Строительный площадка. Кирпич, кумак, агаш-таш. «Интеллигент» ле «Банкир» көзөр ойногылап жат. Атамыш гитара ойноп отуру.

Атамыш (кожондойт).

Сижу на нарах, как король на именинах...

«Интеллигент». Браво, түрменин күжүли, bravo!

«Банкир». О кэй, абориген! («Интеллигентке») Сэр, слер меге төрт доллар, төртөн сегис цент төлүлү. (Блокнодына бичийт.)

«Интеллигент». Если мсье Быжлаков выделит мне некую сумму, то с честью покрою свой долг. Я интеллигентный человек, сэр.

Атамыш (экилезине). Эй, күжүлдер! Танкы керек. (Атамыш бир неделенин туркунына озор экүни колго тудуп алганы көрүнөт. Онын учун Атамыштын үнин уккан ла бойынча экилези тура жүгүрди. Бирүзи танкы берет, бирүзи от күйдүрөт. Атамыш папирозын камызып алала, ошон ары ойнойт. «Банкир» ле «Интеллигент» тындагылайт.)

Ах, вы, тети, моң тети,
Зачем спотешили меня?..

«Интеллигент» (тын сүйүнүп). Атамыштын жүзинде кандый да поэтический неме бар! Мен скульптор. Мен Атамыштын сүр-кеберин жазайдым. (Цементтү балкаштан Атамыштын сүрин шыбайт.)

Атамыш (кожондойт).

Ах, вы, тети, моң тети,
Зачем спотешили меня?..

(Кенетийин гитаразын туура мергедеп.) Полундра, гавриктер, капшай иштегер! Комсомолдор клеет! («Интеллигентке» жакарып.) Эй, Авдюха, тачканы капшай тут! Жива-а! (Иш этпестер тачкага кирпичтер салгылайт. Же көдүрүп болбой жыгылгылайт. Атамыш жаңыс ла команда берет. Марыйа келди.)

Марыйа. Якшылар, граждандар иш этпестер!

Атамыш. Эзен, мымра!

«Банкир» ле «Интеллигент» брө тургулап «Гуд морнинг, фрейлейн!»
«Бонжур мадмуазель!»

Марыйа. Мындый неме, граждандар иш этпестер: слер мынайда иштезеер, бу двор качан да бүтпес! Бойоордын курсагаарды да иштеп албазаар.

Эмди ле студенттердин бригадазына барып болужаар. Анда улус жетпей јат. Он ло минуттан анда болороор, јарт па? Слердин јаанаар кем?

Атамыш (*команда берет*). Стройся! Эй, арык неме, кожондо!

«Банкир» ле «Интеллигент» јангыс јерге маршировать эткилейт.

Атамыш (*ачынып*). Ать-два! Ать-два!

«Интеллигент» (*кожон баштайт*).

Тили-тили, трали-вали,
Это мы не проходили,
Это нам не задавали.

Атамыш. Ать-два! Ать-два!

Марыйа (*олорды ээчий кыйгырат*). Деремнени табарбай бараар, јарт па? Магазинге кирер болзоор, тургуза ла нӧкӧр Быжлаковко телефон согуп ийерим!..

Иш этпестердин эткен ижин шиндеп кӧрӧт, онон неге иде санааркап, кирпичтердинг устине отурат.

Марыйа. Мени керек дезе иш этпестер де сӱӱгилебейт ошкош. Улус мени соок јӱректӱ, сугайрыдый кижиде бодогылайтан болбайсын. Мен онызын кӧр јадым. Кылык-јаным андый да, је мен канейерим? Онон комсомолдын ижин сӱӱп јадым. Мухтар, байла, мени база анайда бодоп туратан ошкош... (*Кожондойт*.)

Менин чанкыр амадуум
Та кайда болботой, та кайда.
Менин чанкыр амадуум
Ыраакта-ыраакта.

Менин чанкыр амадуум
Кӧрбӧгӧн ыраак талада.
Менин чанкыр амадуум
Кӧзим салган бир уулда.

Арчым кӧрӱнди. Марыйага ӧткӧнип кожондойт:

Менин чанкыр амадуум
Кӧзим салган бир кыста...

Марыйа (*чочып*). Арчым? Не керектӱ келдин?

Арчым. Истӱ-Кобыда койлорго искусственный осеменение эделе келдим. (*Койнынан заявление кодорып*.) Комсомолго кирерге **заявление** экелдим...

Марыйа. Сен чын ла комсомолго кирерге бе? Сенде кичинек те ујат јок эмтир. Је бойыг да бодозон: сен неге јараарыг? Школдо сен

баштак болгон: кожо үренгенис, билерим. Оноң совхозтон качкан, бистинеге де бодобогон...

Ар ч ы м. А мен эмди эскидегизинен эки катап артык, озогызынан он катап артык! (Оморкойт.) Менин ижимди көрөлө, жангы ла Дадай Иваныч бойы мактады. Профессиональ-ность! Билдин бе, сугайры? (Оморкойт.)

Ма р ы й а (ачынып чыкты). Сендий элементтерди, сендий немелерди комсомолго бир де алтам жууктатпас керек!

Ар ч ы м. А онызы — культ личность! Коллегия-альность болор учурлу! Эмди ле обкомго комудал бичийтем...

Ма р ы й а (чочыган бойынча жымжайт). Же андый болзо, мен бюронын члендериле жөптөжөрүм. Же озор түней ле жөбин бербес! Онызын билеп ал. А бу чаазынынды мен озорго көргүзерим... Билерим, озор түней ле жөпсинбес.

Ар ч ы м (жерге түкүрөт). Тьфу, бюрократ!

Ма р ы й а. Нөкөр Арчым! Мындый керек учун слерди жаргыга берерим! Службада кижиге түкүрерге жарабас.

Ар ч ы м. Мен сеге түкүрдүм бе? Мен кирпичке түкүрдүм не? Керек болзо, жаргыга бу кирпичти кожо апарарым...

А й н а ла Сергей мендештү келдилер.

А й н а. Марыйа, иш этпестерин кайда?

Сергей. Канчазын сакыйтан? Бүгүн ле бүдүрө тудуп ийер деп сананганыс, а улус жедишпей жат.

А й н а. Сенин иш этпестерин сельпонын эжигинде жаткылары!

Ма р ы й а. Айна, сен бюронын члени. Бүгүн ле жуун өткүрер керек. Сен кандый деп бодоп турун? Иш этпестерди тундура чабар керек. Оноң бир кезек улустын кылык-жанын база көрөр керек. (Арчымга көрөт.)

Ар ч ы м. Вообще-то мен жөп.

А й н а. Айдарда, ончозына айдып салар керек. Арчым, сен Бултайдын турлузына барзан, жуун болор деп база айт.

Ар ч ы м. Вообще-то коллективный башкартунын сөзи меге качан да закон, уулдар. (Барды.)

Сергей. Марыйа, Айна, мен бодозом, ол мылчаны бис не менгедип турганыс, а? Озо койлордын дворын тудар керек. Мылчаны оноң до тудуп салбай. Кирпич-неме жедишпей барза, дворды бис кар түшкенче тудуп болбозыс. Ол тушта койлорды мылчага сугатан ба? Слер не деп бодоп тураар?

Ма р ы й а. Дадай Иваныч бойы анайда жакыган... Бис онын жакылтазын бүдүрер учурлу, нөкөрлөр...

А й н а. Же, банкетке бажы айланып калган кижининг жакылтазы анайда да бербей. Мен бодозом, Сергей чын айткан...

Сергей. Андый болзо, мен совхозтын парторгыла база куучында-жарым. Башкүн ол менин шүүлтемди жараткан. А нш этпестерди мынан сүрер керек. Артурдын айтканыла болзо, олорго мында ссылка эмес — курорт!

Марыйа (*Айнага*). Олордо акча бар эмес, аракыны неле алган?

Айна. Атамыш гитаразын садып ийген дежет. А ол эки үзүт аймакта алган эмеендеринен акча алгылаган ошкош. Меге почтальон эмеген айткан.

Сергей. Калак, бистинг совхозтон база кижин алгылап ийбезин, көр тур, Марыйа. Онон база ла той башталар.

Марыйа. Эмди ле барып олордын аайына чыгадым. Онон участковый Быжлаковко телефон согодым. (*Марыйа барды.*)

Сергей (*отура тўжўп*). Айна, бүгүн энирде клубка барак па? Айса, адан база ла божотпос по?

Айна. Айылдан чыкпаска мен јаш бала эмезим... Адам бис экүни тушташтырбас күүндү...

Сергей (*өчөгөндү каткырат*). Дадай Иваныч, сенин адан, перестраховщик. (*Отурган јеринен өрө турала, эбире ајыктап, кожондойт.*)

Чыгар күннинг чыгыдын
Чыдырман агаш бөктөбү бө?
Чын сагыжы бар болзо,
Энеси буудак болор бө?
Ажар күннинг ажыдын
Адырман агаш бөктөбү бө?
Ал сагыжы бар болзо,
Адазы буудак болор бө?

Айна (*каруузына кожондойт*).

Көктөгөн өдүк бар эди,
Кийейин дезем — јол кату.
Көрүшкеним бар эди,
Көрөйин дезем — јан кату.
Башмак бдүк бар эди,
Кийейин дезем — јол кату.
Бараксамым бар эди,
Барайын дезем — јан кату.

Сергей (*каныгып*). Јан! Эмдиги өйдс андый јан неге де јарабас! Ол ончозы озогы јадын-јүрүмнен арткан неме...

Айна. Је, Сергей, сен чындап та биске кандый да төрөөн. Онызын меге энем бойы айткан.

Сергей. Төгүн. Сен меге кандый да төрөөн эмес!

Айна. Сен энемнинг таайларынын уулы инен...

Сергей (*өчөп*). Јок, мен сенин энемнинг таайларынын таайларынын уулы.

Айна (*эки колыла жүзүн жаба тудуп*). Сергей, сен оныг аайына бойың чык. Меге сураарга уятту. (*Ыйлайт*.)

Сергей. Же, көп ыйлаба. Айла эгирде Учур өбөөннөн сурап, учы-тозине чыгарым. Ол меге Дадай Иваничтынг тазылынан берн тоолоп берер. Билдин бе? Ыйлаба. Керек болзо, кудага да оныг бойын ийерим. Жараар ба?

Айна (*там ыйлап*). Жараар, жараар!..

Бултай мантатканча келди.

Бултай. Эсен, Сергей! (*Айнаны жангы көрүп*.) А бу Айна кандый ачу-коронго түшкен? Адазынын сок жангыс кызы анайда ачу-коронго түжер бе?

Сергей (*кокурлап*). Тодоштордын тоозына чыкпай калган. Эмди ачынала, ыйлап отуры. А сен кайдаар браадыг, Бултай?

Бултай (*тудулып жаткан дворды аяктап, Сергейге*). Иш этпестердин туткан немези бу ла ба? Оны көрсөргө келдим. (*Столмоны жайкап көрөт*.) Кижинин койлорын базырып койбозын.

Сергей. Сен коркыба, уул. Дворынды студенттер тудар. Мен бойым тударым, каруузына бойым турарым, нөкөр!

Бултай. Же андый болзо, мен жөп. Акыр, Арчим меге комсомольский жуун болор деген. Деремне барып, азык-түлүк алайын ба айса бир ле болгон сакып алайын ба?

Сергей (*Бултайды капшай барзын деп*). Бар, бар, Бултай. Чабан кижиге чай-чуй керек ине.

Бултай (*алаңзып*). Же, сен мени мендетпезен, уул. Сеге түнөй ле чаптык этпезим. А койлордын двory качан белен болор, Сергей?

Сергей. Керек болзо, бис оны эмди де тудуп баштаарыс, жангыс ла жаандардан жөп керек.

Кайда да келгилеп жаткан студенттердин табыжы угулат. Мухтар, Артур, Арчим ла өскө дө жинтер келди. Ончолоры эзендешкилейт.

Мухтар. Дворды озо тутсын деп, жангы ла өскө жакылта алдыс. Ишти баштаактар ба, Сергей?

Сергей. Же, баштаактар, уулдар!

Ончолоры иштегилейт. Сүүнчилу музыка. Студенттер ле жинтердин колдорунда жангыс ла кирпичтер элестелет. Иш сүрекей жылтыр ла сүүнчилү.

Артур (*кирпич салып турган Мухтарга кыйгырат*). Мухтар, Мухтар! Стенеге ак кирпичтен московский политехнический институттын тагмазын тургус кой!

Мухтар. Биле-ерим! Давай, давай, капшай, капшай, уулдар!

Кожон улалат. Иш там ла кайнайт. Газик машинанын күүлөгөн угулды. Иштеп

жаткан ииттердин ортозында Дадай Иванныч көрүндү. Онын улусты көкүткөн «Иштеер, иштеер, уулдар! Жакшы, жакшы! — деген кыйгызы утулат. — Дворды жакшы тутсаар, жаан башкет эдерим, уулдар! Давай, давай, уулдар!» Көдүринилү музыка ла кожонг токтобойт.

Сценада карангуй боло берди. Тымк. Сцена жарый берди, тудулып брааткан ол ло двор. Комсомольский жуун өдүп жат. Жостон эткен столдың кийининде комсомольский организациянын качызы Марыйа, бюронын члендери Айна ла өскөлөри отуры. Мухтар, Артур, Арчым ла өскө дө ииттер кемизи тачканын үстүндө, кемизи жерде отургулары.

Марыйа. Нөкөрлөр, бүгүнгү бистинг комсомольский жуунда үч сурак туруп жат. Баштапкы сурак: дворды ла өскө дө немелерди бойынын ойинде тудуп табыштыраары. Экинчи сурак: ВЛКСМ-нинг членине алатан сурак. Учинчи сурак: иш этпестердин каршулу кылыгын көрөри. Мен бодозом, үчинчи суракты нажылык жаргы да аайлу этсе кем жок. Кожор, кородор неме бар ба?

«Жок, жок! — деген үндөр угулат. — Капшай башта. Жуундажатан ой жок, удабас цемент жетиргилеп келер».

Марыйа. Же андый болзо, баштапкы сурак аайынча кем сөс айдар?

Сергей (*сөс алып*). Мен бодозом, бу сурак аайынча шүүжер де неме жок. Иштеер керек, ол ло!

Артур. Жагыс ла кирпичти, өскө дө керектү немелерди бойынын ойинде жетиргилеп турзын.

Мухтар. Ол тушта бис молжубысты ойинег озо до божодыч сала-рыс. Чын ба, нөкөрлөр?

Уулдар ла кыстар. Чын, чын! Артык шүүжетен неме жок. Экинчи суракка көчөр керек.

Марыйа. Же андый болзо, экинчи суракка көчүп жадыс. Эмди Арчымнынг комсомолго кирерге берген заявленииенин көрөрис. (*Заявление-ни кычырат.*) Кемде кандый сурак бар?

Мухтар. Автобиографиязын куучындап берзин.

Арчым. Вообще-то менин биографиям ончолорына жарт, уулдар. Жагыс жерде жаба өскөнис, жагыс школдо үренгенис...

Марыйа (*кизиреп*). Нөкөр Арчым, слерге мында клуб эмес, а комсомольский жуун! Суракка каруузын берер керек.

Арчым (*Марыйага, ошон Мухтарга кылчайып көрөлө, там өчөжип*). Адам ла энем эксплуататорлор болбогон. 1955 жылда база ла бу мындый жакшынак, каан аяс күнде олардын животноводческий нак билезинде романтик уул чыккан. Карган жааназы оны алтай атла Арчым деп адаган. Арчым жаштаг ала жаан улуска өчөшпөгөн дө болзо, же жайым деп немени сүүген, уулдар...

Марыйа. Көп журанбай, жазап куучында. Сеге мында сцена эмес.

Арчым. Вообще-то мен жаштаг ала культ личность деп немени база сүүбеем, уулдар...

Айна. Же школдо сен жакшы үрөнгөн, онызын бис билерис. Биске журт жерден городко качканыңды куучында.

Арчы м. Вообщето мен, романтикадаң башка, культура деп немени база сүйгөм. Качканым учун каюсь, уулдар.

Сергей. А сен городто үренип турала, комсомолго анда не кирбеген?

Арчы м. Буруумды алынып, мында кирерге санангам...

Марый а. Кемде кандый сурак бар?

Айна. Биленде түрмеге кирген улус бар ба?

Арчы м. Вообщето таайларымнан кемизи де колхозтын койун сойоло, түрмеге кирген, уулдар...

Бир уул. ВЛКСМ-нин Уставын билеринг бе?

Арчы м. Учынаң ала билерим.

Марый а. Гран ары жанында төрөөндөрүн бар ба?

Арчы м. Же, уулдар, акту ла сөзим: адам ла энем аймакта да болбоон! Ак-Кобыдаң ырада кайда да болбоон, уулдар!

Айна. А бойың?

Арчы м. Барнаулдаң ары барбаам да, барбазым да, нөкөрлөр! Акту ла сөзимди айт жадым.

Марый а. Же, кемде кандый шүүлте бар?

Бултай (төжинде медалини сыймап). Мен бодозом, Арчымы комсомолго алар керек, нөкөрлөр. Жакшы иштеп жат. Жаман кылык та этпеген. Менин койлорымды эки ле кунге урендеп салган. Оскө дө чабандар оны мактап жат...

Марый а. Бис, бюронын члендери, мынайда бодоп жадыс, нөкөрлөр: Арчымы жакшы да иштеп турган болзо, же ондо түнөй ле буру бар. Онын учун база бир-эки ай иштеп ксрзин, онын көрөрис. Кем жөп? (Айна кол көдүргөн улусты тоолойт. Же комсомолдордун көп жаны Марыйала жөп. Марыйа жарлайт.) Айдарда, нөкөрлөр, Арчымынын заявленииенин эки айдан катап ксрөрис. Учунчи сурак аайынча сости участковый милиционерге нөкөр Быжлаковко берип жадым.

Быжлаков столго жууктай басып, иш этпестерди двордун ары жанынан жуунга кычырат. Јүзи бажын таңынгылап алган түнөядецтер көрүндү. Олор аракыдайла, согушкан. Оңчулоры жергелей, комсомолдордун алдында отургылайт. Ачан-мынан үндөр угулат. Же жаңгы ла Атамыш буттарын чалый-телий салып, комсомолдордун шоодыгытанын керекке албайт.

Быжлаков. Нөкөрлөр комсомолецтер! Бис үч иш этпести слердин совхозко двор тутсын деп ийгенис. Же олор ак-чек иштеп, бурузын жоголтордун ордына аракыдайла, согуш чыгарып, жаан иш тутаткан. Онызын милиция аңылу көрөр. Же мен слердин сөзөрдү угарга турум, нөкөрлөр.

Артур. Сүрер керек! Түндүк тала жаар сүрер керек! Алтайды ссылканын жери деп кем айткан? Алтай ару да, жараш та жер. Мындай быжарлар мында жок болзын!

Ундер. Чын, чын, Артур! Андый немелер биске керек жок!

Марыйа. Нөкөр участковый, бистин мындый сурагыс бар: эмди бу ла куннен ала биске кандый да иш этпестер ийбегер. Бойыгар бодозоор: былар келгени эки ле неделе өткөн, а бу эйдин туркунына бу кижн («Банкирге» көргүзет.) эки катап эмеген алган, а бу кижн («Интеллигентке» көргүзет.) төрт кас, эки суугуш, бир куш уурдаган. Мен бодозом, оморды мынан чек сүрер керек. База кем сөс айдар күүндү?

Сергей. Меге сөс береер. (Атамышка бурылат.) Же мен бу эки нскөринди билбезим, мен сен керегинде айдарга турум, Атамыш. Сен иш этпес эмезин ине. Сен иштеп те билерин, калаштын баазын да билерин. Же жагыс ла хулиган кылыгынды ташта, уул. Санан. Сен эмди јаш кижн эмезин.

Атамыш. Эрмегин эт-јүрекке сдөт, эрикчел санаалар экелет. Јал-јүрегиме јарайт...

Марыйа. База кемде сөс бар?

Арчым. Комсомол эмес те болзом, капитально айдатан сөзим бар. Айдарга јараар ба?

Марыйа. Арчымга сөс беректер бе, нөкөрлөр?

Ундер. Айткай, айткай!

Арчым (столго јууктап, араай јөдүлдейт). Вообщето капиталистический ороондордо кижн кижиге — бөрү, уулдар. Мен бодозом, Атамышты бис колго алар учурлу. Ол тон ло антиобщественный элемент эмес...

Атамыш (сүйүнүп). Колын берет, карындаш!

Арчым. Качан түзелзен, колымды ол тушта берерим. Мен эм тургуза ВЛКСМ-нин членине кандидат. (Оморкойт.)

Марыйа. Кемде текши шүүлте бар? Иш этпестерди тургуза ла сүрзин деген кижн кол көдүрзин. (Ончолоры колдорын брө көдүргилейт.)

Былжлаков иш этпестерди ойто аймак јаар айдап апарат. Барып јаткан Атамыштын «Нас побить, побить хотели, но мы не сдавались» деген кожоны угулат. Дадај Иванныч талтандаганча јүгүрүп келди.

Дадај Иванныч (ончозыла омок-сечен эзендејип). Же, уулдар, табылбай турган цемент табылды! Эмди ле беш машина келер! Сергей, албадан, уул, албадан! Эмди ончозы слерден камаанду. Двор бойынын өйинде белен болзын.

Ундер. Цемент ле болзын! Артканы не де эмес, Дадај Иванныч.

Музыка. Уулдар ла кыстар иштегилейт. Машиналар күүлөжет. Мухтар кирпичтер салат. Артур тал-табыш өткүре стенеде кирпич салып јаткан Мухтарга кыйгырат: «Мухтар, ак кирпичтерле МПИ (московский политехнический институт) деп стенеге салып ий!» Стройкада иштеп јаткан уулдар ла кыстардын кожоны јантыланат.

Сценада карагуйлайт. Сцена ойто јарыйт. Двор бүдүп калган. Бултай түлжү бөрүктү баскындап, дворды ајыктайт. Артык кем де јок.

Бултай. Мындый двор аймак та ичинде јок! Менин койлорым быјыл мында кыштаар. Двор десе двор! А оны кемге туткан? (Оморкоп.) Меге, озочыл койчыга, туткан (Кожондойт.)

Койлорды одорго чыгарып,
Койчылар тўжине кабырат.
Эгирде койлорын сугарып,
Турлута кожонду јангылайт.

Шыранкай койчынын чолмоны
Бийикте јылдыстан јаркынду.
Јаан иштер бұлђурген орооныс
Малчыга качан да быјанду.

(Онон двордын эжигине отурып сананат.) Эх, Бултай, Бултай! Јай келзе, сен тайгада, кыш келзе, сен кыштуда. Сенин сўрин кўндўлў доскодо, магың улустың тилинде. А менин кўксимде санааларды кемизи де билбес! А мен не, јакшы јўрўм јўрбес бўткем бе? Менин кўнўң ле кино кўрўп соодоор кўўним база бар, кыстарла кожо тўс оромло базап јўрер кўўним база бар. Менин ўредўўм де олордыйынан јабыс эмес. Је ончо-быс баскылай берзеес, а койлорды кем кабырар?

Арчым кўрўнди. Оның эрмегин туйка тыңдайт.

Арчым. Эзен, Бултай!

Бултай кенете чочый берди.

Бултай. А, бу сен туруң не!

Арчым. Қалғанчы монолог кычырып отурың ба? Кунукпа, уул. Вообщето сенин санааларың меге јарт, уул.

Бултай. Онызын сен кайдаң билерин?

Арчым (билеркеп). Туйла тўрт јыл эки ай мынаң озо мен оло санааларды база санангам.

Бултай. А сен нени сананган?

Арчым. Сеге кижилар керек, Бултай. Онон башка иш этпестер болуп, тений берерин.

Бултай. Јайгыда јаашка, кышкыда салкынга сабадарга болуп меге кем баратан? Бойың да бодозон. (Каткырат.)

Арчым. Вообщето совхоз ичинде сознательный кыстар кўп бар болор керек... А мен, карын, сеге кўйўнип јадым, уул!

Бултай. Кижилар кўйўнгедий менде не бар?

Арчым. Ха! Тўжине толтыра медальдарлу, а тўгўне комудап оту-
рар!

Бултай. Кўп тў эмес, эки ле медаль...

Арчым. А онон Социалистический Иштин Геройы болорың, депутат болорың, делегат болорың, јўзўп-базың члендер болорың...

Бултай. Акыр, акыр, мен эм тургуза герой эмес, уул!

Арчым. Түней ле болорын!

Бултай *(ачынып)*. А сени болбозын деп кем тудуп туру! Иште тартыш, күүнзе!

Арчым. А менде андый талант жок.

Бултай. Сен жакшы уул. Иштеп те билеринг, кокурлап та билеринг, же жангыс ла кылыгың тескери. Айла апайып сен кемге жарбынып жүрединг, уул?

Арчым. Онызы — менин личный керегим.

Айна келди.

Айна. Бултай, Арчым, мен слер экүни кере ле түжине бедреп, арай ла жүлбедим! Слер экү меге керектү.

Бултай. А не керек болгон?

Айна. Бис мынайда шүүшкенис: дворды туткан студенттер эртен жангылап жат, айдарда, бис бүгүн мында жуулыжала, ологро быйанду сөс айдып, үйдежү аайлу неме эдерис. Совхозтын жаандары база келер. Двордын эжигинде тартылган лентаны Дадай Иваныч эмес, Бултай кезер деп жөптөшкөнис. Бултай, деремне барзан, кайчы таап ал. Арчым, сен дезе куучын айдарын! Билдинг бе? Сененг тилгерек кижиге журт ичинде табылбас. Марыйа сөзин бичип алзын деп жакыган. Комсомольский жакылта деген.

Арчым. Же, комсомольский болзо, мен жөп... А кандый тема аайынча бичирик керек? Менде үч ле тема бар: историко-политический, морально-этический, биолого-журтхозяйственный...

Айна. Онызын бойың бил. Же, жакшы болзын! *(Жүгүрүп жүрө берди.)*

Арчым. Айдарда, Бултай, сен меге бу досколордонг стол жазажып бер. Меге доклад бичирик керек. *(Экү стол аайлу неме жазагылайт. Арчым эткен отургушка отуруп.)* Же, ары тайыл, уул. Меге творческий атмосфера керек.

Бултай. Неме-неме?

Арчым. Ат-мос-фера, күрүм! Ары тайыл. Кайчыны ундыба.

Бултай. Атмосфе-ера... *(Ары барат.)*

Арчым *(сананып, ары-бери баскындайт, оного бичийле, кычырат)*.

Нёкорлёр студенттер! Бу жаркынду айас күнде бис слерле айрылыжып жада... Жок, жарабас! Олгөн кижининг сёөгинде айткан неме ошкош. *(Ары-бери базат. Оного сыр жүгүрүккө столго жеделе, катап ла бичийт. Көдүрүнгилү үниле кычырат.)* Нёкорлёр студенттер, комсомолецтер ле комсомолец эместер! Нёкор директор, нёкорлёр партийный ишчилер, профсоюзный члендер, член эместер ле директор эместер! *(Сананат.)* Тыфу! Мынайда база жарабас. *(Ары-бери баскындап, база ла сананат.)* А үлгерле бичизе кайдар? *(Катап ла стол жаар жүгүрөт.)*

Койлордың жылу кажаанын
Комсомолецтер туткан.
Студенттер, бистинг најылар...

(*Онон ары рифма таап болбой кыйналат.*) Студенттер, бистинг најылар... Эх, студент деген сѳскѳ эмди эжер ле сѳс керек! (*Сананат.*) Студент, студобеккер, студень, сутл... тыфу! Сѳс табылбайт. Акыр, эмди «туткан» деп сѳскѳ рифма бедреп кѳрѳйин... Туткан, јаткан, јуткан, айткылаткан, арбаткан, сuttаткан. Тыфу! Бирѳзи де келишпейт!

Кенетийин кайда да двордын ары јанында машинанын токтой тѳшкени угулды. Онон: «Мында кижѳ бар ба? — деген ѳн угулат. — Капшай келип болужаар!» Арчым чочыган бойынча анаар јѳгѳрет. Удабай Да да й И в а н ы ч ла Ар ч ы м шилдерлу кайырчак экелгилейт.

Да да й И в а н ы ч (*терин арлап*). Уф! Кажы, бу мынаар тургузак! Банкет болор деп сен кемге де айтпа. Кайкагылазын. Аракыга болуп аймак барарга келишкен. Је, капшай, студенттер келгелекте тажып салак. Эмди аш-курсаk, катлет-сатлет, сыра-сара, коньяк-саньяк бар. Капшай, капшай!..

Кѳркѳрген студенттер келдилер. Бултай кой кайчылайтан јаан кайчылуу. Ончозы јарангылап алган. Марыйа ла Ай на двордын эжигине лента тарткылайт.

Да да й И в а н ы ч (*манзаарып*). Ба! Кѳлѳктер јеткилеп келген туру не! Марыйа, Сергей, је капшай баштагар!

Марыйа. Арчым, сен кайда? Келип куучынын айт! Нѳкѳрлѳр, студенттерге учурлалган сѳсти совхозтын фельдшерѳ нѳкѳр Арчым айдар!

Арчым (*улустын алдына чыгала, тын манзаарып*). Нѳкѳрлѳр студенттер, комсомолдор ло комсомол эместер! Нѳкѳр директор, партийный, профсоюзный члендер, член эместер ле директор эместер! (*Онон ары айдар сѳзин таппайт. Ончолоры каткырыжат.*)

Да да й И в а н ы ч (*Арчымды туура ийдип*). Нѳкѳрлѳр! Бис бѳгѳн студенттерди ѳредѳге ѳйдежип јадыс. Олор биске јакшынак жылу двор тудуп берген. Олордын сыйы бистинг совхозтын јеринде јажына турар. Онын учун бис олорды качан да ундыбазыс. ѳредѳде јакшы ѳренигер, су-кадык болыгар, эзенде ойто келнгер!

Музыка ойнойт. Бултай лентаны кезет. Тал-табыш, каткы. Да да й И в а н ы ч Ар ч ы м ла кожо столто шилдер, аш-курсаk тургускылайт.

Ай на (*адазынын кылыгын јаны ла кѳрѳп*). Ада, бу не?

Да да й И в а н ы ч. Тс-с! Банкет, балам, банкет...

Ай на. База ла банкет пе?!

Да да й И в а н ы ч. Нѳкѳрлѳр! (*Кѳдѳринилѳ ѳниле.*) Бис бѳгѳн сту-

денттерге учурлап, тегин банкет эдип турус. Берн столго отураар, нё-
кёрлёр! Ончогор!

А и н а. Ада, качан бирде банкет бажаарга једер!

Да да й И в а н ы ч. Је айса банкет эмес, комсомольский вечер, ужин
болзын.

А и н а. Эмди энир эмес, тўш ине.

Да да й И в а н ы ч. Је айдарда комсомольский обед болзын.

С е р г е й (*көдүричилү үниле*). Јок, Дадай Иваныч, банкет те эмес,
комсомольский вечер де эмес — комсомольский той болзын! Студент
Мухтар ла Марыйа јангы ла јуртсоветте алышканын темдектедип, бичи-
дип койгондор.

Тал-табыш там тыгыйт. Марыйа ла Мухтар Дадай Иванычтын ал-
дына келип, тура тўшкүлейт.

Да да й И в а н ы ч (*тың манзаарып*). Ада-энелереер билер бе?

Э к и л е з и. Билер, Дадай Иваныч...

Да да й И в а н ы ч. Је айдарда той болзын. Банкетти оноң эдерис.
(*Чөбчөйин көдүрип.*) Бистин јакшынак, мактулу јашөскүрим учун!

Музыка. Ончолоры колтыктажып, кожондогылайт.

Бийик туулардан бери келгенис,
Јажыл одорлу турлуда өскөнис,
Аржан суулардын арузы көксисте,
Арузы көксисте, јылдыстар көзисте.

ПРИПЕВ:

Эмди бис, эмди бис
Студенттер — јинт јүректер.
Ракет деп канатту ойибис
Озолот, ичкери учактар!

У Ч Ы

С. КАТАШЕВ

АЛТАЙ ПОЭЗИЯДАГЫ СТРОФА

Улгерлик јол алдынан бойы ритмди бӯдӯрип болбос. Улгердин ритмин тӯзӯйринде бир канча (ас ла салза эки) јол туружып јат. Ого коштой кажы ла јол бой-бойына бир аай колболыжып турар учурлу. Олордын колбожынын аайы-бажы јок болзо, улгердин ритми де јок болор. Улгердин ритми строфадагы јолдордын бир аай тизилижип барганынан улам табылып јат. Строфанын ичинде јолдор бой-бойына бастыразы тӯнгей болор, эмезе олар эжерлежип те, карчий-терчий де ритмделип турар. Керек дезе тӯрт јолду строфанын кабортозын да алып шиндегенисте, баштапкы ла экинчи јолдын колболып турганы интонация-параллелизм ле эрмектин учуры ажыра билдирип турар. Темдек эдип А. Адаровтын «Кышкы элегия» деп улгеринин бир тӯрт јолду строфазын алдынан башка шиндеп кӯрӯктӯр:

Ак тайгалаф арјанда
Јас келгени тӯжелет.
Алтын канады јайылып,
Кӯук ӯткӯн унденет.

Бу строфанын баштапкы јарымы бир эрмектен бӯткен. Ол рифмаланбай ачык артып калган. Ја андый да болзо, баштапкы ла экинчи јолдын колбузы, ритмиказы јарт билдирип јат, ненин учун дезе бу эки јол бир аай туруп, тӯнгейлежип турат: олардын уйлелеринин тоозы јетиден, ритмический бӯлӯктеринин бӯдӯми база тӯнгей, јартап айтса, бу эки јолдын экилезинин баштапкы ритмический бӯлӯктеринде тӯрт уйе, экинчизинде — уч. Онын учун бу эки јолдо баштамы ла учындагы тӯнгей угулар табыштар јок то болзо, олардын ритми иле билдирип јат.

Строфаны улгерлик јолдор тӯзӯп јат. Онын учун строфа качан да ритмический учурлу болор. Улгерлик јолдын ла строфанын ритмический учуры јангыс — улгердин кӯузин тынғыдарында. Олор экилези улгердин ритмин тӯзӯйтӯн эн анылу темдектери болуп јат.

Улгерлик јол ритмический бӯлӯктерге бӯлинип турат. Олор (ритми-

ческий бөлүктөр) токтоду ла интонация ажыра бой-бойынан аңыланып турат. Строфа база үлгерлик жол ок чылап кичине бөлүктөргө бөлинип жат. Темдектезе, төрт жолду строфа эки бой-бойына түңгөй үзүктөргө бөлинет. Кажы ла үзүк эки жолдон бүткөн. Төрт жолду строфанын мындый үзүгүн төртжолдыктын жаан бөлүгү деп айдар. Ле строфанын жаан бөлүгү база үзүктөлип, кичү бөлүк төзөп жат. Анайдарда, төрт жолду строфанын жаан бөлүгү эки жолдон бүдүп жат, кичү бөлүк дезе бир жолду болор. Кажы ла бөлүктин, кийининде токтоду турар. Баштапкы ла үчинчи жолдордун кийининдеги токтодулар бой-бойлорына түңгөй. Экинчи жолдун кийининде турган токтоду ологго көрө узун. Эң узун токтоду строфанын кийининде туруп жат. Бу токтодулардын учурын графический темдектер ажыра көрөктөр.

А. Адаровтын мындый төрт жолду строфазын алактар:

Мөңкү карла жабылган	I
Мөңүн туулар баштары,	II
Карантуйда жытыйган	I
Кан Алтайдын талазы	III

«I» — деп темдек кичү бөлүктөрдүн кийининде турган токтоду, «II» — жаан бөлүктин кийининде турган токтоду, «III» — строфанын кийининде турган токтоду.

Сегис жолду строфаны ылгап көргөнисте, токтодулардын бүдүмдери көптөй берет.

Темдектезе:

Жерге терең каккан казыкта	I
Армакчызын эреп ак ат айланат.	II
Журттардын үстиле ый-сыгытта	I
Турналар чубажып, түштүккө жанат.	III
Куски жажыл жажанды отобой,	I
Армакчы бажында ак ат жетет.	II
Тымыл калган жерди тыңдалап,	I
Узада-узада киштеп ийет.	III

Б. Укачин.

Мында баштапкы, үчинчи, бежинчи ле жетинчи жолдордун кийининде кыска токтоду туруп жат. Экинчи ле алтынчы жолдун кийининде турган токтодулар төрт жолду строфанын экинчи жолынын кийининде турган токтодуга түңгөй. Төртинчи жолдун кийининдеги токтоду өскөлөрине көрө жарт билдирип жат. Эң узун токтоду сегизинчи жолдун кийининде туруп жат.

Анайдарда, төрт жолду строфадагы токтодулардын бүдүми үч болордо, сегис жолду строфада ологордун тоозы көптөй берген. Бу токтодулар ончозы ритмический учурлу болуп жат.

Жайым үлгерде токтодулар бой-бойына түңгөйлөшпей жат, ненин учун дезе узун ла кыска жолдор бир аай селишпей турат. Ле узун жолдордун

кийниндеги турган токтодулар кыскартылып, а кыска жолдордын кийининде турган токтодулар узай бергенинен улам үлгердин ритми жылыбай жат.

Строфа жаан ла кичү бөлүктөргө бөлинип те турза, ол интонация ла ритмнен камаанду болгонынан улам жайрадылбай, бүткүл ле бойы артып калат. Бу өрөги темдектелген А. Адаровтын төрт жолду строфазынын баштапкы бөлүгүн кычырганыста үнис табынча бийиктеп, экинчи жолдын учында ол эң бийик точкага жедет, строфанын экинчи жарымынын учы жаар үн жабызай берет. Же кезикте строфа жабыс үннен башталып, учы жаар тынгыда айдыла берет. Строфадагы үн мынайда кубулып турганы не дезе, ондогы айдылган шүүлтенин учуры түнгей эмес.

Анайдарда, строфанын ритмиказын ла интонациязын куучын-эрмектин шүүлте-учурынан айрыбас керек.

Строфа төзөөринде бастыра үлгерлик жолдор туружып жат. Же олордын эң учурлузы — баштапкы жол. Баштапкы жол оны ээчий барган жолдорды бойына түнгейлештирип жат. Темдектезе, төрт жолду строфадагы сегис үйелү баштапкы жолдын ритмический схемазынын бүдүми (4+4) болгондо, арткан жолдордын схемазы база андый ок болор (4+4). Же көп учуралдарда строфадагы үлгерлик жолдордын узуну түп-түнгей болбой, башкаланып турат. Темдектезе, баштапкы жол сегис үйелү болор, экинчизи дезе төрт үйелү. Же төрт жолду строфада үчинчи жол баштапкызына түнгейлежип, сегис үйелү боло берет, төртинчи жол экинчизине түнгей болот.

Бурулу болзом, көөркнйим,
Бурууэмды ташта;
Ыраак жылдыстар көрөдим —
Тымык толугымда.

Ш. Шатиновтын бу строфазында четный эмес үлгерлик жолдоры тогус үйелү, четныйлары дезе алты үйелү.

Кыска ла узун жолдордон төзөлгөн үлгерлер алтай поэзияда ас эмес. Мындый жолдор оосло до айдар поэзияда текши туштап жат. Же кыска ла узун жолдорды үлгердин ритми кубултатан сок жангыс эп-арга деп бодобос керек. Түнгей де тоолу үйелерден бүткен жолдордын ритмиказы бой-бойынан аңыланып жат. Темдектезе, тогус үйелү жолдордын ритмический бөлүктөрүнүн бүдүми кубулып турар: 3+3+3, 3+2+4, 5+4, 4+2+3, 4+5. Мынан улам олордын ритми бой-бойына түнгей болбой, башкаланып турар.

Поэттерге кажы ла ритмический бүдүмди билгир тузаланар керек. Кандый бир ритмический бүдүм үлгердин учурына келишпей турган болзо, ол поэттин теп ле тегин ченемели болуп артып калар. Кажы ла үлгердин бүдүми ле учуры тудуш болор учурлу.

Үлгердеги строфаларды бой-бойынан ылгаштырып бөлиирге рефрен болужып жат.

Алтай кожондордо рефрен текши таркаган. Б. Укачинниң «Туулу Алтайдын студенттеринин кожонунда» кажы ла строфа мындый төрт жолду рефренле бөлинип јат:

Эмди бис, эмди бис
Студенттер — јинт јүректөр!
Ракет деп канатту ойибис
Озолоп, ичкери учактар.

Је рефрен јаныс та кожондо эмес, лирический поэзияда база көп туштап јат.

Ш. Шатиновтын «Күреелей» деп үлгеринде «э-э-э-эй, күреелей» — деген рефрен беш јерде катап-катап айдылып, строфаларды бой-бойынан бөлип салат. Калганчы строфаның кийининде рефрен кубула берет, «э-э-э-эй, күреелей» деген рефренге «телекей» деп сөс кожулат. Бу мындый кубулту үлгердин учын, јартап айтса, үлгер божой бергенин темдектеп јат.

Үлгердеги строфалар бой-бойлорынан суракту ла кыйгылу эрмектерден бүткен рефрен ажыра бөлингилеп јет. Кезикте мындый рефреннин бир кезек сөстөри кубулып турар.

П. Самыктын «Бу болот стенидий салкын» деп үлгериндеги рефренди шиндеп көрөктөр:

Бу болот стенидий салкын,
Турамды учуруп, улуп јаткан салкын,
Кайдан келет? Кайдан?
Бу ап-апагаш кардагы чечектер,
Алтын-тонус куйрутынды чечектер
Кайдан өзөт? Кайдан?
Бу киштежип өдүп јаткан аттар,
Ыраакта кайылып, шынгыраган аттар
Кайда барган? Кайда?
Айлымда менин улустар каткызы,
Јенүчил, јалтанбас уулдар каткызы...
Слер кемдер, уулдар? Кемдер?
О, канымда шаалып јаткан ийдем,
Эт-јүрегим эреп, кайнап јаткан каным,
О, чыдашпайдым сеге! Чыдашпайдым.
О, менин солонгудый кей-санаам, кейим!
Санаада көрүлген сан башка телекейим!

Бу үлгердеги баштапкы үч рефрен «Кайдан келет? Кайдан?», «Кайдан өзөт? Кайдан?» ла «Кайда барган? Кайда?» деп суракту эрмектерден бүткен. Төртинчи строфаның кийининдеги рефрен кыйгылу ла табылу јангы эрмектен төзөлгөн: «О, чыдашпайдым сеге! Чыдашпайдым». Бу јангы рефрен база үлгердин божоп браатканын көргүзип јат. Үлгердин учын калганчы эки жол темдектеп јат.

Je строфанын ичинде јолдорды бириктиретен эн учурлу темдеги баштамы ла учындагы рифма болуп јат. Ого коштой, јолдор рифма ажыра анаар-мынаар эмес, бир аай колболыжып јат. Рифма үлгерлик јолдордын ритмический ле интонационный бирлигин темдектеп јат. Мынаг улам үлгердин ритмический күүзи там јаранып јат. Рифманын строфалары бириктиретен ритмический учуры керегинде В. В. Маяковский мынайда айткан: «Рифма слерди кандый бир строфага кайра бурып, оны эске алынзын деп јакып јат, строкалар анда-мында чачылбазын деп, олор бирлик болуп турзын деп, колбоп јат»... «Рифма јок болзо, үлгерлик јолдор јайрадыла берер!»

Строфанын ичинде үлгерлик јолдор јүзүн-башка бүдүмдү рифмалар ажыра биригип јат: а) колболышкан рифмаларла — а а а а, б) эжер рифмаларла — а а б б, в) карчий рифмаларла — а б а б, г) курчаар рифмаларла — а б б а.

Оос то, письменный да поэзияда эн текши эки ле төрт јолду строфалар таркаган.

Эки јолду строфалар учындагы рифмала биригип турганын мындый темдектерден көрөктөр:

1) эки јолду строфада адалгыштар чике рифма ажыра рифмаланат:

Суу жүреги — таш,
Кижі жүрегі — аш.

Ол эмезе:

Тил жүгүрүгү — башка,
Бут жүгүрүгү — ашка.

2) глагольный чике рифма ажыра:

Озолосо, от алар,
Сондосо, сок калар.

Ол эмезе:

Јаш одын отко күйбес,
Јалку кижі иш бүдүрбес.

3) јарталгыштан бүткен чике рифма ажыра:

Јакшынын јолы чындык,
Јаманнын јолы тыртык.

Эки јолду строфалар чике эмес рифмалар ажыра рифмаланат.

¹ В. В. Маяковский. Т. 12, стр. 105, М, 1959.

Темдектезе:

Ат жакшызы мактулу,
Киж жакшызы күндүлү.

Ол эмезе:

Чын чырчыйбас,
Чындык чирибес.

Колболу рифма эки жолду строфаны төзөөринде база туружып жат.

Темдектезе:

Жылмай сууда балык бар,
Жылмайганда кылык бар.

Ол эмезе:

Жогуп болбос жол бузар,
Айдыл болбос сөс бузар.

Алтай сөслө айдар поэзияда эки жолду строфалар мынайда текши таркаганы оордын жибрен өйдө табылган үлгерлик эп-арга болгонун керелейт.

Эки жолду жибрен строфа бистин өйгө жетире артып калган. Поэттер бу строфаны бойлорынын творчествозында бүгүнкү күнгө жетире тузаланганча. Же письменный поэзияда эки жолду строфа төрт жолдузунан көрө ас. Ненин учун?

Бу айдалганын шылтагы, мен бодозом, мындай. Кеп сөстөрдө лө табышкартарда бир ле шүүлте айдылып жат. Бу шүүлте жаңыс ол эмезе эки эрмекле айдылар. Бир эрмекле айдылган шүүлте эки жолдон өтпөй жат. Эки эрмектен төзөлгөн кеп сөстө кажы ла эрмек алдынан башка жолдо туруп жат. Табышкарта ла кеп сөстө айдылган шүүлте бу эки жолго бада берет.

Письменный поэзияда кандый бир шүүлтени эки жолдон өткүрбей келиштире айдары күч болуп жат. Колболу эрмектер эки жолго база батпай жат. Онын учун письменный поэзияда эки жолду строфа оосло айдылган поэзиядагы эки жолду строфага көрө ас туштап жат.

Письменный поэзиядагы эки жолду строфада бир канча аңылу темдектер бар. Оосло айдар поэзияда эки жолду строфа учындагы рифмалар каа-жаада ла туштайт, письменный поэзияда десе үлгерлик жолдор көп саба учуралдарда учындагы рифмала колболыжып жат. Ого коштой, письменный поэзиядагы эки жолду строфалардан төзөлгөн үлгерлердин интонациясы, кеп сөстөргө лө табышкартарга көрө, байлык, ненин учун десе кеп сөс эмезе табышкар бир ле эки строфадан бүдүп жат, а пись-

менный поэзияда үлгерлик произведение бир канча эки жолду строфадан төзөлгөн.

Л. Кокышевтин «Түштүк талада түндердин тымыгын» деп үлгери эки жолду строфаларла бичилген:

Түштүк талада гүндердин тымыгын,
Тизилип калган жылдыстар жабызын!.

Шылырап аккан суактын араайын,
Шымырап турган теректер бийгин.

Араай чалыпан ай жаркынып,
Ак көбөннүн чечектеп жатканын.

Түниле бараткан абранын калыртын,
Түштүк талада кожоннун карыгын.

Кижиндобос алтайдын жатканын,
Киштакта күйгөн оттордын жарыгын.

Сүмерден түшкөн Дарыянын агыжын,
Сүүшкөн жинттердин кожонгү жаражын...

Соодоноор күүнүм келди эмеш пе,
Соок каным ойноды эмеш пе?
Жок,
Жүрүмнүн өңпөс кожонгү угулды,
Жүрөгүм, сагаам жериме бурылды...

Үлгердин учын Л. Кокышев «жок» деп сөсти алдынан башка аңылап салганынан улам, үлгердин божой бергени иле билдире берет. Бастыра строфалар баштамы ла учындагы чике түнгей угулар табыштарла рифмаланган. Мынан улам бу үлгердин ритмический күүзи жымжак ла эптү угулып жат.

Кезик эки жолду строфалардагы ритмический бөлүктөрдүн баштары түнгей табыштардан бүдүп жат.

Темдектезе:

1) ритмический бөлүктөрдүн баштарында түнгей угулар үндү табыштар турар:

Учурлу сөсти угарга жакшы,
Акту сөсти айдарга жакшы.

2) ритмический бөлүктөрдүн баштарында түнгей угулар туйук табыштар турар:

Килегени кинчек болбос,
Жазаганы жарамас болбос.

Алтай оос то, письменный да поэзияда эн текши төрт жолду строфа таркаган, ненин учун дезе төртжолдук ажыра куучын-эрмектеги шүүлте толо айдылып жат. Төрт жолду строфада тегин де, колболу да эрмек турар. Онын учун кезикте ол бир де, эки де, үч те, төрт тө эрмектен бүдөр аргалу. Је көп саба учуралдарда ол эки эрмектен бүдүп жат.

Төрт жолду строфанын бүдүми чүми јок, је бу строфа ажыра поэттер жүзүн-башка күүн-санаалар айдар аргалу. Онын учун лирический произведениеде төрт жолду строфа эн эптү үлгерлик бүдүм болуп жат. Төрт жолду строфала јангыс та лирический эмес, је эпический де произведениелер чүмделип јат, јартап айтса, эпический произведениелердин көбизи төрт жолду строфаларла бичилип јат.

Төрт жолду строфадагы ритмический бөлүктөр эмезе бастыразы түнгей болор, ол эмезе јол ажыра түнгейлежип турар. Бастыра јолдор баштамы ла учындагы рифмала колболыжып јат.

Төрт жолду строфалар эжер, карчий, коштой турган түнгей баштамы табыштарла рифмаланып јат. Је олордын көбизи эжер түнгей угулар табыштарла рифмаланып јат.

Көп учуралдарда төрт жолду строфадагы јолдордын баштары бастыразы түнгей угулып, бой-бойыла колболыжып јат.

Эжерленген ле колболышкан рифмалардан башка строфалардагы јолдор мындый схемалу түнгей угулар табыштарла рифмаланып јат:
а а а б. а а б а. а б а б.

Төрт жолду строфалардагы јолдор учындагы да рифма ажыра колболыжып јат.

Оос то, письменный да поэзияда анчадала карчий рифмаланган строфалар текши таркаган. Мындый бүдүмдү строфалар эптү угулып јат. Онын учун поэттер бойларынын үлгерлеринин строфаларын көп учуралдарда учындагы карчий турган түнгей угулар табыштарла рифмалап јат.

Темдектезе:

Ойдыктар сайын кайда ла
Огтор күйүп жалбырайт.
Офицерлер жүрүмин каргайла.
Аракыдап јаткылайт.

Л. Кокышев.

Бу төрт жолду строфа «Аркыт» деп поэмадан алынган. Мында экинчи ле төртинчи јолдогы рифмалар глагольный да болзо, сүрекей эптү угулат. Мынак улам строфадагы јолдордын колболышкан чыңдыйы там бийиктей берген.

Төрт жолду строфадагы жолдор учындагы эжерленип турган түңей угулар табыштарла рифмаланып турган учуралдар алтай поэзияда база көп.

Темдектезе:

Кем де ырған јат,
Кем де олуп јат.
Ортөлгөн Вьетнам...
Оч аларга барзам!

А. Адаров

Алтай поэзияда а б в д деп схемала рифмаланган төрт жолду строфа база текши таркаган.

Темдектезе:

Тумен тоолу жылдыстар
Гүн өткөнчө сүрүжет
Улдү кезе чапкандый,
Узүлп жерге бу түжет.

Л. Кокышев.

Мында жолдордын баштары эжерленип рифмаланган. Учындагы түңей угулар табыштарла экинчи ле төртинчи жол рифмаланып јат.

Эки ле төрт жолду строфалардан башка алтай поэзияда алты, сегис жолду строфалар туштап јат. Олор жүзүн-башка бүдүмдү түңей угулар табыштар ажыра рифмаланып јат. Мынан өскө бүдүмдү строфалар алтай письменный поэзияда каа-жаада ла кандый бир поэттин жүк ле творческий ченемели болуп туштап јат.

Анайдарда, строфа деп үлгерлик жолдордын баштамы ла учындагы рифмала колболышканын, олордын ритмико-интонационный биригүзин айдар.

Иван ШОДОВ

УЗУРКАГАНЫНАН БА АЙЛА ЧАЛАНГЫНАН БА!

«Таң алдында» деп романды чыгарганы керегинде

Мен бойымнын произведениемди бичиир тужымда онын идейно-художественный жанын тыгыдарыла коштой, анчадала жеңил кычырыларына, жажы жаан да, жиит те кычыраачыларга јарт болорына жаан ајару эдип јадым. Книгада эрмек учына чыгара айдылбай үзүлген эмезе эрмек айдылар учуры аайынча айдылбай, кажылгакту ла булгакту айдылып турган болзо, андый книганы кычырган улустын күүни јанар. Экинчи јанынан, андый книганы бичиген писательди де, анайда ок чыгарган издательствоны да кычыраачылар кайкажар: «Бу мындый јектүү книганы ак-јарыкка канайып чыгарган» — дежер.

1972 јылда менин «Таң алдында» деп книгам ак-јарыкка чыгарылган. Бу произведение СССР-дин 50 јылдыгына учурлалган. Книганын төс учуры алтай улус орус нөкөрлөрлө кожо Совет јанг учун тартышканына, Туулу Алтайда Совет јанг тургузылганына ууландырылган. Книганы кычыраачылар сакыган да, ак-јарыкка чыгарда јылу уткыган да. Је андый да болзо, издательствонын ишчилери, јартап айтса, редакторлор ло корректорлор, книганы ак-јарыкка чыгарарына белетеер тушта бойлорынын эдетен-бүдүретен керегин уян бүдүрген эмтир. Онон улам «Таң алдында» деп книгада автордын чике бичигенин онгори-тескери эдип «јазаган» ла «түзеткен» јерлер бар. Книганы редактировать эткен улустын ла корректорлордын ады-јолы книгада бар. Ол нөкөрлөр автордон јөп јогынан андый «түзедүлерди» узуркап эткен бе айла ишке чаланда-рынан эткен бе, айла өскө шылтактан улам болгон бо, оны мен билбей турум. Андый «түзедүлерден» мен тоолу ла темдектерди мынан төмөн көргүзейин.

Книганын 32 страницазында карган Баја өбөгөн келдиле, Карастайла, экү Ефимнин айылына келгени, оморды Ефим тышкары уткыганы, Баја кожо базып барадала, отугынан чаазын алып, Ефимге бергени айдылган. Онон ары автор мынайда бичиген:

«Ефим конвертти алып адресин көрди. Онон Карастай јаар көрүп сурады:

— Сен карганның келди бе?

— Эйе — деп, Карастай араай айдала, Ефимнинг кадай көргөнинен кемзинип, туура көрди».

Бу өрөги айдылганын редактор канайда түзеткенин көрөли:

«Ефим конвертти алып адресин көрди. Оноң Карастай жаар көрүп, сурады:

— Сениң келдин бе?

— Эйе — деп Карастай араай айдала...»

База бир темдекти алалы. Книганың 67 страницазында калганчы строчкада автор мынайда бичиген:

«— Табылар, табылар — деп, Камылды нөкөринин эрмегин жаратты».

Бу эрмекти издательствоның ишчилери түзеткенин көригер:

«— Табылар, табылар — деп, Камылды нөкөринин эмегенин жаратты».

Анайда сөстөрдиг ле эрмектин учурын өскөртө түзеткен учуралдар јирмеден ажыра. Мен Кан-Оозы аймакта чыккан-өскөн киж. Оның учун андагы јерлердин ле озогы улустың аттарын јакшы билетем. Издательствоның ишчилери керек дезе јерлердин ле улустың да аттарын өскөрт-килеп койгон. Темдектезе, **Агой** деген јерди **Агай** деп, **Јодралу** деп јерди **Јодролу** деп, **Бытылыш** деп кижини **Былтыш** деп «түзеткендер». Книганың 87 страницазында **татаалјып** деген сөсти **таралјып** деп, 22 страницада **табырабай** деп айтканын **табарбай** деп јазагандар.

Кезик јерлерде эрмектин талортозын јоголткылап та койгон страницалар бар. Јартап айтса, книганың 51 страницазында ўстинен төмөң ўчинчи абзацтың кийининдеги бүткүл эрмекти јоголтып койгон. 92 страницада: «Соловьев чаазынды јайа тудуп, јоон ўниле сынзылта чөйө кычырды» Оноң арыгызы јок, таштап ийгендер. 173 страницада баштапкы абзацтың кийинде айдылатан эрмекти ўзүп койгон. Андый кылыктардан улам эрмектер учына чыгара айдылбаган, чолтык, јарт эмес, булгакту болуп калган.

Кычыраачыларга јакшы книга эдип чыгарары ол писательдин де, анайда ок издательствоның ишчилеринин де агару кереги деп мен бойдойдым. Је качан кезик улус книга чыгарар редактор болуп алала, өйинен өткүре билеечи болотоны ла узуркайтаны, онгоры-тескери түзедүлер эдетени эш немеге јарабас кылык. Мениң «Таң алдында» деп книгамды кепке базып чыгарган улус эмди издательстводо иштебей јат, а книганы дезе «кенени-артаны» эдип койгондор. Издательствоның ишчилери анайып өйинен өткүре узуркайтанын эмезе чаланг иштейтенин токтодор учурлу.

БАЖАЛЫКТАР

1. БИСТИН ЮБИЛЕЙЛЕРИС.

Георгий Кондаков. «Мен поэт болгон болзом...»	
В. Я Шишковтын 100 жажына учурлай	3
Сергей Кагаш Туулу Алтайдын жаан найзы. А. Л. Коптеловтын 70 жашту болгонына	10

ПРОЗА.

Жыбаш Каинчин. Мотоцикл. Куучын	18
Күгей Төлбөсов. Кокур аясту журамалдар: Иженчи. 200 процентке ачыныш. Эртең тура конторада.	
Куучындар.	27

ПОЭЗИЯ.

Латинский Американын ак санаазы	
Пабло Неруда. Каргайдым Уйку жокто. Мен ундыбагам.	
Бичиктер. П. Самык көчүргөн.	36

БЕЛОРУССИЯДАН КЕЛГЕН АЙЫЛЧЫЛАР.

Бронислав Спринчан. Полесье. Л. Кокышев көчүргөн	40
Александра Саруева. Уүрөтөлөлөрүмдн жасла уткып	41
Чот Енчинов. Мен өлбөзим.	42
Бронтой Бедюров. «Эн артык санаалар...». Айанага. «Ка-рагайлу жаратта...». Эки экчелик.	—
Борис Самыков. Алагун жааштар салаалары	44
Жыман Белеков. Күски паркта. Бир түннүн чөрчөгн Бир түнде сүрөкөй...	45
Момый Чекурашев. «Мөнкүлөр алдында ыраак турлуда». «Кечүдө суу чайпалып калган»	46
Байрам Суркашев. Канчын Алтай	47

ОЗОЧЫЛ УЛУС КЕРЕГИНДЕ

Улужай Садыков. Кыскунардын чолмоны. Очерк	48
Күгей Төлбөсов. Бастырателекейлик фестивалда туру-жаачы. Журамал	53

КИЧИНЕК НАЖЫЛАРЫСКА.

Иван Шнижин Такаалар ла менит баштапкы үлгерим	56
Кучуни	
Жергелей Маскина Чечектер сүүгөн кызычак Кучуни	59

ДРАМАТУРГИЯ.

Лазарь Кокышев Лнит жүректер Эки ойынду пьеса	68
АВТОРГО СОС.	
Иван Шодоев Узуркаганынан ба айла чалагынан ба?	100

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Л. В. Кокышев (гл. редактор), С. М. Каташев, Э. М. Палкин,
В. Т. Самыков, Б. У. Укачин.

КАТУНЬ № 2. 1973 г.

Литературно-художественный сборник.

На алтайском языке.

Ответственный за выпуск В. Т. Самыков Художник В. Д. Запру-
даев Художественный редактор И. И. Митрофанов Технический
редактор М. Г. Шелепова. Корректоры А. А. Боконокова,
Н. А. Майманова.

АН 09352. Сдано в набор 12/X 1973 г. Подписано к печати 3/XII 1973 г.
Формат 70×84^{1/16} Усл. п. л. 7. Уч.-изд. л. 6.44.
Бумага типографская № 3. Тираж 1000 экз. Заказ 4053. Цена 29 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

29 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК
АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛУГИ - 1973